

NOTES

MONOGRÀFIC:
els menhirs del baix vallès

Notes

VOLUM 26
2011

Aquest llibre ha estat editat amb el suport de .

És rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del *copyright*, sota les sancions establertes a la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la repografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstecs públics.

Les lletres **Notes** de la portada van ser dibuixades per Joan Abelló.

© TEXT: les persones que signen els articles
© EDICIÓ: Centre d'Estudis Molletans - Ajuntament de Mollet del Vallès
(Can Lledó - C. Comte d'Urgell, 26 - 08100 Mollet del Vallès)
TIRATGE: 800 exemplars
IMPREMTA: IG Santa Eulàlia de Ronçana
ISSN: 1578-6009
ISBN: 978-84-938025-1-6
DL: B-37-059-1987

SUMARI

EDITORIAL	7
PRESENTACIÓ	9
MISCEL·LÀNIA	11
SUÑÉ, J.M. Reflexions d'un molletà a l'entorn de la història de la revista <i>Notes</i> , del Centre d'Estudis Molletans	13
GONZÁLEZ, R.D. A prop i amb futur. 2n Pla Estratègic Horitzó 2025	23
PUIG, L. Anàlisi de l'impacte del Circuit de Catalunya al poble de Montmeló. El Circuit de Catalunya, una empresa mitjana amb inversions gegants	31
DOMÈNECH, M. Romànic a tocar	37
GORDI, J. Els valors cristians dels arbres	43
DUÑACH, M., PIÑEIRO, G., RIBAS, J.M., SAFONT, G. i SALSETES, P. Slow Food al Vallès Oriental	59
SUÁREZ, M.A. La Llagosta durant la Guerra Civil	67
MONOGRÀFIC. Els menhirs del Baix Vallès	89
BERTRAN, J. Presentació. Els menhirs del Baix Vallès	91
TARRÚS, J. Menhirs i art megalític a Catalunya: les darreres descobertes i el seu context	93
MARTÍN, A. El Baix Vallès i zones limítrofs durant la segona meitat del IV mil·lenni i el III mil·lenni ane	103
BERTRAN, J., BOSCH, J. i TENAS, M. Els menhirs del Baix Vallès abans de la descoberta del menhir de Mollet: geologia, arqueologia, història i etnografia	121
MARTÍNEZ, P. i PALAZÓN, J.A. L'estàtua-menhir de Mollet, el descobriment	149
BORGOÑOZ, M. La conservació - restauració del menhir de Mollet	157
VENDRELL, M., GIRÁLDEZ, P. i VENTOLÀ, L. El menhir de Mollet: materials i recobriments	163
BOSCH, J. El menhir de Mollet: aspectes arqueològics	167
MOLIST, M. Taula Rodona. L'impacte cultural dels menhirs: prehistòria, història i actualitat	179
FITXES D'ART	191
BENTZ, J.F. Pepa Poch	193
GARRETA, J. Frederic Lloveras Herrera i Mollet	197
PUBLICACIONS DEL CENTRE D'ESTUDIS MOLLETANS	201
CRITERIS DE PUBLICACIÓ DE LA REVISTA <i>NOTES</i>	205

Editorial

De nou us presentem un número de *Notes*, aprofitant la diada de Sant Vicenç, patró de Mollet.

A les seccions de sempre, dins l'apartat de la miscel·lània, trobareu en primer lloc un article de Josep Maria Suñé que és el recull escrit de la conferència que va fer ara fa un any, titulat *Reflexions d'un molletà*, on feia un repàs de les publicacions molletanes. Raül González, director del Pla Estratègic de Mollet, fa un repàs dels principals objectius i conclusions que ens ajudaran a saber cap on va Mollet els propers anys. Lluís Puig González resumeix el treball *Impacte del circuit de Catalunya a Montmeló*, que va guanyar el Premi Juvenil Vicenç Plantada de 2010. Manel Domènech, del Club Muntanyenc Mollet, ens explica la ruta del romànic que van fer i ens proposa una passejada per tres esglésies properes: Santa Maria de Gallecs, Sant Cebrià de Cabanyes i Santa Maria de Martorelles. Josep Gordi ens planteja un tema nou, el dels *Valors cristians dels arbres*. Marina Duñach coordina els treballs de diverses persones implicades en el que es coneix com *Slow Food*. I, finalment, M. Àngels Suárez ens explica aspectes de la Guerra Civil a la Llagosta, com el conflicte de can Pere Gil i la segregació de Sant Fost.

L'apartat de la monografia recull els temes que es van tractar a les XIII Jornades del CEM de 2010, *Els menhirs del Baix Vallès*. Hi trobareu el text de la conferència inaugural de Josep Tarrús, *Menhirs i art megalític a Catalunya* i a continuació, les diferents ponències que s'hi van presentar: la d'Araceli Martín, que situa el Baix Vallès i les zones limítrofs durant la segona meitat del IV mil·lenni i el III mil·lenni abans de la nostra era, l'article conjunt de Jordi Bertran, Josep Bosch i Montserrat Tenas, que ens parlen de la geologia, l'arqueologia, la història i l'etnografia abans del descobriment del menhir de Mollet. A continuació, l'article de Pedro Martínez i José A. Palazón, sobre el descobriment de l'estàtua-menhir de Mollet, el de Mireia Borgoño, que ens n'explica la restauració, l'article de Màrius Vendrell, Pilar Giráldez i Lourdes Ventolà, que ens n'expliquen els materials i recobriments; en Josep Bosch ens avança els primers resultats sobre la recerca arqueològica del Menhir de Mollet i, finalment, la transcripció de la taula rodona de les Jornades, moderada per Miquel Molist, que va situar l'impacte cultural dels menhirs.

Les fitxes artístiques ens vénen de la mà de Fèlix Bentz, que aquesta vegada ens parla de Pepa Poch i de Joan Garreta, que ens descobreix Frederic Lloveras, un artista vinculat a Mollet.

Una vegada més, agraïm la col·laboració de totes les persones que han fet possible que un nou volum de *Notes* sortís al carrer.

Consell de redacció
Gener de 2011

Presentació

L'empenta renovada per la celebració d'un important aniversari del Centre d'Estudis Molletans com van ser, l'any passat, els vint-i-cinc *Notes*, continua sent ben palesa en aquest nou número.

El nou disseny presenta les millores pròpies de l'avaluació que s'ha de fer quan poses en marxa un nou projecte; continuem tenint una miscel·lània ben interessant, amb articles de caire històric, altres ben actuals en el calendari, i també el del Dr. Josep Maria Suñé, una reflexió rigorosa sobre els plantejaments editorials de la revista *Notes* al llarg de la seva trajectòria, i que ens va explicar l'any passat en la conferència habitual del dia de Sant Vicenç

També en aquest *Notes* tenim l'especial satisfacció de presentar un monogràfic estrella, fruit, com ja és habitual, de les jornades d'estudi del Centre d'Estudis Molletans de l'any passat. És a dir, presentem estudis inèdits sobre el menhir de Mollet, noves i ben interessants aproximacions als menhirs del Baix Vallès, i anàlisis atractives fetes amb gran rigor per experts en el neolític. Tots ells van participar en les Jornades esmentades, les quals van constituir una magnífica oportunitat per parlar del menhir de Mollet des de diferents perspectives i, alhora, dels menhirs de tot el nostre Baix Vallès, de manera que ara també podem presentar, per primera vegada, aproximacions i conclusions de síntesi d'aquest valuós patrimoni arqueològic.

Per tot el que acabo d'esmentar, vull agrair la col·laboració i el suport de la Direcció General del Patrimoni Cultural, de la Generalitat, pels estudis sobre el menhir de Mollet i perquè ens han permès disposar d'aquesta informació, tant a les Jornades esmentades com ara, en la publicació dels articles. I dins d'aquest apartat, vull agrair especialment la col·laboració de l'arqueòleg Josep Bosch, l'expert a qui la Generalitat va encarregar fer els estudis sobre el menhir, per la seva generositat i, sobretot, la seva solvència professional, que comparteix amb tots els lectors d'aquest *Notes*.

L'any passat, en la presentació del volum 25, vaig voler tenir unes paraules de reconeixement al paper que ha tingut la impremta de Santa Eulàlia de Ronçana en aquest trajecte de bona feina de la nostra revista. Malauradament, ara m'hi haig de tornar a referir perquè aquesta tardor va morir Marcel Galobart, ànima de la impremta i, per a nosaltres, l'Ajuntament i el CEM, un inestimable col·laborador. Per això, des d'aquestes línies, vull recordar-lo amb agraïment i estima.

I com no podia ser d'una altra manera, vull fer constar el meu agraïment al CEM, als seus col·laboradors habituals, representats en el seu Consell Directiu, i als responsables i tècnics municipals, per la magnífica feina i per continuar endavant en el camí del coneixement i la cultura, que, per a les persones i les societats, és el camí de la llibertat i del progrés.

Josep Monràs i Galindo
Alcalde de Mollet del Vallès
i president del Centre d'Estudis Molletans

Miscel·lània

Reflexions d'un molletà a l'entorn de la història de la revista *Notes*, del Centre d'Estudis Molletans

Josep Maria Suné i Arbussà*

El dia de la Mercè, 24 de setembre, em telefonava el regidor de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, Sr. Felices, per oferir-me fer la xerrada de presentació del número 25 de la revista *Notes* el dia de Sant Vicenç de 2010. Per a mi fou motiu de gran satisfacció i no cal dir que vaig acceptar, si bé supeditat a les circumstàncies del moment ja que malauradament, les actuals no són, per a mi, del tot satisfactòries.

No era la primera vegada que parlava a Mollet...

La primera fou el 2 de maig de 1942 a l'Ateneu, amb motiu de la celebració del 450 aniversari del descobriment d'Amèrica, en què s'organitzava un acte cultural amb intervenció d'alguns alumnes de l'Acadèmia Mollet (jo entre ells), que parlàvem deu minuts sobre un aspecte de l'efemèride. Tres dies després complia els 15 anys.

Dos anys després, el 18 d'octubre de 1944, al Tabaran, em corresponia llegir el discurs com a "rei" del I Certamen Catequístic de la Parròquia. En ambdues ocasions, en castellà.

El 17 de novembre de 1971, acabat d'incorporar a la Universitat de Barcelona, després de gairebé 13 anys d'estada a la de Granada, em convidava

ven a parlar al Casal Cultural sobre "Universitat i Societat".

El 4 d'octubre de 1989 parlava a l'Esplai de la Gent Gran, a una concursència femenina, sobre el tema "Medicaments a la tercera edat".

El 23 de febrer de 1995 ho feia en un dels sopars culturals que s'organitzaven a la Residència de la Parròquia al carrer de la Pau, on abans hi havia hagut el Centre, sobre 450 anys de literatura farmacèutica espanyola, amb projeccions i posterior col·loqui.

Finalment, l'11 de març de 2006, intervenia a la Sala Fiveller, en l'acte de presentació del llibre sobre l'elenc dramàtic del Centre Parroquial.

13

Figura 1. Portades de *Nostre Ideal* (1930) i *Cent històries, cent vides*, de Joan Solé Tura (Arxiu Municipal de Mollet del Vallès)

* Doctor en Farmàcia. Conferència pronunciada el 22 de gener de 2010 amb motiu de la presentació del número 25 de la revista *Notes*.

Avui estic aquí per unir-me a la celebració de l'edició del número 25 de *Notes* i destacar una efemèride que resalta més si recordem els antecedents al nostre Mollet centrats en les publicacions i en aquells molletans que les han fet possible.

No es pot parlar de Mollet sense fer-ho del mestre i veterinari Vicenç Plantada i Fonollada, nascut el 1838, a qui hem d'agrair les seves publicacions monogràfiques i la intensa col·laboració en periòdics barcelonins com *La Renaixensa* i *L'art del pagès*, i comarcals com *La Veu del Vallès* i *El Diari de Sabadell*. Gràcies a Martí Pou i Torrents, que va recollir gran part del seu arxiu, que li serví per redactar la seva col·laboració a *Sembra*, principalment a la secció "d'altres temps", i gràcies després al Centre d'Estudis Molletans que li dedicà la *Col·lecció Vicenç Plantada* i en ella els dos primers volums a les *Cròniques i articles en la Renaixensa* i a *Monografies i altres escrits*, sens oblidar la institució del Premi o Beca Vicenç Plantada. Confio que ben aviat es reconegui la tasca de Martí Pou recollint els seus escrits (a *Sembra*, per exemple) o

instituint un premi lligat a aportacions a la història de Mollet.

Un record també per a Joan Solé Tura, que entre els anys 1981 i 1987 va deixar-nos els seus records de Mollet en els llibres *Una mica d'història*, *La Història que segueix*, *Cent vides, cent històries* i *Cent noves històries, cent vides més*. Sense ells, no coneixeriem molts aspectes del passat de Mollet.

Caldria afegir *Mollet en deute*, de Joan Aliguer Vegué, a qui s'hauria de reconèixer algun dia com el poeta de Mollet i publicar un recull comentat de les seves poesies.

Cal citar els antecedents de publicacions periòdiques a Mollet i el millor és recordar el treball de —una altra vegada— Martí Pou en el número 25 ("Circular" es deia) de *Sembra* de desembre de 1951, on, amb el títol de "Periòdics i butlletins locals", recollia entre d'altres, com a primer conegut *El bon molletà* de 1911, que es lliurava de franc, seguit de *El vit de bou* (1916), *El Bernat pescaire* (1916), *La defensa* (1918), *Nostre Ideal* (1921-1936) fundat i dirigit per Josep Sans Rossell, que edità uns 150 números, *Nostra Veu* del Foment de la Sardana, amb 44 números, de 1931 a 1936, *El despertar del Vallès* dels anys 1931 i 1932 i *Excursionisme*, entre 1933 i 1936 (segons es diu, sols set números). Després de la guerra civil, diferents societats publicaren circulars destinades als seus socis, normalment de periodicitat irregular. (Confiem que algun dia es dediqui un treball complet a aquest apartat de la història local).

El Nadal de 1949 apareixia *Sembra* i aquí ja em sento en terreny propi, ja que vaig ser-ne un dels promotors i durant anys, un dels col·laboradors. Cal dir, però, que el principal promotor fou mossèn Joan Borràs i que ja el 1948 en parlàvem amb il·lusió ell, Martí Pou, Josep Vilà i jo mateix. El

14

Figura 2. Portades de les revistes *Nostra Veu* (1931) i *Sembra* (1951) (Arxiu Municipal de Mollet del Vallès)

gener de 1949, en una junta del Centre Parroquial, es deia que no podia publicar-se per motius econòmics; el maig del mateix any insistia mossèn Joan proposant publicar un parell de pàgines tot aprofitant les "Hojitas culturales", que restava en estudi. El setembre, ja traslladat Mn. Joan, que va deixar el títol de *Sembra* com una possibilitat, recollia la proposta Mn. Ramon Artola, per editar-la en multicopista, excepte la capçalera, que ho faria la impremta, i es proposava una comissió com a cos de redacció, que ell presidiria, més un membre de cada secció del Centre.

Per fi, el Nadal de 1949, apareixia *Sembra*, un foli a dues cares, encapçalament imprès en blau amb nom i segell del Centre, escrit a màquina, alternant l'editorial a tota amplada i la resta a dues columnes, en català, com a circular amb periodicitat mensual i seccions dedicades a biblioteca, arxiu, teatre, "d'altres temps", "papers nous i vells", esports, museu, excursionisme, ecos de societat ... (ho escrivia a màquina en Martí Pou).

L'agost de 1951 apareixia el núm. 21, de 4 pàgines, imprès a impremta!, i el desembre del mateix any, el primer extraordinari amb tapes, 12 pàgines de text i unes altres 6 d'anuncians, que es repetiria els dos nadals següents. S'hi publicaven articles prou interessants. El número 50, datat el 31 de gener de 1954 fou el darrer publicat en català, al qual seguí un trimestre sense sortir i el següent fou el 51-52-53 datat l'1 de maig, ja en castellà. Els anys 1954, 1955 i 1956 sortien els darrers extraordinaris de Nadal i el maig-juny de 1957, el darrer número, el 88-89, que en realitat era el 89-90. Es tancava una bonica i llargament enyorada temporada.

El juny de 1951 es publicava el número 1 d'*Amistad*, òrgan de l'"Asociación

de Antiguos Alumnos de la Academia Mollet", de 8 pàgines, format quart, a impremta. La presentació i dedicatòria eren meves, com a president de l'Associació i el núm. 26, l'agost de 1953, m'acomiadava i prenia possessió el nou president, el company Pere Gómez, també farmacèutic. El darrer número fou el 67-68 d'abril-maig de 1957, acompanyat d'un suplement, "Cabalgata"; cal recordar que l'Associació fou la que inicià les cavalcades de Reis, que tal vegada mereixerien un treball de record.

Al pròleg del número 10 de *Notes* de l'any 1996, la llavors alcaldessa de Mollet i després consellera de la Generalitat, Montserrat Tura, escrivia: "Caldrà no defallir, caldrà que el número 10 de *Notes* i l'exposició que en commemora i en recorda els seus 10 anys, ens esperonin a tots a no abandonar aquest engrescador treball de cercar amb ciència i professionalitat quasi sempre, amb passió i bona voluntat altres vegades, d'on venim, com som i quin és, potser el nostre futur."

El llavors director del CEM, Josep Gordi i Serrat, afegia: "Quan la tardor del 1987 Vicenç Vilà escrivia en la presentació del volum I de *Mollet del Vallès, Notes Històriques*, "volem que aquesta publicació tingui una continuïtat que encoratgi altres investigadors i puguem oferir periòdicament altres treballs", llençava un important repte. El testimoni el va recollir la Sala Fiveller i, en concret, Joan Ventura, Jaume Vilaginés i jo mateix. Tots tres vam començar a empènyer la revista *Notes*, que es diu així des del número tres i que també des d'aquell volum, duu a la portada el dibuix del pintor molletà Joan Abelló. Al llarg d'aquests quasi deu anys *Notes* ha sortit, o millor dit, ha tret el nas, dins del marc de la Festa Major d'hivern que honora el nostre patró Sant

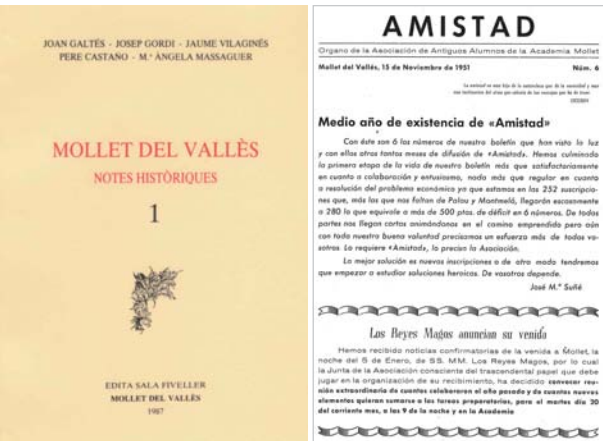

Figura 3. Portades de les revistes *Notes* (1987) i *Amistad* (1951) (Arxiu Municipal de Mollet del Vallès)

Vicenç, amb l'objectiu, entre d'altres, d'oferir als molletans un element de lectura que permeti suportar millor els rigorosos freds hivernals.”

En el mateix número de *Notes*, el rector Mn. Joan Galtés i Pujol historitava el naixement de la revista: “Aquesta publicació no va néixer perquè sí, sinó que va tenir una gestació llarga i silent (es repetia la de *Sembra*). Quan l'any 1987 va sortir el primer número feia anys que hi barrinàvem. Pels voltants de l'any 1980 començarem unes tertúlies culturals a la rectoria de Mollet... Fèiem projectes de com hauria de ser una monografia sobre Mollet, convençuts com estàvem que el coneixement de la història i d'altres matèries era un factor d'integració i d'elevació... Per això vaig escriure la *Guia històrico-artística de l'Església de Sant Vicenç de Mollet del Vallès* (1985). Calia, però, trobar un mitjà de divulgació periòdic per a altres estudis monogràfics.” A continuació explica la posada en funcionament de la Sala Fiveller, “amb l'ajut inestimable d'en Joan Ventura i Maynou” i prossegueix: “Lavors vaig pensar que, a recer de la Sala Fiveller, podia néixer una publicació periòdica al servei del poble, que oferís

la possibilitat als erudits de publicar els seus treballs i recerques. Era el que mancava per satisfer els desitjos de recuperació i normalitat cultural de Mollet. Per això la revista s'havia d'anomenar en un primer moment *Mollet del Vallès. Notes històriques*. Vàrem preparar el primer número a tall d'experiment, quasi com un prospecte del que podria ser la revista. Quan tot estava a punt va arribar inesperadament el meu trasllat a una parròquia barcelonina. La presentació d'aquest primer número es va fer el 15 de novembre de 1987. Jo no hi vaig poder assistir, però la continuïtat de la revista la vaig posar a les mans de dues persones màximament competents i que gaudien de la meua confiança i amistat: en Josep Gordi i Serrat i en Jaume Vilaginés i Segura. Ells, amb altres col·laboradors, n'han estat els veritables artífexs. Tant, que amb les vicissituds pròpies de deu anys de vida la revista *Notes* presenta ara el desè número”.

2010. Han passat uns altres 15 anys i ja es compleix el 25 de *Notes*. Ja és la publicació de més llarga vida de Mollet. Any rera any s'ha publicat el número que li corresponia, que molts hem esperat i rebut amb alegria i il·lusió, i que avui assoleix el 25, la majoria d'edat.

S'han succeït els responsables i els col·laboradors; han variat els temes tractats; s'ha anat confeccionant pas a pas el mosaic de la història i de l'actualitat de Mollet. Avui sabem molt més que 25 anys enrera.

Al número 22, que apareixia el gener de 2007, es publicava el sumari dels números publicats, de l'1 al 22, que en la seva estructura i distribució ha anat variant per adaptar-se a les necessitats de cada moment. Per començar, un pròleg i/o una presentació que des de fa alguns números s'ha concre-

tat en un editorial signat pel Consell de Redacció, al qual segueix la presentació signada per l'alcalde; els articles d'opinió, que des del número 19 s'inclouen dins l'apartat de miscel·lània, un apartat titulat monogràfic i, per finalitzar, una ressenya bibliogràfica, una fitxa artística, un tocs d'art, un tocs de literatura, les publicacions del Centre d'Estudis Molletans i, des del número 22, els criteris de publicació de la revista *Notes*.

En la impossibilitat de comentar tot el contingut d'aquests anys, em limitaré a fer-ho de l'apartat titulat "Monogràfic" que és, a la meua manera de veure, un encert important, ja que reuneix aportacions a temes concrets, molts d'ells resultat de sessions sobre temes específics prèviament acordats. Començà l'any 1998, número 12, i els títols foren els següents:

- 1998 (núm. 12). Reflexions sobre el plantejament urbanístic de Mollet del Vallès, amb dos treballs.
- 1999 (núm. 13). Ciutat i riu (5 treballs).
- 2000 (núm. 14). Les ciutats emergents (5 treballs).
- 2000 (núm. 15). Retalls del segle XX de Mollet del Vallès (6 treballs).
- 2001 (núm. 16). La gestió del territori del passadís prelitoral de Catalunya (4 treballs).
- 2002 (núm. 17). El preu de conuiu amb la natura: els riscos naturals (8 treballs).
- 2003 (núm. 18). Projectes arquitectònics singulars que han marcat la transformació urbanística de Mollet del Vallès (7 treballs).
- 2004 (núm. 19). Empreses emblemàtiques en la industrialització de Mollet del Vallès (9 treballs).
- 2005 (núm. 20). El Baix Vallès: realitat o ficció (6 treballs).
- 2006 (núm. 21). El patrimoni arqueològic del Baix Vallès (8 treballs).

- 2007 (núm. 22). El món del vi i del cava al Baix Vallès (12 treballs).
- 2008 (núm. 23). Una nova agricultura a Gallecs (6 treballs).
- 2009 (núm. 24). Llibertat i seguretat a Mollet i Catalunya: els reptes del nou mil·lenni (5 treballs).

Permetin-me que dediqui tan sols uns minuts a un dels monogràfics, portat de la meua afecció al tema i és el de l'any 2006, dedicat al Patrimoni arqueològic del Baix Vallès, en el número 21 de *Notes*, amb les ponències de les Jornades del CEM d'octubre de 2005, de les quals l'alcalde Josep Monràs, comenta a la presentació "que tant èxit de públic van tenir i que van ésser tan interessants i profitoses, sobretot per als estudiosos, els investigadors, els aficionats i les administracions públiques, responsables de la conservació i difusió d'aquest patrimoni". I voldria comentar la bonica i interessant fotografia que il·lustra la portada, record de la famosa desapareguda Pedra Salvadora, camí de Gallecs, on, un dels personatges que hi surt és el paleontòleg i farmacèutic Dr. Crusafont (ens ho aclareix l'interessant treball "A propòsit de la Pedra Salvadora", en el número 22 de *Notes* ja que la primera vegada s'oblidà consignar-ho). Crusafont va ser el creador del Museu de Paleontologia de Sabadell que porta el seu nom, un dels millors del món. I vull assenyalar també la pràctica manca de referències a Mollet. És que no hi ha restes? O més aviat és que no hi ha hagut massa afecció a buscar-ne i a conservar-ne? Cal recordar que ja Vicenç Plantada a la seva *Geografia* (1893) escrivia "Al N. hi ha un dolmen anomenat Pedra Salvadora y un altre a Gallechs" (?). Ha hagut d'arribar el 2009 amb la trobada fortuïta del ja tan conegut Menhir de Mollet al pla de les Pruneres, perquè ens plantegem seriosament que Mollet

té un passat arqueològic com el té tota la contrada i ens aparti de qualsevol excusa: tal vegada sia motiu per organitzar unes segones jornades arqueològiques centrades en Mollet i revisar tot el que s'ha escrit per insignificant que sembli i es creï un grup de treball, seguiment i prospecció i —per què no— s'inauguri un Museu d'Història de Mollet. Seria el millor reconeixement a la immensa ventura de la troballa del Menhir de Mollet, peça excepcional i única.

Notes ha col·laborat en la idea d'un Museu d'Història de Mollet a través de força treballs que ha publicat. En el número 9 (1995) hi figura una interessant aportació titulada “Troballa arqueològica a Can Flaquer” (J.M. Blanch) que s'ocupa de les restes trobades en la neteja d'una mina de la finca que acompanya de fotografies ben il·lustratives i es mencionen restes ibèriques (fragment d'un molí de pedra, dos fragments de ceràmica decorada), fragments de tègula romana de les localitzades a Catalunya dels segles II aC al IV dC, amb unes encoratjadores paraules: “Cal veure, doncs, que semblar inquietuds és recollir uns fruits molt

estimats per ajudar a la recerca de la nostra història. Si el Centre d'Estudis Molletans continua la tasca, com espero i desitjo, el contagi d'inquietuds arribarà a la gent estudiosa i, per tant, valgui la redundància, més inquieta i per a ells està reservada la capsa tancada de les recerques de les restes arqueològiques de Mollet que sens dubte hi són i a voltes passem i no les saben veure. Aquesta és l'ambició que ens mou i fa que *Notes* sigui el confident dels seus lectors i, com a tal, segueixi aportant la riquesa d'una ajuda modesta però eficaç”.

En el mateix número hi ha un treball sobre “Els orígens de l'excursionisme a Mollet del Vallès”, que fa referència a un anterior de Ramon Arabia al BAEC de 1879, on es llegeix que “gràcies a les gestions de Mn. Vicenç Triadú, el museu havia ingressat diversos objectes de Mollet: una notable làpida de marbre romana per una cara i del segle X per l'altra, dues bales rases procedents de la guerra de la Independència, un cos d'estàtua del segle XVI que representa Sant Vicenç, tres pedres formant les dues de delicat treball, la part superior i adornada d'una finestra de la mateixa època i l'altra lo capitell de la dreta”. Com a apèndix al treball, hi figura reproduïda la carta del soci honorari P. Fidel Fita sobre la làpida de Mollet, fragment de dos altres ja coneguts i un extraviat i com a apèndix 2, la interpretació de la làpida del segle XII.

En el volum 10 (1996) trobem un nou treball “Una excursió a Mollet l'any 1879” (Ferran Pérez), on dedica un apartat titulat “On han anat a raure els objectes arqueològics de Mollet?” i diu que “la majoria d'objectes ... han estat dipositats al llarg dels anys en museus de la ciutat de Barcelona com el Marítim, el Numismàtic o l'Arqueològic, per la qual cosa la seva localit-

18

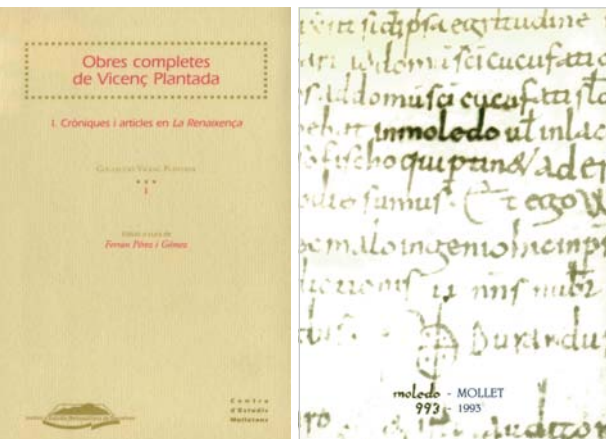

Figura 4. Portades de la *Col·lecció de Monografies Vicenç Plantada* (1997) i del llibre *Molledo-Mollet 993-1993* (1993) (Arxiu Municipal de Mollet del Vallès)

zació es fa molt difícil. Tanmateix, encara hi ha una petita possibilitat d'èxit si es fa una recerca exhaustiva entre els dipòsits dels museus barcelonins abans esmentats. Fóra molt important per a la història de Mollet trobar aquestes restes arqueològiques tan significatives. Tan de bo es pugui aconseguir". A l'apartat que dedica a la "Visita a Can Borrell" escriu el que segueix: "... y fixant-nos en los bonichs finestrals, notarem la falta d'un d'ells que per sort encare restava quasi sancer entre la runa del pati. Gracias a las gestions del Sr. Triadó, que'ns acompanyava en aquella visita, poguerem obtenir per a nostre museo dos d'aquells fragments abandonats, que tal volta haurian sigut colocats en lloch no molt apropiat com hi existeixen ja las ben acabadas testas d'altres capitells". A l'apartat continuen la visita a l'església parroquial on es llegeix: "Al baixar del campanar y arreconada prop de la paret hi trovàrem lo cos de l'estatua de Sant Vicens q'antigament adornava la portada de la esglesia y que mans profanas d'allí l'arrabassaren, pera deixarla en un deplorable abandono. Lo Sr. Triadó nos la oferí també, dient que més valia que estigués a nostre museo que no pas tenirla de tan mala manera y al cap d'uns quants dias de possehir ja aquell reste, nos escrigué remetentnos lo cap que faltava y que gracias á sas continuadas investigacions va trovar al peu d'un dels altars". Encara al número 10 de *Notes* figura un interessant treball sobre Can Lledó (Josep M. Blanch) on es llegeix: "La cultura romana es manifesta novament a Mollet a la masia de Can Lledó, en una petita recuperació de vidres nacrats del tipus romà ..." i més endavant "amb motiu de la reparació del desguàs de la masia" el 1994, apareixen vestigis arqueològics que es descriuen i dibuixen: fragment de plat de faixes i cin-

tes de mitjans del s. XVIII, plat blau de l'arracada de darreries del segle XVIII, plat de la cirereta de la primera meitat del segle XIX, dos fragments de plat blau català de la ditada de mitjans del segle XVII, dos fragments de plat del segle XIX, bocins de plats de Piera; comenta els trossos de vidres nacrats de procedència romana i difícil filiació, verdós i de poca qualitat, que l'autor data entre la decadència romana i el començament de l'Edat Mitjana.

Al número 11 (1997) trobem un treball sobre "L'estudi de la masia i el Vallès" amb fotografies de can Pujol, can Prat, can Besora i can Flequer, custodiades al Centre Excursionista de Catalunya, i un altre titulat "Escalada arqueològica urbana" (altra vegada de J.M. Blanch) dedicat al campanar de Mollet, amb dibuixos molt il·lustratius de gàrgoles i mènsules, vertaderes joies arqueològiques de Mollet.

Al número 22 (2007) es troba el treball "La intervenció arqueològica a la plaça de Prat de la Riba, 14: els primers indicis arqueològics del Molletum medieval" (O.Matas i J.Roig), resultat de les prospeccions fetes el 2006, on es van localitzar dos enterraments dels segles XII-XIII; s'hi llegeix: "...cal apuntar l'abundant presència de material arqueològic d'època romana residual (material constructiu, ceràmica romana, fragments d'àmfora, una possible moneda, etc), localitzats en els nivells d'època altmedieval i baixmedieval excavats en aquest solar. Aquest fet ens indicaria l'existència propera d'un establiment d'època romana imperial, que probablement caldria situar als voltants de l'església, a la part més alta i planera del turó". S'inclouen fotografies d'objectes trobats: olla de ceràmica grollera amb decoració incisa (segle XIII), pinces de bronze (s. XIII-XIV) fragment d'escudella de ceràmica decorada en blau gòtic català,

fragments diversos de fons i nanses d'escudella de ceràmica decorada en reflex metàl·lic valencià (s. XV), morter de ceràmica vidriat en verd (segle XV), didal de bronze amb decoració incisa i calada (segle XV), guaspa de bronze de beina de ganivet amb decoració calada (s. XV-XVI), fragments d'escudella i de plat de ceràmica decorada en reflex metàl·lic català del tipus pinzell-pinta (s. XVI), plat de ceràmica decorada en blau català del tipus sèrie de Poblet (XVII-XVIII)". No indica on s'han dipositat.

Acabo amb unes reflexions molt personals. En primer lloc, gràcies per haver assistit a l'acte i haver-me aguantat. Gràcies a tots els membres del CEM i els que han fet possible *Notes*. Gràcies per endavant als que en el futur segueixin en la tasca.

20 Sóc un molletà i un docent i he dedicat la meua vida a la docència, cosa gens estranya per haver nascut i viscut entre docents: la meua àvia materna, Pilar Coll, va venir de mestra interina de l'escola pública de nenes a Mollet a finals de 1898 i en propietat el gener de 1899, procedent de Moià, a la qual l'Ajuntament de Mollet dedicava una excel·lent fotografia al calendari que editava l'any 1988; la meua mare, Carme Arbussà, coneguda com la senyora Carmela, exercí de mestra particular al carrer Berenguer III, núm. 112, on jo vaig néixer i després definitivament a l'avinguda de la Llibertat 21 (més tard 9), on, quan va retirar-se, va seguir ensenyant puntes al coixí fins a plegar del tot per edat i malaltia; el pare, el mestre Suñé, que ensenyà música a molts molletans i de pobles veïns (fins i tot a molts que no ho recorden en les seves biografies), i a qui Mollet dedicava una plaça en vida; finalment, jo mateix, que en acabar el batxillerat a l'Acadèmia i comen-

çar la carrera a la Universitat, vaig donar classes particulars a casa els dissabtes a la tarda i els dies feiners feia classes nocturnes, de 7 a 9 del vespre, a l'Acadèmia, durant alguns anys; vaig donar classes a la Facultat de Farmàcia de la Universitat a partir de 1951 com a ajudant de classes pràctiques fins el 1958 (ahora era director de l'Escola San Lucas Evangelista del SEU on donava classes de Farmàcia Galènica); a partir de 1959, a la càtedra de Farmàcia Galènica, Tècnica Professional i Legislació comparada de la Facultat de Farmàcia de Granada i a partir de 1971, a la d'Història de la Farmàcia i Legislació farmacèutica de la de Barcelona, amb més de 300 conferències per tot Europa.

No vull deixar passar la ocasió, com si es tractés de donar una classe més, d'acabar amb uns consells: cal seguir amb el CEM i amb la publicació de *Notes*, però també cal incrementar el nombre de col·laboradors i d'esmerçar-se en millorar la tasca i aquí va un consell primer: abans de donar a la impremta un treball, cal llegir tot el que s'ha escrit i publicat sobre el tema, tenir cura amb les afirmacions no contrastades i no oblidar mai els que ens han precedit, citant-los sempre. A manera d'exemple, no de crítica sinó d'afany de millora, aquí van alguns dels "pecats", no dels "pecadors":

- A *Notes sobre la història de la llengua a Mollet del Vallès*, (1990), al referir-se a la publicació *Sembra* es llegeix: "El 25 de desembre de 1949 surt el primer número de *Sembra* del Centre Parroquial, de periodicitat mensual. Comença en castellà i mes a mes va introduint el català...". Exactament al revés: els 20 primers números foren totalment en català i sols a partir del 21 es publicà alguna col·laboració en castellà, fins que a partir del número 51-53, l'any 1954, és a dir cinc anys més tard, sor-

tia totalment en castellà, per decisió “municipal”.

- En el número 9 de *Notes* (1995) es publica un treball sobre *Gaietà Ventalló* on es fa referència a un treball del número 40 de *Sembra* del qual se m'atribueix l'autoria; doncs bé, el treball es publicava al número 37 i l'autor era l'enyorat Martí Pou.

- En el mateix *Notes* de 1992, en un treball titulat “Mollet fa mil anys”, basat en el Cartulari de Sant Cugat, no es fa cap referència al nostre *Sembra* de 1952 “Els 300 primers anys d'Història de Mollet del Vallès al Cartulari de Sant Cugat del Vallès” ni a la continuació de 1953 “Nova aportació als 300 primers anys d'història molletana”. Tampoc s'hi fa referència en el treball publicat al número 9 de *Notes* (1995), “MoledoMundis”, en el qual hi ha un quadre sobre els noms de Mollet del Vallès en el decurs de la Història. Tampoc al llibre del Mil·lenari *Moledo-Mollet (993-1993)*. Sort que en el número 20-21 d'*Amistad* de 1953, l'amic i enyorat company Jordi Solé Tura, recentment traspasat, publicava un treball amb el títol “Petits aspectes de la Història” en el qual escriu: “La millor de les poques coses bones que s'han publicat darre-rament ací a Mollet és l'article que signa el nostre president i company, en

Josep M. Suñé a l'extraordinari de *Sembra*, l'article titulat “Els 300 anys d'història...”. Serveixin, doncs, aquestes quatre lletres com a homenatge a la tasca del company Suñé”. Tampoc això fou llegit pels citats autors posteriors.

- Ja per acabar els exemples (no per haver-los esgotat), al número 10 de *Notes*, dins d'un treball sobre el patrimoni arqueològic i la seva funció, al parlar de Castellruf, es llegeix “d'aquest poblat veiem que fou trobat pel senyor A. Curto a mitjans dels anys cinquanta (després del 1956)...”. Sens ignorar ni menysprear la gran tasca feta pel Sr. Curto, ell no descobrí el poblat de Castellruf; els components de la Secció Excursionista del Centre havíem visitat i fet recol·leccions superficials amb anterioritat i coneixíem la seva existència pels llibres de prehistòria de l'època.

Acabo. Repeteixo el meu agraïment a tots vostès i faig vots perquè dintre de cinc anys puguem celebrar tots plegats els trenta números de *Notes* i dins de vint-i-cinc, els que hi siguin, puguin celebrar les noces d'or d'una revista que, amb tota seguretat, tindrà l'alt honor de ser una de les poques que ho aconsegueixin.

Moltes gràcies!

A prop i amb futur.

2n Pla Estratègic Horitzó 2025

Raúl D. González del Pozo*

Durant uns mesos, la ciutadania, els agents socials, econòmics i les institucions hem compartit el treball d'un procés estratègic. Entre tots i totes, hem aconseguit, novament, orientar i consensuar un model de ciutat més ampli territorialment, més saludable econòmicament i més integrador socialment. Conjuntament, ens emplacem a impulsar una nova estratègia de ciutat a partir de la superació del model i objectius del primer pla estratègic, i amb el convenciment que Mollet del Vallès requereix un camí que permeti desenvolupar totes les seves capacitats en un nou marc territorial

cooperatiu i amb nous reptes a l'entorn metropolità de Barcelona.

1. Les fases del procés

El Govern de la ciutat de l'alcalde Josep Monràs va iniciar la legislatura amb el convenciment que, superat el marc i l'estratègia plantejada en el primer Pla Estratègic dels noranta amb la direcció política de l'alcaldesa Montserrat Tura, s'havia completat un cicle. Calia, llavors, impulsar un nou camí col·lectiu amb nous horitzons per a la ciutat de Mollet del Vallès.

23

Figura 1. Mollet del Vallès està condicionada pel fet de ser un terme municipal petit amb una alta ocupació del sòl disponible i la necessitat de preservació rural de la meitat del seu territori (Ajuntament de Mollet del Vallès).

* Director del 2n Pla Estratègic de Ciutat Mollet 2025. rgonzalez@molletvalles.cat

Aquest segon pla ha estat un gran repte, ja que Mollet del Vallès, en les últimes dues dècades, s'ha configurat com una de les ciutats avançades, emergents i de referència de la regió metropolitana de Barcelona, a partir d'haver assolit un conjunt de fites:

- Impuls del desenvolupament urbanístic de ciutat, amb la qualificació de l'espai públic i les noves àrees residencials.
- Construcció d'un marc urbà amb qualitat de serveis públics, amb especial atenció als dèficits dels col·lectius més desfavorables.
- Creixement poblacional fins a superar els 50.000 habitants.
- Articulació al territori dels equipaments de ciutat necessaris per al creixement poblacional i millora de la posició de referència per a l'entorn pròxim.

El segon pla es va iniciar sota la direcció d'una Oficina municipal i amb el suport tècnic d'una consultora externa, i va començar a caminar sobre un conjunt d'elements:

- Tenia planificats i desenvolupats en gran part els equipaments i infraestructures base de la ciutat, fet que possibilitava un salt qualitatiu com a ciutat de referència de l'entorn pròxim.
- Plantejava un desenvolupament urbanístic, que calia completar, que marcava la tendència de qualificació que ha de tenir el conjunt de ciutat en el futur.
- Calia un nou plantejament com a marc econòmic i productiu, ja que la funció de ciutat s'havia superat com a sector de serveis per desenvolupar i dimensionar, i per un sector industrial limitat i en decadència respecte al seu passat històric.
- Assolits els seus objectius de creixement poblacional basat en les noves ocupacions de territori, l'ocupació ja no tenia recorregut en el futur, atesa

la limitació de nous desenvolupaments urbanístics.

- Calia millorar l'actiu poblacional, en referència a la qualificació i la diversificació. En especial, calia dotar-se d'uns nivells de renda més pròxims a la mitjana comarcal, la qual cosa ha d'anar aparellada amb majors capacitats emprenedores i nivells professionals, en un marc productiu de majors exigències tècniques i tecnològiques.

- Calia que la ciutat estigués preparada per ser el referent i motor de l'entorn pròxim (Baix Vallès), per la qual cosa necessita una estratègia de lideratge que superi els seus plantejaments localistes.

- Calien nous plantejaments de renovació i modernització, per cobrir, especialment, els dèficits en oci i serveis qualificats, tant per a persones com per a empreses, per fer un salt qualitatiu com a ciutat més atractiva i atraient.

- Pendent de resoldre la relació entre l'entorn natural i l'àrea urbana, qualificar la seva integració i dotar d'activitat l'espai natural de Gallecs i la connectivitat del riu Besòs amb la Serralada Litoral.

A més, calia destacar un factor excepcional en el procés de l'elaboració d'aquesta estratègia de ciutat, que era l'aparició d'una crisi mundial. Aquesta crisi està incidint directament en la ciutat, l'ocupació i la inversió dels propers anys.

1.1 La fase de diagnosi

Es van fer un seguit d'enquestes, qüestionaris, jornades participatives obertes, entrevistes i una anàlisi de situació DAFO (debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats) que van implicar directament tota la ciutadania. Aquest informe DAFO va establir com a:

Fortaleses

- Comunicacions viàries i ferroviàries
- Situació geogràfica
- Gallecs, espai protegit
- Espais verds a la ciutat i espais públics urbans
- En general, nivell d'equipaments per a la ciutadania

Oportunitats

- Desenvolupament del parc agrícola de Gallecs i comercialització de la seva producció: marca agrícola
- Soterrament de les infraestructures ferroviàries
- El nou hospital
- Certes activitats econòmiques de la ciutat
- Aprofitar la façana a les autovies
- L'oferta del ferrocarril per al desenvolupament de noves àrees
- Polígon de Can Prat, nova àrea de desenvolupament productiu
- Nous desenvolupaments comercials a la ciutat
- Nous desenvolupaments urbanístics (Calderí, Can Prat...)
- Captació de població amb capacitat emprenedora i major nivell de renda

Debilitats

- Pèrdua de perfil productiu a la ciutat amb manca de bones infraestructures industrials (polígons) i qualificació dels recursos humans
- Accessibilitat i mobilitat a la ciutat: marc intermunicipal
- Baix nivell econòmic de la ciutat i de la ciutadania, amb una disminució de la població nascuda a la ciutat
- Poca presència d'una estructura comercial moderna i atractiva
- Oferta d'oci, especialment per a la població jove
- Imatge de ciutat a l'entorn
- Poc sòl disponible davant dels entorns i impuls del Baix Vallès

Amenaces

- La deslocalització d'empreses de referència

- Disminució comercial del centre (Illa)
- Falta d'un nou model de desenvolupament productiu de la ciutat
- Falta d'un projecte motor i de sostenibilitat de Gallecs en el futur

Aquest primer informe va permetre identificar un conjunt de variables estratègiques (conceptes o factors) que es van considerar de forma prioritària en el marc estratègic triat per a la ciutat:

- L'excel·lent ubicació com a porta nord de Barcelona i element de connectivitat de primer ordre
- Necessària col·laboració amb els municipis de l'entorn i de la regió metropolitana
- Els condicionaments d'un terme municipal petit amb una alta ocupació del sòl disponible i la preservació rural de la meitat del seu territori
- Millora i ampliació del conjunt de vies viàries i ferroviàries
- Població amb un perfil socioeconòmic i formatiu mitjà-baix
- Estructura i activitat econòmica inferior al seu potencial
- Voluntat d'impulsar i dinamitzar un territori frontissa entre els dos Vallès, el Baix Vallès
- Bona xarxa de serveis i equipaments urbans amb voluntat de serveis per a la població
- Necessitat de millorar l'oferta d'oci i de lleure
- Desenvolupar amb certa intel·ligència els últims espais possibles d'ocupació urbana i iniciar un procés accelerat i continuat en el temps, de renovació i rehabilitació urbana
- Combatre la imatge de ciutat poc definida i poc coneguda
- Importància de continuar reforçant la cohesió social entesa com a integració, convivència, identificació amb la ciutat, participació en la vida ciutadana i contribució global al seu desenvolupament

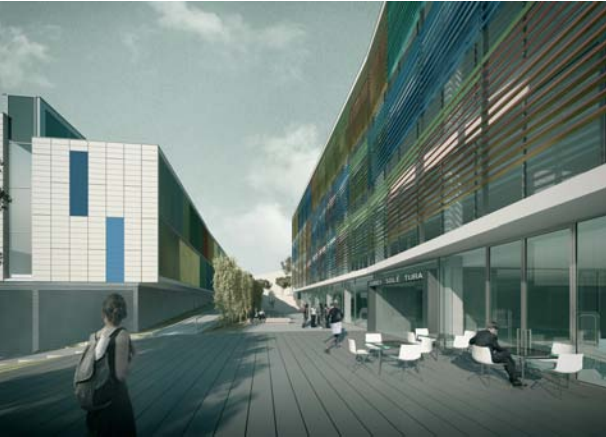

Figura 2. Els nous projectes de la comissaria de policia i de la Biblioteca Jordi Solé Tura (Ajuntament de Mollet del Vallès)

- Avançar cap a un nou model que li permeti millorar la sostenibilitat econòmica i social de la ciutat i de la seva ciutadania

1.2. La fase de definició de les línies estratègiques

Un conjunt de trobades ciutadanes i comissions participatives van permetre avançar en la definició de l'objectiu central i de les línies estratègiques que orientarà el progrés i els camins d'evolució de la ciutat.

Com a objectiu central, l'eix que marca l'horitzó de Mollet, és el d'una ciutat saludable, educadora i atractiva, cooperant al Baix Vallès. Un objectiu que opta per un model renovat de ciutat que atrau més i millor activitat econòmica, que disposa d'una població consolidada, vertebrada i amb un estil de vida de qualitat. Una ciutat que treballa en un marc urbà atractiu i referencial que permet un major reconeixement i una major projecció en l'àmbit comarcal i metropolità.

L'objectiu central, ampli i complex, es va desenvolupar en quatre línies estratègiques que recullen els quatre elements fonamentals del nou model:

l'educació-formació, una major dimensió territorial, la qualificació urbana i l'impuls de l'economia vinculada a elements saludables.

Línia 1. Avançar en la ciutat cívica i educadora. Assolir un model de ciutat de convivència, més formada i responsable mediambientalment, amb un alt sentiment d'identitat i pertinença.

Línia 2. Cooperar i desenvolupar el territori del Baix Vallès. Aprofundir en la cooperació i el desenvolupament econòmic i productiu del Baix Vallès.

Línia 3. Continuar transformant la ciutat, meitat urbana, meitat rural, d'una forma eficient per la consolidació d'espais atractius i sostenibles.

Línia 4. Impulsar una major activitat saludable i econòmica. Plantegem un model econòmic amb una visió àmplia del concepte saludable que regeneri i transformi el sistema productiu.

1.3 La fase d'acord de les accions i projectes estratègiques

Després d'acordar les quatre línies estratègiques, es va encetar la fase més creativa i oberta de tot el procés. Va ser el moment de proposar primer i acordar després, el conjunt d'acci-

Figura 3. El segon Pla Estratègic ha estat possible gràcies a la col·laboració de la ciutadania, dels agents socials, econòmics i de les institucions del territori (Ajuntament de Mollet del Vallès).

ons i de projectes que impulsarien l'assoliment de les línies estratègiques i de l'objectiu central. Aquest fase va ser molt fèrtil i va rebre més de set-centes propostes. El treball d'anàlisi, valoració i fusió de moltes de les accions va ser intens i complex dins dels principals òrgans de pla, la comissió permanent i el consell plenari, amb l'assessorament de la Comissió Tècnica Estratègica Municipal.

- Finalment, es van acordar 50 projectes directes a la línia estratègica primera, on destaquen: la potenciació d'espais professionals i centres d'investigació sobre matèries relacionades amb la salut; el reforç dels valors de la convivència a través de la formació i del coneixement de la nostra diversitat; o el treball pel medi ambient i la sostenibilitat del territori a través de la sensibilització de la ciutadania a través de l'espai urbà i de l'espai rural de Gallecs.

- La línia segona es desenvolupa a través de 42 projectes directes, com els de potenciar un territori de referència sanitària i sociosanitària; facilitar nous espais i oportunitats de lleure i de comerç; o impulsar conjuntament, serveis públics i serveis privats atractius per a la ciutadania.

- La línia tercera proposa 34 projectes directes, com els d'implantar un model més sostenible de ciutat innovadora i compacta; completar les infraestructures viàries i ferroviàries previstes al territori, per situar-nos com un important nus de comunicacions; i impulsar noves àrees de dinamització econòmica a la ciutat aprofitant el nou barri d'El Calderí, els polígons, l'entorn de les dues estacions de tren i les zones properes als nous serveis sanitaris i judicials.

- La línia quarta va acordar 44 projectes directes, com el de generar la incorporació de millores als agents

econòmics existents i vincular les nova activitats als camps de la salut-xarxa sanitària, activitat esportiva, formació contínua, interès cultural, estètic i producció alimentària, amb la renovació i l'atracció de teixit i activitat econòmica a la ciutat; la potenciació de Gallecs com a punt de la xarxa europea d'*slow food*, com un espai de producció i investigació alimentària ecològica de la Mediterrània; o la construcció al nostre territori d'un clúster de producció i investigació d'activitats econòmiques mediambientals i de ciències de la vida.

2. La participació

2.1 Les dades de la participació

El 2n Pla estratègic ha estat possible gràcies a l'extraordinària col·laboració de la ciutadania, dels agents socials, econòmics i de les institucions del territori. Sense cap mena de dubte, l'aposta per un procés transparent, obert i permeable a totes les persones i a totes les propostes ha estat molt positiu. A més, no podem oblidar que ha estat el procés més participat de la història de Mollet del Vallès, amb 1.850 persones, de les quals 310 eren estudiants de batxillerat, i 140 entitats.

Aquest alta participació ha estat estructurada a través d'òrgans com el Consell Plenari i la Comissió Permanent, que han fet el seguiment continuat, l'anàlisi i l'aprovació del conjunt de documents de cadascuna de les fases del pla. Per altra banda, el pla ha combinat dins de cada fase espais quantitius individuals i de grup a la participació oberta de la ciutadania, amb espais qualitius més especialitzats i tècnics amb experts i agents de referència.

La diversitat de modalitats de trobades ha estat molt extensa. La llista de sessions de treball inclou: 82 entrevistes a persones i entitats, 20 tro-

28 bades amb diferents sectors socials, 15 reunions amb municipis del Baix Vallès i del Vallès Oriental, 12 trobades de responsables de planificació estratègica de la província de Barcelona, 10 sessions amb consells municipals, 12 reunions amb responsables de les empreses i instituts municipals, de participació, 10 tallers estratègics de ciutat als 4 instituts de secundària de la ciutat, 4 sessions de Consell plenari, 3 sessions de Comissions estratègiques tècniques municipals, 10 trobades amb grups polítics municipals, 8 sessions de comissions sectorials; 6 reunions amb sindicats, 6 sessions de la Comissió permanent, 5 trobades amb responsables de planificació estratègica del Vallès Oriental, 5 reunions amb el Consorci de l'espai rural de Gallecs, 3 reunions amb el Síndic Personer, 3 entrevistes amb exalcaldesses de la ciutat, 1 jornada de discussió ciutadana de la diagnosi.

Aquest conjunt d'espais i moments participatius han aportat un total de 775 propostes, amb 300 propostes dels estudiants, 350 propostes de les comissions estratègiques i 125 propostes a través

dels correus electrònics i qüestionaris. L'anàlisi, discussió i valoració de les propostes ha permès construir un document final amb 1 objectiu final, 4 línies estratègiques, 25 accions, 46 fitxes, 170 projectes directes, 105 projectes indirectes i 350 actuacions.

2.2 Espais singulars de participació i de formació

Com a fets més singulars, dins de l'apartat de la participació cal fer esment dels tallers estratègics de ciutat als instituts de batxillerat de la ciutat, el cicle de conferències i el treball a les diferents xarxes territorials de planificació estratègica.

A diferència del 1r Pla estratègic, ha estat un element clau el fet d'incorporar joves en el procés de definició del nou model d'orientació de la ciutat. Els deu tallers estratègics de ciutat que hem fet als quatre centres de batxillerat de Mollet, on van participar més de tres-cents estudiants, van ser clau per incorporar la visió i les propostes de persones que s'emanciparan i construiran el seu projecte de vida durant el desplaçament d'aquest pla estratègic.

Un altre fet singular ha estat el cicle de conferències estratègiques amb experts i gestors públics i privats que aportaven elements d'anàlisi als ciutadans participants i interessats. Les conferències sobre la *Construcció i impuls del Pla Estratègic de Saragossa*, a càrrec d'Estrella Pardo, coordinadora d'Ebrópolis (novembre 2008), *Noves transformacions per generar millors territoris*, a càrrec de Joaquim Nadal, conseller de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya (juny 2009); *Reptes estratègics en matèria econòmica i social*, a càrrec de Josep Maria Rañé, president del Consell Econòmic i Social (juliol 2009); *Ciutats i territori:*

Figura 4. Una de les oportunitats que planteja aquest Pla és desenvolupar el parc agrícola de Gallecs i la comercialització de la seva producció (Ajuntament de Mollet del Vallès)

agents actius en la construcció del futur, a càrrec de Jordi Hereu, alcalde de Barcelona i president del Pla Estratègic Metropolità (setembre 2009); *L'esport com a estratègia de desenvolupament de les ciutats*, a càrrec de Josep Maria Casanovas, editor del diari Sport (novembre 2009); *La cultura com a estratègia de canvi econòmic i social*, a càrrec de Joan Manuel Tresserres, conseller de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya (febrer 2010); *Parlant de tu a la ciutat*, a càrrec de Montserrat Tura, consellera de Justícia de la Generalitat de Catalunya (març 2010); *Territoris saludables*, a càrrec de Marina Geli, consellera de Sanitat de la Generalitat de Catalunya (juliol 2010).

A més, cal afegir a aquest espai formatiu els contactes i les visites a la Càtedra d'Accessibilitat de la Universitat Politècnica de Catalunya a Vilanova i la Geltrú (novembre 2009); a la Fundació Citilab-societat del coneixement de Cornellà del Llobregat (desembre 2009) i la visita en grup a l'exposició local *La ciutat que ve*, de la Diputació de Barcelona al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (abril 2010).

Finalment, el valor de la participació de l'Oficina del Pla estratègic de Mollet del Vallès en les xarxes tècniques de planificació estratègica de la província de Barcelona, a través de la Diputació de Barcelona i de la comarca del Vallès Oriental, on Mollet del Vallès hem estat la seu de la primera jornada de treball comarcal sobre plans estratègics al Vallès Oriental (novembre 2009).

3. Anàlisi i valoració final

Després de molta feina, de molta participació, de molts documents preeliminaris i finals, dades i gràfics, actes

formatius i, sobretot, després de molt escoltar i recollir les aportacions i les valoracions de tanta gent, tenim una orientació compartida per al Mollet del segle XXI.

Un nou model que té elements singulars, de qualitat, per a la projecció i significació de la ciutat: l'espai rural de Gallecs; el llegat i la figura del polític i catedràtic Jordi Solé Tura; el menhir neolític amb caràcters antropomorfs; i l'obra i les col·leccions del pintor Joan Abelló. Valuoses cartes de presentació que ens donaran a conèixer i ens situaran en espais d'excel·lència a Catalunya.

Una nova orientació que ha recollit les aportacions dels més joves, els que comencen a somiar amb seu futur i les experiències i coneixements dels més grans, els que han estat protagonistes i espectadors del creixement i de la millora del Mollet postolímpic. Idees i projectes per desenvolupar els valors de la sostenibilitat, la cohesió social i les fonts d'activitat econòmica del coneixement.

Un nou horitzó que només veu progrés en territoris més amplis que la ciutat, per avançar en serveis i oportunitats de les persones, i de la mà, agafats més fort que abans, dels agents econòmics i socials. Totes les persones participants vam apostar per una ciutat més saludable que sumi la xarxa de centres i serveis sanitaris, l'activitat esportiva, les manifestacions i la sensibilitat cultural, la creixent formació educativa, la producció d'aliments ecològics i la transformació de l'activitat econòmica i la investigació.

Per acabar, ara cal treballar per fer realitat aquest pla i vull compartir les paraules del president del 2n Pla Estratègic de Ciutat Mollet 2025 i alcalde de la ciutat, Josep Monràs, quan tancava el darrer Consell Plenari i s'aprojava el document final: "ara comença la part més apassionant, l'im-

puls i el desplegament dels projectes i de les accions d'aquest segon pla estratègic. No podem oblidar que aquesta feina és responsabilitat de tothom, de la ciutadania, de les institucions, dels agents socials i dels agents econòmics. Fem tots i totes de Mollet una ciutat a prop i amb futur.”

Anàlisi de l'impacte del Circuit de Catalunya al poble de Montmeló.

El Circuit de Catalunya, una empresa mitjana amb inversions gegants¹

Lluís Puig i González*

1. Introducció

No recordo cap any de la meua vida com a habitant montmeloní en què no hagi sentit els soroll dels motors dels vehicles que participen en les carreres que se celebren dins el Circuit de Catalunya. He vist l'ambient que es crea entorn a les instal·lacions amb les "motos boges" o els estrangers bevent a les terrasses dels bars, he estat testimoni de les cues de cotxes interminables

que es creen quan la gent torna a casa seva... A mesura que he anat encaminant el meu futur, m'he plantejat una qüestió que, gràcies a aquest treball de recerca, he pogut respondre: Montmeló s'ha beneficiat amb la presència del Circuit de Catalunya? És a dir, quina anàlisi podríem treure d'aquesta relació entre el poble i l'empresa?

En escollir el treball, va arribar el moment en què havia de decidir com

31

Figura 1. El Circuit de Catalunya (C. Lluçanès)

¹ Resum del treball guanyador de l'XI Premi Juvenil Vicenç Plantada. El treball de recerca va ser realitzat, durant el curs 2009-2010, quan l'estudiant cursava batxillerat de Ciències Socials i Humanitats a IES Montmeló, sota la direcció del tutor Javier Navarro Càrcel.

* Estudiant. llpuiggonzalez@gmail.com

podria respondre aquesta pregunta d'una manera fiable. Per això vaig decidir entrevistar una sèrie de persones de vital importància i influència dins el Circuit de Catalunya: Manel Ramal, alcalde de Montmeló; José Antonio García, cap de la policia local; Marc Voltàs, director de Disseny del Circuit de Catalunya; i Ramon Praderas, director general de l'empresa Circuit de Catalunya, SL.

També volia saber fins a quin punt els habitants del poble estaven implicats en el Circuit de Catalunya. Per aquets motiu vaig fer prop de 120 enquestes, per poder contrarestar les opinions de la gent. Volia saber què pensaven del Circuit de Catalunya, si millorarien alguna cosa, si eren socis de l'empresa... i moltes més preguntes que van acabar donant-me una imatge general de què pensava la gent.

Un altre aspecte que he intentat respondre és quin és el prototip d'aficionat que visita el Circuit de Catalunya en els dos grans premis que s'hi celebren: el Gran Premi de Motociclisme i el Gran Premi de Fórmula 1. Vaig enquestar més d'un centenar de persones entre aficionats al motociclisme i aficionats a l'automobilisme, i he obtingut dos perfils totalment oposats.

D'altra banda, Montmeló és un dels pobles de Catalunya amb més bars per extensió de terreny; és per això que aquests establiments són molt importants per fer-nos una idea dels beneficis que la gent del poble pot treure. Amb aquesta intenció de fet enquestes a la gran majoria de bars i així he pogut obtenir la seva opinió.

Finalment, gràcies a les facilitats que l'empresa del Circuit de Catalunya m'ha ofert, he pogut fer-ne un estudi econòmic.

Amb tota aquesta informació he trobat resposta a la pregunta que tenia en ment. He pogut conèixer l'ori-

gen, la historia i la situació actual del Circuit de Catalunya i, finalment, m'he permès el luxe de crear una opinió, crec que fiable, de la situació de l'empresa respecte a Montmeló i els pobles dels voltants.

2. Els orígens

La creació d'un circuit permanent va sorgir de la necessitat de crear un espai que fos proper a la població catalana, on poder practicar l'esport de l'automobilisme amb total seguretat (hem de recordar els accidents que hi havia hagut, tant al Circuit Urbà de Montjuïc com al polígon industrial de Martorelles durant uns entrenaments). Amb aquest nou circuit es pretenia crear unes instal·lacions on es poguessin presenciar curses d'alt nivell i guanyadors del territori.

Hi va haver molts candidats per acollir les instal·lacions del nou circuit, però hi havia un únic terreny que oferia unes característiques ideals per a la construcció, que tenia molt bona comunicació, a més de la bona connexió amb la ciutat de Barcelona (gran destinació turística) a menys de 20 minuts. Per aquest motiu, el terreny situat entre Parets del Vallès, Granollers i Montmeló es va convertir en l'espai on es va edificar el Circuit de Catalunya.

En l'actualitat, el Circuit de Catalunya és una Societat de Responsabilitat Limitada (SL). El capital social està repartit entre la Generalitat de Catalunya (amb un 72 %), l'empresa Reial Automòbil Club de Catalunya, RACC (amb un 18 %) i, finalment, l'Ajuntament de Montmeló (amb un 10%).

3. No només carreres

Hauriem de considerar el Circuit de Catalunya com una empresa mitjana, ja que tot i tenir un gran capital (pro-

per als 74 milions d'euros), els treballadors que fan la seva tasca laboral de manera permanent en les instal·lacions del Circuit de Catalunya són 82. Tot canvia els dies de curses, ja que la seva màxima activitat empresarial, fa que es contractin unes empreses que ofereixen determinats serveis i així s'incrementa la plantilla, mitjançant empreses externes o contractes temporals.

Gràcies a les curses que es realitzen a les instal·lacions situades entre els pobles de Parets del Vallès, Granollers i Montmeló, l'empresa té altres activitats com ara la creació de productes, l'organització d'activitats lúdiques com cinema, exposicions de cotxes, la formació de pilots i un llarg etcètera.

A més, cal destacar la contribució que està fent el Circuit de Catalunya en l'aspecte ambiental. Fa molt poc, aquesta empresa va firmar un document ISO-14001, on es compromet a reduir l'impacte ambiental que causa un organisme d'aquestes característiques. Per poder arribar a aquest objectiu, el Circuit de Catalunya està establint una sèrie de mesures, com ara l'ús de vehicles elèctrics, l'ampliació de zones verdes o la reducció de l'impacte acústic plantant arbres als afores de les instal·lacions. D'altra banda, l'Ajuntament de Montmeló té previst per a un futur proper (fet que seria una de les estratègies més desitjables per al Circuit de Catalunya en aquest àmbit), la creació de la segona estació de tren en el municipi. Aquesta parada de tren interferiria en la línia de ferrocarril que connecta zones com la ciutat de Vic, Canovelles o la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). El projecte reduiria el nombre de vehicles que podrien circular en aquesta època i això reduiria les emissions de diòxid de carboni.

Com va mencionar el vicepresident de la Generalitat, Josep Lluís Carod-

Rovira en una entrevista: "El circuit de Catalunya és un punt econòmic on es mouen, al seu entorn, més de 120 milions d'euros". Aquesta gran quantitat prové dels diners que els clients gasten, aproximadament uns 200 euros, dins de la pròpia empresa per poder gaudir d'un cap de setmana, per poder seguir de prop una de les seves grans aficions, les curses de motociclisme i d'automobilisme. Hem de tenir en compte que la Generalitat de Catalunya ha fet una sèrie d'inversions amb la finalitat de millorar els accessos al Circuit de Catalunya, cosa que de rebot aprofita la població de Montmeló o la gent que viu al voltant de les instal·lacions.

Tanmateix, les dades d'assistència corresponents a l'any 2009 han minvat. La crisi actual està jugant una mala passada al Circuit de Catalunya, ja que l'empresa va tenir uns resultats baixos comparats amb els anys anteriors. Aquest fet es deu a la baixada del poder adquisitiu que han patit els aficionats d'aquest esport.

Si ens fixem en l'entorn del Circuit de Catalunya, en època d'activitat, és una de les zones més desitjades dins del món empresarial proper, ja que, primer de tot, puja la quantitat de població d'aquella localitat durant un temps determinat. Si la població augmenta, la necessitat de tenir un bé o un servei s'incrementa i això fa que sorgeixi l'efecte anteriorment esmentat pel vicepresident de la Generalitat, Josep Lluís Carod-Rovira. Això vol dir que aquells dies, creix la demanda. Com he constatat, un establiment comercial situat en una zona propera al Circuit de Catalunya, millora la seva disponibilitat davant del client, és a dir, les petites empreses contracten més personal (cinc treballadors) a part de l'ampliació del seu horari (al voltant de cinc hores). A més, una de les es-

tràtiques realitzades per a aquests locals comercials (que no es veu amb bons ulls per la població de la zona), és l'increment dels preus. Aquests establiments, en tenir un augment de clients, estableixen l'estratègia habitual d'elevat el cost del producte/servei. Aquesta acció empresarial s'utilitza també per incrementar el benefici de l'empresa. Per tant, el Circuit de Catalunya no és l'únic en preparar-se per a la temporada, sinó que també els locals comercials tenen la seva jugada plantejada. Segons les meves anàlisis, amb la forta demanda que tenen aquests establiments comercials els dos caps de setmana de les grans curses internacionals, les seves vendes augmenten, aproximadament, un 100 %.

4. Els espectadors

A partir de l'estudi que vaig fer als clients del Circuit de Catalunya durant els dies de màxima afluència d'espectadors, els de Fórmula 1 o les curses internacionals de motociclisme, vaig poder diferenciar dos tipus d'espectadors.

	FÓRMULA 1	MOTOCICLISME
Vallès Oriental	11%	10%
Barcelona	21%	51%
Catalunya	25%	67%
Espanya	68%	81%
Europa	100%	100%

Figura 2. Procedència (en %) dels usuaris del Circuit, segons l'assistència al GP de Fórmula 1 i al GP Internacional de Motociclisme (L. Puig)

El primer és un aficionat de la Fórmula 1 que assisteix al Gran Premi d'Espanya. És un espectador que prové de llocs externs a Catalunya (només un 25% dels enquestats vivia a Catalunya) i eren persones amb un elevat poder adquisitiu (a l'entorn dels 400 euros). Amb aquestes dades, és normal que utilitzin com a mitjans de

transport l'avió i el cotxe. Per gaudir dels dies de curses, aquests clients solen anar, majoritàriament, acompanyats d'amics.

El segon tipus d'aficionat és l'espectador de les grans competicions internacionals de motociclisme. En aquest cas, solen ser, bàsicament, públic català (amb un percentatge del 67%). La gent d'aquestes curses són gent jove, amb un pressupost mitjà menor que els aficionats de Fórmula 1 (gasten menys de 200 euros per persona). Amb la seva procedència i el seu pressupost, és normal que el vehicle més utilitzat sigui el cotxe, amb un cert predomini de la motocicleta (a causa del fanatisme d'aquest mitjà de transport). Normalment, els clients que assisteixen al Gran Premi Cinzano de Catalunya de Motociclisme, solen anar-hi acompanyats de familiars i amics.

Un dels principals factors pel qual

Figura 2. Hi ha dos tipus d'espectadors: els aficionats de la Fórmula 1 i els de les competicions de motociclisme (C. Llurda).

la gent vol assistir a una gran cursa del Circuit de Catalunya, és l'ambient que es crea. Poc menys de la meitat dels aficionats enquestats en aquests dies de competició, va reconèixer el principal motiu per l'assistència a aquests dies, superant fins i tot el fanatisme que tenen cap a una escuderia o un pilot.

Un dels grans atractius d'aquestes trobades és una activitat que es fa en el poble, l'anomenada popularment com a "motos boges". Aquesta activitat és una gran festa creada pels mateixos motoristes, on mostren les seves habilitats sobre aquest mitjà de transport, originada en els carrers del poble de Montmeló. A causa dels greus accidents que hi ha hagut en aquests tipus d'activitat, l'Ajuntament de Montmeló, amb la Policia Local del municipi, va voler evitar més incidents. Segons el cap de la Policia Local, José Antonio Garcia, la Policia, amb l'ajut de la Protecció Civil, intenten desviar aquest conjunt d'activitats cap al polígon industrial situat als afores del poble, per tal de controlar més el moviment dels motoristes i vigilar els accidents que hi poden sorgir. Per contra, el obstacles que instal·len als carrers del poble, no poden parar la tendència dels aficionats a continuar fent festes dins de Montmeló.

5. Quin és el nom?

Circuit de Catalunya o Circuit de Montmeló? És un gran dubte que tenen les persones que parlen d'aquestes instal·lacions. Amb l'estudi que he fet dels diferents agents econòmics, he constatat que tres de cada deu persones confonen aquesta empresa amb el nom de la localitat copropietària de les instal·lacions. Però aquest error no només afecta els clients i habitants dels municipis del voltant, sinó que la con-

Figura 3. Ambient a Montmeló un dia de carreres (C. Llurda)

fusió també arriba a mitjans de comunicació com poden ser les televisions (cas de TVE). Per solucionar aquest problema, el Circuit de Catalunya està establint una estratègia que és la publicitat del nom en els components de les instal·lacions: a les grades, a les parets, al transport que utilitzen els usuaris...

Últimament, a l'estat espanyol, s'han creat diversos circuits, com ara el Circuit Urbà de València o el Circuit d'Aragó (o Motorland), per l'increment d'aficionats en aquest esport. Aquesta moda de crear tantes instal·lacions adreçades a aquestes curses, ha fet que el Circuit de Catalunya noti una certa rivalitat per decidir on es realitzaran els Grans Premis d'Espanya en els anys posteriors. Podríem pensar que aquest fet és molt negatiu per a una empresa, però un avantatge que hi ha en aquesta competitivitat és la millora de la qualitat del servei que pot oferir l'empresa, per tal de poder mantenir els clients.

En una conversa que vaig tenir amb el director de Disseny del Circuit de Catalunya, Marc Voltàs, afirmava que "Montmeló no és conscient de la gran funció que fa el Circuit de Catalunya". Aleshores, amb el dubte que em va crear aquesta afirmació, vaig intentar

contrastar-la amb enquestes als habitants del municipi. Un cop finalitzades i analitzades, vaig constatar que és cert: la gent del poble no valorava el Circuit de Catalunya igual que els clients que en feien ús. A més, vaig observar que hi havia poca proporció de socis montmelonins. Amb aquestes dades, vaig poder confirmar la hipòtesi abans plantejada. El Circuit de Catalunya, mitjançant activitats lúdiques i socials, intenta integrar la població en les seves activitats, però l'assistència final és molt baixa.

6. Conclusions

La finalitat d'aquest treball era demostrar si el poble de Montmeló es beneficia dels serveis que ofereix el Circuit de Catalunya.

En primer lloc, el Circuit de Catalunya és un dels principals factors turístics de la comunitat autònoma. L'Ajuntament de Montmeló rep un ingrés de 300.000 euros anuals de l'empresa Circuit de Catalunya, a més de les taxes que cobren a les parades que s'estableixen durant els dies dels Grans Premis.

Per altra banda, hi ha l'increment de vendes de productes o la prestació de serveis que obtenen els establiments com ara els bars i restaurants. Montmeló, doncs, es beneficia de la despesa que fan els clients quan hi ha competicions durant els caps de setmana. A més, el Circuit de Catalunya obté beneficis gràcies a la seva principal activitat empresarial, que és la de realitzar competicions en el seu traçat.

En segon lloc, el Circuit de Catalunya intenta beneficiar Montmeló amb la creació d'activitats exclusives, com ara el cinema a la fresca, la bicicletada, la caminada, etc. però fins ara, aquestes activitats han estat criticades per la població pel preu del servei o ignora-

des. Per tant, no són acceptades encara pel poble de Montmeló. La gent tampoc veu amb bons ulls les activitats del Circuit de Catalunya, ja que les valoren molt menys que els assistents a les curses. A més, no interactuen dins de l'empresa, un fet demostrable quan es constata la poca quantitat de gent del poble que n'és sòcia.

Entremig hi ha l'Ajuntament de Montmeló, que intenta relacionar aquest dos elements distanciats, amb dos projectes: en primer lloc, crear un centre comercial i lúdic proper a l'empresa, per augmentar la demanda del servei cap al Circuit de Catalunya i a més, crear una altra activitat econòmica i social per als pobles propers. En segon lloc, aconseguir una segona estació de tren, la Nord, propera també a les instal·lacions, fet que faria que l'empresa pogués complir el seu compromís ISO-14001 de reducció de les emissions de diòxid de carboni provocades pels mitjans de transports utilitzats pels espectadors.

Alhora, també podria reduir-se l'afluència massiva de aficionats i s'obriria el municipi de Montmeló cap a altres zones poc comunicades, com és el cas del campus de Bellaterra de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Però aquests són projectes plantejats ja fa temps i si triguen gaire en construir-se, el Circuit de Catalunya i el poble de Montmeló podrien arribar a estar encara més distanciats, amb el perill que això suposa.

En conclusió, en resposta a la hipòtesi, el Circuit de Catalunya beneficia el poble de Montmeló gràcies a unes contribucions econòmiques molt àmplies generades per la gran demanda que hi ha els dies de competició. Però, en el cas contrari, els habitants de Montmeló no s'integren en les activitats ni a l'entorn a les seves instal·lacions.

Romànic a tocar

Manel Domènech i Mir*

Fer senderisme amb un doble objectiu: natura i cultura. L'experiència del GR176, sender del Romànic, per aconseguir un apropament a l'art romànic en un recorregut que aplega els testimonis de més de vint esglésies, i també el seu període històric i la vinculació al fet religiós i social d'aquella societat rural que es desenvolupava al seu voltant.

Col·loquialment, *a tocar's* empra per designar tot allò que és a l'abast, que ens és proper i no té pas una intenció de menystenir ni el seu valor, ni la seva importància.

És amb aquest sentit i no amb cap altre com hem encapçalat aquest article que pretén donar a conèixer l'experiència viscuda d'un grup de persones del Club Muntanyenc Mollet i d'algunes altres que també van participar en el GR 176 "Sender del Romànic". Un recorregut a peu, d'uns vuitanta qui-

lòmetres i 2.000 metres de desnivell aproximadament, realitzat en quatre etapes —amb sortida i arribada a la vila de Navàs— fet en els quatre darrers mesos del 2009 i amb una doble intenció: gaudir de la natura i, alhora, de la cultura que proporciona la història i l'art que la nostra terra sovint hostatja.

1. La descoberta

De fet, això no té res d'excepcional. L'excursionisme al nostre país ja es va iniciar i s'ha desenvolupat generalment amb aquests dos objectius. La primera entitat excursionista fundada el 26 de novembre de 1876 portava per nom Associació Catalanista d'Excursions Científiques, i ho deixava ben clar el seu fundador Josep Fiter i Inglès quan assenyalava en el document fundacional: "Amb el fi d'investigar tot

37

Figura 1. Sant Cugat del Racó (esquerra) i Sant Jordi de Lloberes (dreta) (M. Domènech)

* Enginyer tècnic i periodista . maneldomenechmir@gmail.com

quant mereixi la preferent atenció sota els conceptes científic, literari i artístic, en la nostra benvolguda terra”.

Aquesta primera petja va ser i ha estat seguida en un major o menor grau per la majoria de les entitats excursionistes que l’han precedit. La creació d’aquest Sender GR 176 per part del Centre Excursionista de Navàs és un exemple dels molts que es podrien posar i que permet, a més de recórrer indrets de gran valor paisatgístic, poder conèixer més de 20 esglésies romàniques que en general gaudeixen d’un bon estat de conservació, i que la bona voluntat d’algunes persones de masies properes que guarden la clau d’accés o la coincidència d’estar obertes pel culte dominical, ens va permetre en molts casos poder visitar el seu interior.

Però cal dir que no va ser el propòsit de la comissió de Senders del Muntanyenc donar als participants un curs intensiu d’art romànic o d’història del període alt medieval mentre trescaven pels camins. Res de tot això. La intenció era simplement apropar l’art religiós romànic als participants que n’eren poc coneixedors i d’entendre’l en la seva doble funció: religiosa i social. També, iniciar-los en la descoberta del fet cohesiu que va representar la religió cristiana en uns moments que el país desvetllava una consciència pròpia com a poble sotmès a una invasió. La presa d’una identitat diferenciada, la defensa d’uns valors i l’inici d’un camí que havia de dur-lo a una entitat política que, amb el pas dels segles, arribà a constituir-se en regne i a expansionar-se molt més enllà del què en aquells inicis mai ningú no s’hauria imaginat.

Per aconseguir-ho, a cada sortida s’informava d’aquests aspectes genèrics i d’alguns artístics més específics, com els seus períodes i evolució, la

seva identificació, els trets més característics, la tria de la ubicació, elements i tècniques de la construcció o com es pagava. S’esbrinava com l’església esdevenia una eina d’ensenyament, de protecció, de comunicació i d’aglutinador social.

No es feia cap inventari, ni comparatives feixugues, ni s’apilaven dades, dates i noms. No calia per al nostre objectiu, perquè l’art, la història i la cultura que traspuaven, malgrat els segles que ens en separaven, era a cada contacte més propera, més entenedora.

A les esglésies més importants, en millor estat de conservació i menys modificades es feia una parada —cercant l’ombra primer i després l’escalfor del sol— per descobrir a poc a poc algun detall dels materials, aparells, murs, les dificultats en la construcció i els seus progressius canvis, el rigor en l’execució d’ornaments i d’obertures amb una avaluació de l’escassa aportació ornamental, o la utilització i dosificació de la llum interior en la consecució d’un clarobscur que menés a la pietat. S’intentava per sobre de tot, fer sentir properes aquelles pedres i la seva significació amb una breu explicació de la seva història i dels trets més destacables. S’aprofitava també per mostrar-les com a exemple de la informació que s’havia donat en aquella etapa, bé per correu electrònic anticipadament o aquell mateix dia, tot seguint un programa prèviament establert i anunciat a l’inici.

Els punts essencials de la informació facilitada podríem resumir-los en els aspectes següents:

- **L’art romànic català en el seu espai històric.** Comencem per definir la paraula romànic i els seus primers estudis com un art destacable. La seva aparició en el nostre territori, la vinculació o connexió amb la resta del

món europeu de l'època i les influències que en va rebre.

• **L'arquitectura romànica religiosa i la seva funció.** Analitzem l'espai interior com un mitjà que disposa d'un elevat sentit de protecció a l'home que temorós s'acosta a Déu i, també, la seva relació amb l'exterior que l'envolta. La tria de la seva ubicació, malgrat que ara ens sembla perfectament adaptada al paisatge, no era pas aquest el seu objectiu, ans el contrari: volia ser una clara i definitiva expressió de la humanització del seu territori immediat. Per aquest motiu, vol mostrar-se forta i pletòrica, com el segur i durador pal de paller d'aquella societat rural que vivia a l'entorn. El valor de la seva pedagogia com a eina essencial de consolidació del cristianisme, com a element de defensa del territori i, com tot plegat es mostrarà cabdal en el desenvolupament com a poble.

• **Períodes del romànic i la seva implantació.** S'enumeren simplement els trets bàsics que els defineixen i ahora distingeixen cada un d'ells.

• **Els artistes.** No hi ha art sense artistes, però l'anonimat dels primers períodes amb algunes excepcions explica la seva ruralització. Només l'inici de fons documentals ens permetran conèixer autories a partir del s. XIII. Una menció especial als mestres llombards i a la seva important aportació.

• **L'espai interior i volums exteriors.** Pel que es refereix a l'espai interior, es fa un especial esment del punt de congregació (nau) i l'espai de culte (absis) normalment de forma semicircular que potencia la capacitat focalitzadora i facilita l'acostament del poble a Déu. Es fa referència a la distribució de l'espai, a les naus en nombre senar, a la nau transversal i a la creu llatina. Finalment, una ullada a l'articulació dels volums, a la seva pesantor i perquè en

el principi del seu estudi tenia connotacions negatives.

• **Els campanars.** Cal comprendre la seva importància com a element que ofereix verticalitat al conjunt exterior, analitzar-ne els buits i la seva aportació d'estabilitat, esmentar la tipologia, sense menystenir la seva funció essencial com a element de comunicació, d'avís de pregària, d'advertiment i alerta davant d'un perill i moltes altres més.

• **La decoració exterior.** L'austeritat com a base de creació artística en el romànic és la regla en el primer període. Es parla superficialment de frisos, arcuacions, lesenes, dents de serra, arquets... els elements bàsics que evolucionaran i posteriorment s'enriquiran.

• **La llum.** La il·luminació segueix un eix bàsic (llevant-ponent) que direccionalitza l'espai en un clarobscur que reforça la voluntat interioritzadora de la seva arquitectura. Poques obertures i molt petites en els absis, murs i façana de ponent ajudant a la consecució d'un ambient de recolliment, reflexió i pregària.

• **L'accés.** Dit altrament: la porta o les portes, segons els casos, amb una importància que en el segon període amb l'ús de l'escultura i d'altres elements ornamentals enriquiran aquest accés en uns nivells molt importants, que emfatitzaran el seu caràcter de pas sagrat des de l'exterior a l'interior.

• **Materials de construcció, aparells i murs.** Pocs materials però decisius: la pedra essencialment, primer extreta de llocs propers a la construcció i, més endavant, de pedreres seleccionades allunyades al punt de construcció. El formigó de calç, l'argamassa de sorra i calç, i la fusta com a material auxiliar, són els elements bàsics i aglutinadors i podem distingir-los

quan ens fixem en l'aparell (forma amb la qual es disposen els carreus) en el parament del mur i en com evolucionaran amb el pas del temps i els perfeccionaments que s'hi aniran introduint.

Tot plegat, en una breu síntesi exempta d'erudició però planera i entenedora que permetia un primer apropament al gran món del romànic que trobàvem avançant per camins, pistes i senderons en una variada mostra.

2. La proposta

La proposta que volem fer als possibles lectors interessats està molt vinculada al que hem explicat per tal que puguin gaudir d'un passeig que els apropi al romànic que més a tocar tenim. No cal recórrer grans distàncies ni fer grans caminades, perquè sortosament, la profusió de mostres de romànic religiós al nostre país demana només una passejada o un breu desplaçament, com el que us proposem tot seguit amb els mateixos propòsits i objectius que hem descrit anteriorment.

L'iniciarem a Mollet mateix, per després aparar-nos a Sant Fost de

Campsentelles i d'allí a Santa Maria Martorelles d'on retornarem al punt de sortida. Un recorregut que amb una o dues sortides matinals es pot fer tranquil·lament i, si volem estalviar-nos trepitjar l'enutjós asfalt de la carretera, l'aproximació es pot fer amb cotxe o amb transport públic.

2.1. Santa Maria de Gallecs

Santa Maria de Gallecs és una església construïda el s. XII amb algunes modificacions realitzades el s. XIV i que fou restaurada l'any 1965, quan es van trobar restes molt més antigues com fragments de paviment paleocristià dels s. V-VI.

Situada al nucli rural de Gallecs, només cal una passejada de les més agradables que es poden fer sense sortir del municipi de Mollet per contemplar-la i gaudir del seu entorn més proper.

De l'edifici, cal remarcar la planta de creu llatina (que no és massa corrent) d'una sola nau, amb l'absis quadrat, encarat a llevant, com sempre, i amb entrada per ponent per una porta adovellada de mig punt a l'exterior i d'arc apuntat a l'interior. La finestra

40

Figura 2. Sant Cebrià de Cabanyes (esquerra) i Santa Maria de Gallecs (dreta) (M. Domènech)

de damunt seu ha estat modificada posteriorment a la seva construcció. Tant la nau com l'absis són de volta de canó apuntats.

Tot el seu conjunt respira sobrietat, amb pocs adornaments a les obertures i al seu interior, com correspon al període que pertany. Volum pesant però equilibrat que es verticalitza mitjançant el campanar d'espadanya de doble obertura.

2.2. Sant Cebrià de Cabanyes

Sant Cebrià de Cabanyes serà la segona fita a assolir i a contemplar, per la qual cosa haurem de traslladar-nos fins a Sant Fost de Campsentelles, bé amb cotxe o amb autobús fins a la carretera que mena al cementiri del poble. Abans d'arribar-hi, cal prendre una pista que puja a l'esquerra i després agafar-ne una a la dreta que sense deixar-la ens hi durà. Aquesta pista és practicable per als turismes, però em decanto més per recomanar la caminada d'una mitja hora que ens permetrà gaudir dels boscos i vinyes de la vall de Cabanyes, de la pau que encara transmeten i que té les hores comptades per l'impacte ambiental que produirà la construcció de la C-59 amb el túnel de la Conreria.

És també un edifici del s. XII, d'una sola nau i amb l'absis circular a llevant i un altre al costat nord. L'altar major era dedicat a Sant Cebrià, el frontal del qual es conserva al Museu Episcopal de Vic. La restauració feta els anys setanta i acabada el 1984 pels Amics de Cabanyes ha permès que l'edifici hagi resistit al seu abandonament des de 1877.

Amb una situació preeminent enmig de la vall, ens ofereix un conjunt airós i en plena harmonia amb l'entorn. Hi han hagut força dubtes de si aquesta parròquia era més antiga que

la de Sant Fost, també romànica i destruïda el 1936, de la qual actualment només queden algunes restes a la plaça de les Glòries Catalanes del barri de Sant Pere, però la seva acta de consagració no ofereix cap dubte que va ser primer, després Cabanyes i posteriorment Santa Maria de Martorelles i, totes tres van fer possible la dita: "Martorelles, Cabanyes i Sant Fost, tres parròquies dintre d'un bosc" que ha perviscut fins ara, malgrat que ja no sigui del tot certa.

2.3. Santa Maria de Martorelles

Santa Maria de Martorelles és al cor mateix del poble. Hi podem arribar-hi caminant des de Sant Fost per camins del bosc que encara es conserva, però potser és més recomanable apropar-nos-hi amb mitjans mecànics privats o públics. Ha estat molt modificada des de la seva construcció, encara que ha mantingut l'aire dels seus orígens i malgrat que de romànic només conservi l'absis semicircular amb tres finestres amb arc de ferradura i la base del campanar, és l'única que actualment encara és parròquia i amb plena activitat. La creació d'un nucli estable de població al voltant seu al llarg de tants segles ha fet necessaris els canvis estructurals, desenvolupats en etapes successives, que l'han adequada a les necessitats que ha imposat poder atendre els seus fidels.

3. Per acabar

La bona acollida dels participants d'aquesta experiència va fer que l'any 2010 s'organitzés un altre recorregut pel GR 175, la Ruta del Cister, de gener a maig, per les comarques de l'Alt Camp, Conca de Barberà i Urgell, en cinc etapes que ens va permetre conèixer a fons aquesta part de la

Catalunya Nova i els seus monestirs més importants: Santes Creus, Santa Maria de Poblet i Vallbona de les Monges. Tot seguint la mateixa dinàmica que hem descrit, però ocupant-nos en aquesta ocasió de l'arribada de l'or-

dre a Catalunya, de l'art cistercenc que amb tanta grandiositat mostren les seves obres, de la seva influència en els primers segles de la seva existència i de l'empremta que han deixat a la nostra història.

Bibliografia

PIBERNAT, S. (1936). Notes Històriques del Vallès. Parròquia de Cabanyes. Òmnium Cultural de Sant Fost. 92 p. Sant Fost de Campsentelles.

PLADEVALL, A (1999). Catalunya Romànica. Guies Comarcals, el Vallès Occidental i el Vallès Oriental. ECCSA. 190 p. Barcelona.

Els valors cristians dels arbres¹

Josep Gordi i Serrat*

1. Introducció

Els arbres són les espècies que viuen més anys, que arriben a una major alçada i que poden acumular la major biomassa. Per tant, han estat un referent cultural i natural per a moltes civilitzacions. Per als cristians, com per altres religions, l'arbre és símbol de la vida volguda per Déu i participa dels tres mons: el subterrani per mitjà de les arrels, el terrenal a partir del tronc i el celestial per la seva capçada que s'enfila cap al cel i el connecta amb la divinitat.

D'altra part, les espècies arbòries són molt presents en la nostra societat, ja que esdevenen un element significatiu de molts paisatges naturals i també d'alguns paisatges urbans, és a dir, que fàcilment, al llarg de les nostres caminades o passejades per carrers o camins, els arbres ens acompanyen o poden ser una ombra amiga on refugiar-se davant de la calor estival o d'una tempesta sobtada.

Al llarg del camí que des de Roncesvalles va fins a Santiago de Compostela, vam tenir la sort de gaudir de l'ombra de diferents boscos i arbres. Recordo espacialment el roure del pelegrí sota el qual hi ha alguns bancs on asseure's i observar l'esplèndida capçada d'un roure centenari. També em va sorprendre que al peu del tronc alguns pelegrins hi havien deixat creus fetes amb branques, flors i fulles de plantes ruderals.

Tothom reconeix que els boscos tenen una triple funció: productiva, ambiental i cultural. Ara bé, els valors intangibles dels boscos i dels arbres són una de les funcions que atresoren, actualment, de més alt valor, ja que ens permeten un acostament cultural o espiritual a l'arbre i/o al bosc.

De la mateixa manera que s'estudien els espais naturals sagrats², també existeixen arbres amb importants valors espirituals. Per tant, tant els paisatges com els arbres poden ser valorats, entre d'altres raons, els valors intangibles que tenen i que permeten un altre tipus d'aproximació cap a aquests éssers vius. Ara bé, per acostar-se als arbres i gaudir-los, cal un canvi en la nostra conducta i actitud. Jesús Garcia Varela (GARCIA, 2006) ens proposa acostar-nos als arbres i endinsar-nos en els boscos en silenci, ja que els arbres i els boscos són la porta del camí cap a recuperar els valors essencials de la persona.

També ens suggereix endinsar-nos-hi, si és possible, en solitud, fet que ens permetrà poder gaudir més intensament dels valors ecològics i espirituals de l'arbre i el bosc. En darrer terme, cal apropar-nos-hi amb respecte, ja que aquesta actitud ens permetrà situar-nos correctament dins l'escenari natural del qual formem part.

Aquest article pretén analitzar els principals valors espirituals i simbò-

1 Voldria agrair la lectura i els suggeriments que Maria-Mercè Bruguera, mossèn Joan Galtés i el naturalista Josep Maria Mallarach han fet al meu treball.

2 Per exemple, el novembre de 2006 es va celebrar al monestir de Santa Maria de Montserrat un taller de la Iniciativa Delos, del Grup d'especialistes en valors culturals i espirituals de les àrees protegides d'UICN titulat *Natura i espiritualitat*.

* Professor titular de Geografia de la Universitat de Girona. josep.gordi@udg.edu

lics que presenten els arbres de la riba mediterrània europea en relació amb la religió cristiana. Des del nostre punt de vista, reconèixer i divulgar els valors intangibles dels arbres pot convertir-se en un altre tipus de relació entre la natura i les persones i, per tant, un element que pot permetre ajudar a sensibilitzar la població dels valors globals que atresoren els espais naturals i, en conseqüència, facilitar-ne la conservació i la bona gestió.

Com a exemples clars de què a nivell internacional aquests valors van prenent cada cop més importància, voldríem assenyalar, en primer lloc, l'existència de la Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial promoguda per la UNESCO l'any 2003 (www.unesco.org/culture) i que va ser ratificada per l'estat espanyol l'any 2009. En segon lloc, voldríem esmentar l'associació Silene (www.silene.es) dedicada a l'estudi, la divulgació i la promoció del patrimoni espiritual i cultural intangible, especialment respecte a la conservació de la natura. D'altra part, també hi ha al mercat un gran nombre de llibres que tenen com a objectiu divulgar els valors simbòlics i culturals que presenten els arbres (NADKARNI, 2008), (HAGENEDER, 2006) i (ABELLA, 1996).

Com que l'àmbit del nostre estudi és la riba europea de la mediterrània, el cristianisme és la manifestació espiritual més profundament arrelada i que, a la vegada, amara el medi cultural on ens trobem inserits. Ara bé, no hem d'oblidar que els arbres són també presents en la mitologia i la poesia grecollatina (VILLALONGA, 1986). Per exemple, l'olivera, que com veurem més endavant és un arbre sagrat a tota la mediterrània, va ser el do que Atenea va fer als atenesos i, amb el temps, va esdevenir un símbol de vida, de llum i d'eternitat tant per la utilitat de l'oli

com per la longevitat de l'arbre i també tant a la cultura cristiana com a la islàmica, que presenta molts lligams històrics amb el món cristià i que ha tingut importants pensadors, com Ramon Llull, que han treballat per cercar ponts de diàleg entre les dues religions i cultures.

Ara bé, en aquest article ens centrarem en les relacions entre arbres i cristianisme i, en conseqüència, és en els textos cristians on ens capbussarem per trobar referències simbòliques dels arbres mediterranis.

2. Els arbres a la Bíblia

Aquest apartat el dividirem en dos àmbits. El primer és el dels arbres a l'Antic Testament, tot i que ens centrarem en els llibres del Gènesi, del Deuteronomi, dels Jutges i dels Salms. L'element comú és que es parla dels arbres genèricament, amb la voluntat d'establir les relacions entre l'ésser humà i els arbres, com és el cas del Gènesi, o bé utilitzant els arbres com a persones i, per tant, com a narracions al·lisonadores. En segon lloc, parlarem dels arbres al Nou Testament i ens centrarem en les paràboles que utilitzen els arbres, també amb una voluntat exemplificadora sobre el comportament de les persones.

En el Gènesi apareixen dos tipus de relats de la creació. El primer és el de l'escola sacerdotal que narra la creació en set dies. El segon és el de l'escola jahvista que explica la creació de l'home a partir de la pols al paradís o jardí de l'Edèn. En el primer relat, l'arbre neix com a part de la vegetació i, bàsicament, com a productor de fruits³: "Que la terra produeixi la ve-

3 Tots els textos transcrits provenen de la Bíblia, segons la versió dels textos originals i notes dels monjos de Montserrat (2009), Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

getació: herba que doni llavors i arbres fruiters de tota mena, que facin fruit i llavor a la terra” (Gn 1,11). Del Gènesi neix una visió antropocèntrica del món i de la natura, ja que tots els animals i plantes es posen a disposició de l'ésser humà: “Us dono totes les herbes que fan llavor per tota la terra, i tots els arbres fruiters i que fan llavor: que us serveixin d'aliment” (Gn 1,29). Segons aquest primer relat, tota la creació és bona i bella. Déu col·loca l'ésser humà al cim de la creació amb un gran poder sobre aquesta ja que s'utilitzen els termes: “domineu i sotmeteu”.

En el segon relat se situa la creació de l'home dins del jardí de l'Edèn, on Déu: “va fer brotar de la terra fèrtil tota mena d'arbres agradables a la vista i bons per a menjar, com també l'arbre de la vida, al mig del jardí i l'arbre del coneixement del bé i del mal” (Gn 2,9). En aquest paràgraf apareixen, respecte del primer relat, diferències importants: la primera és que parla d'arbres agradables a la vista, és a dir, en situar-se l'acció en el jardí, la funció estètica també hi és present. La segona és que s'esmenten dos arbres simbòlics: l'arbre de la vida i l'arbre del coneixement⁴. En aquest segon relat l'ésser humà també se situa al cim de la creació i per damunt de plantes i animals.

En el Deuteronomi apareix un magnífic paràgraf on es parla que una bona terra és aquella que té arbres i plantes que donen fruit: “País de blat i d'ordi, de vinyes, figueres i magraners; terres d'oliveres, d'oli i de mel. País on menjaràs el pa en abundància i res no et faltará” (Dt 8,7).

En el llibre dels Jutges (Jt 9:1-16) s'explica la història d'Àbimèlec. Dins d'aquesta narració apareixen les es-

plèndides i simbòliques paraules que Joatam dirigeix a tots els habitants de Siquem:

“Escolteu-me, habitants de Siquem, i Déu us escoltarà. Una vegada, els arbres es van posar en camí per anar a ungir un rei que els governés. I van dir a l'olivera: “Sigues el nostre rei!” Però l'olivera els respongué: “Com puc renunciar al meu oli, que serveix per honorar Déu i els homes, i anar a balancejar-me sobre els arbres?” Llavors els arbres van dir a la figuera” (...)“ Llavors tots els arbres van dir a l'arç: “Vine tu, sigues el nostre rei!” Però l'arç va respondre als arbres: Si és amb bona fe que em voleu ungir com a rei vostre, veniu, empareu-vos sota la meva ombra; i si no, sortirà foc de l'arç i consumirà els cedres del Líban!”.

És molt interessant comprovar com el text utilitza els arbres com a persones que són temptades pel poder i com l'arç, que és un arbre punxós, és l'únic que accedeix a governar sota un advertiment previ: si no utilitzeu correctament el poder sereu castigats, tal com li va passar a Abimèlec, ja que per arribar al poder va matar tots els germans menys al petit, Joatam, que s'havia amagat i que és qui dirigeix les paraules abans esmentades al poble.

En els salms apareixen, bàsicament, dues utilitzacions de l'arbre. La primera és prendre l'arbre com a exemple de creixement, tant pel que fa a la rectitud del seu tronc com, sobretot, als seus fruits. Per tant, és un exemple per a l'ésser humà, ja que està arrelat a la terra i desenvolupa un tronc recte del qual surten les branques i els fruits. Podem esmentar tres exemples d'aquesta concepció de l'arbre. La primera és del salm 1 (Ps 1:3-4) que diu:

*Serà com un arbre arrelat vora l'aigua,
que fa fruit quan n'és el temps,
i el seu fullatge mai no es marceix;
duu a bon terme tot allò que emprèn*

4 Quan parlem del simbolisme dels arbres ens esplaïarem sobre el significat d'aquests dos arbres

El segon exemple és del salm 52 (Ps 52: 10-11) i diu:

*Però jo, com l'olivera en plena vida,
dins la casa de Déu,
confio en el seu amor
per sempre més.*

El tercer exemple prové del salm 128 (Ps 128: 3-6) i diu:

*La teva esposa fruitarà com una parra,
dins la intimitat de casa teva;
veuràs els fills com plançons d'olivera
entorn de la taula.*

La segona concepció dels arbres dins dels salms és com a exemple de què malgrat la seva alçada i dimensions, la força de Déu els pot abatre en qualsevol moment. Un magnífic exemple ens apareix en el salm 29 (Ps 29:4-5) que diu:

*El tro de Jahvè estavella els cedres,
Jahvè estavella els cedres del Líban.
El tro de Jahvè arremolina l'alzinar
i escorça les bosquíries*

46

Els arbres en el Nou Testament són, sobretot, utilitzats a les paràboles. En concret, apareixen a l'arbre jutjat pels seus fruits (Mt 7:16-20) i a la de la figuera que no feia fruit (Lc 13: 6-9). En el primer cas, l'evangelista esmenta el valor identificador que tenen els fruits del seu arbre: "Pels seus fruits els coneixereu. Es cullen potser raïms dels cards o figues dels arços ? Així, tot arbre bo dóna bons fruits i l'arbre

dolent dóna fruits dolents... Tot arbre que no dóna bon fruit és tallat i llençat al foc. Així, doncs, pels seus fruits els coneixereu". En el segon cas, la paràbola explica que al trobar-se Jesús una figuera sense fruits al peu del camí, li digué: "Que no surti mai més fruit de tu" i a l'instant la figuera es va assecar. En totes dues paràboles, els fruits són les accions de les persones i, per tant, l'arbre és utilitzat com a mirall de la vida de les persones.

3. La simbologia cristiana dels arbres mediterranis

A continuació ressenyem la simbologia dels principals arbres mediterranis que s'esmenten a la Bíblia. Cal precisar que a la Bíblia hi ha 525 referències a arbres tot i que se n'esmenten 22 de concrets (MUSSELMAN, 2003). En canvi, l'antic professor de botànica de la Universitat Hebrea de Jerusalem Michael Zohary (ZOHARY, 1982) diu que n'hi ha més de 40. Cal assenyalar que l'obra de Zohary és un treball rigorós que es fonamenta en el treball de camp i en la consulta dels textos bíblics actuals i originals en les diverses llengües que es van escriure. Zohary arriba a identificar 128 espècies de les quals 40 són arbres fruiters o forestals. D'aquests conjunt, només comentarem els arbres mediterranis amb més referències i simbologia.

En primer lloc, parlarem de l'olivera, originària d'Àsia Menor, però que s'ha estès i cultivat per tota la conca mediterrània des de l'antiguitat per l'elevat valor dels seus fruits, ja que se n'extreu l'oli d'oliva, que atresora importants valors alimentaris, medicinals, cosmètics i, també, com a combustible per il·luminar.

L'olivera simbolitza la pau, però també és símbol del martiri, de la saviesa i de la fecunditat. A la vegada, és

Figura 1. Oliveres al peu del Port (J. Gordi)

present en moltes cerimònies religioses, ja sigui per utilitzar-ne l'oli o les seves branques i, per tant, té un important valor d'arbre sagrat. Per exemple, l'oli balsàmic s'utilitza en diferents sacraments, com el baptisme, la unció als malalts i l'ordenació sacerdotal. Aquestes darreres afirmacions les podem confirmar a partir de les següents referències bíbliques. La primera és el text de l'arca de Noé, en concret quan Noé envia un colom fora de l'arca: "Cap al tard, el colom li tornà duent al bec una fulla tendra d'olivera" (Gn 8,11). La segona prové del llibre de Judit quan Judit presideix la dansa de les dones: "Ella va prendre a les mans rams de verd i en va repartir entre les dones que estaven amb ella; es van coronar totes d'olivera, i Judit es va posar davant del poble, conduint la dansa de totes els dones" (Jdt 15, 13).

Hageneder (Hageneder, 2006) esmenta que les portes de fusta del temple de Jerusalem eren de fusta d'olivera i que pels seus voltants hi havia oliveres plantades. D'altra part, l'olivera és emprada com a sinònim de fortalesa, de força i fins i tot de reialesa. Hem vist exemples quan hem parlat del llibre dels salms. També en el llibre de Judit llegim: "Es van coronar totes d'olivera" (Jdt, 15,13). Hi ha encara dues referències d'oliveres importants a la Bíblia. La primera fa referència a l'inici de la passió de Jesús de Natzaret la vigília del seu empresonament i passió va dirigir-se a meditar a Getsamàní entremig de les oliveres, tal com s'esmenta a l'evangeli de Sant Lluc: "Sortí i s'encaminà, segons el costum, al turó de les oliveres. L'hi acompanyaren també els deixebles" (Lluc 22, 39). Segons Armand Puig (2004) Getsamàní era un hort, és a dir, un clos amb una tanca de pedra seca dins la qual hi ha-

via oliveres i aquest lloc era utilitzat per Jesús com un espai de pregària. Cal esmentar que aquest espai encara existeix i és visitat pels pelegrins, i encara conté algunes oliveres, que científicament comprovat, daten de l'època de Jesús. La segona fa referència al diumenge de rams. Encara que els evangelis no parlen de rams d'oliveres, la tradició popular ho ha fet seu. El costumari d'Amades (Amades, 1985) ho relata així: "L'església celebra l'entrada triomfal de Jesús a Jerusalem on fou rebut amb palmes i branques de llorer i olivera".

En segon lloc, comentem la simbologia de dos arbres propers a l'olivera: ens referim al llorer i la palmera. El llorer és símbol de victòria i d'immortalitat, ja que la corona de llorer és el triomf sobre la mort i, a la vegada, és símbol de virtut. També, dins la cultura grecollatina, el llorer era un arbre sagrat i simbolitzava la glòria i la saviesa. La palmera és un arbre molt preuat al desert, tant per la seva ombra com pels seus fruits: els dàtils. Segons mossèn Pedro-José Ynaraja⁵, quan la Sagrada Família fugia cap a Egipte i en un moment que Maria havia de donar el pit, es van aturar al peu d'una palmera i aquesta, per amagarlos dels soldats, es va ajupir per taparlos amb la seva capçada. Aquest trasbals va generar que una gota de la llet de Maria caigués sobre la roca i aquesta es va tornar blanca. Aquesta llegenda està en l'origen de la gruta de la llet de Betlem i, per aquest motiu la palmera és símbol d'acollida i hospitalitat. La fulla de la palmera que va ser utilitzada pels habitants de Jerusalem per festejar l'entrada de Jesús, simbolitza el triomf o la victòria sobre el pecat i la mort. També apareix en altres celebracions com en el primer llibre de Macabeus (1 M 13, 51): "El dia vint-i-tres del mes segon

5 <www.autorescristianos.org/pedrojoseynaraja>

Figura 2. El roure de l'ermita de Salarsa a l'Alta Garrotxa (J. Gordi)

48

de l'any cent setanta-u, els jueus van entrar a la ciutadella enmig d'aclamacions i amb palmes a les mans, al so d'arpes, címbals i lires, amb himnes i càntics, perquè havia estat esclafat i expulsat un gran enemic d'Israel". Segons Menghini (Menghini, 2004) la palma esdevé l'arbre de la perfecció, ja que el seu fust és recte, es projecta cap al cel i les fulles són simètriques. Producte de la seva morfologia, la palma també simbolitza el naixement del sol.

Un exemple on apareixen juntes l'olivera i la palma el trobem al segon llibre de Macabeus (2M 14, 4) quan Alquim anà a trobar al rei Demetri: "Es presentà, doncs, davant el rei Demetri cap a l'any cent cinquanta-u per fer-li ofrena d'una corona d'or, una palma i les tradicionals branques d'olivera del temple". Alhora, és un atribut dels màrtirs. Per tant, la palmera també es

presenta com a símbol d'immortalitat i, a la vegada, ens evoca el paradís perdut.

En tercer lloc, parlem de l'alzina que, com el roure, són símbol de fermesa i fidelitat. Cal recordar que l'alzina és un arbre mediterrani de creixement lent que quan es desenvolupa isolat genera una ampla capçada i, conseqüentment, una esplèndida ombra on reposar en el calorós estiu. Per tot plegat, és un arbre ben arrelat que pot resistir fortes tempestes i que pot viure segles. Per aquests motius apareixen en els textos bíblics molts passatges on l'alzina o, millor dit, el seu tronc i l'ombra de la seva capçada s'ofereixen com un lloc de trobada o repòs: "L'àngel del Senyor va venir a asseure's sota l'alzina d'Ofrà, que era propietat de Joaix, del clan d'Abièzer" (Jt 6,11), "Va sortir darrere l'home de Déu i l'aconseguí quan estava assegut

Figura 3. El xiprer és un arbre plantat en els interiors dels claustres i camins d'accés als cementiris (J. Gordi).

sota una alzina” (1 Re 13,14). Al ser un arbre d’una gran longevitat, l’alzina també s’utilitza com a punt de referència i, fins i tot, com a espai per enterrar objectes i persones. Vegem-ne alguns exemples: “Aleshores va morir Deborah, la dida de Rebeca, i la van enterrar a la vora de Betel, al peu d’una alzina que Jacob va anomenar l’Alzina del Plany” (Gn 35,8), “i les va escriure en el llibre de la Llei de Déu. Després va prendre una gran pedra i la plantà sota l’alzina del santuari del Senyor” (Jos 24,26).

En quart lloc, relacionem el paper del xiprer, que és un arbre originari de l’Àsia però molt estès per la conca mediterrània. Com que és un arbre que creix esvelt i alt, ja que pot arribar als 20 metres, sempre se li han atribuït importants valors espirituals. Podríem dir que és l’arbre que simbolitza l’acolliment, el repòs i el benestar i, per aquests motius, cavalca entre el cel i la terra. Seguint aquesta simbologia coneguda arreu, s’han plantat xiprers al costat de molts edificis religiosos. Veiem dos passatges bíblics que il·lustren el valor del xiprer: “En lloc d’espines creixerà el xiprer, en lloc d’ortigues, la murtra. L’anomenada del Senyor serà gran, un senyal perpetu, indestructible” (Is 55,13) o “com una olivera carregada de fruit i com un xiprer que s’enlaira fins als núvols” (Sir 50,10). També caldria esmentar que moltes llegendes i contes es refereixen al xiprer prop de les masies com una informació pels pobres i caminants sobre el dret d’hostatjar-se (Roma, 2000). Si hi havia un xiprer hi havia dret a un petit àpat, si n’hi havia dos es podia esperar un àpat complet i, tres xiprers, volia dir que es tenia dret a passar-hi la nit. Segons Menghini (Menghini, 2004) el xiprer és l’arbre de la vida espiritual, sempre verd i vigilant i, a més a més, la seva es-

veltesa el converteix en una escala cap a Déu.

En cinquè lloc, comentarem el simbolisme del cedre del Líban, un arbre de la muntanya mediterrània que té grans dimensions, ja que pot arribar als 20 metres d’alçada amb un tronc d’un important diàmetre. Forma densos boscos a les muntanyes del Líban, com un temple ple de columnes i foscor. Un lloc emblemàtic, en aquest sentit, és la vall dels Cedres de Déu, protegit per l’església maronita. La fusta del cedre ha estat molt preuada des de l’antiguitat, ja que és molt resistent als insectes i desprèn un aroma agradable. Es pensa que les bigues, l’artesonat i l’altar del temple de Jerusalem eren de fusta de cedre: “Un cop acabat tot l’edifici, Salomó el va cobrir amb un sostre de cedre” (1Re 6,9) i “Revestí també les vint colzades de la cambra interior del santuari amb plaques de cedre, des del paviment fins al sostre. Destinà aquella part a cambra sagrada, a lloc santíssim” (1Re 6,15). Per tot plegat, no és estrany que aquest arbre tingui una fecunda simbologia. Normalment és símbol de bellesa i majestat, però la seva longevitat i el caràcter perenne de les seves fulles també l’associen a la vida eterna així com a la fortalesa i la fermesa de la fe. Al ser la fusta que revesteix la llar de Déu, el cedre és esmentat com un dels elements de la cerimònia de purificació d’una casa: “Després prendrà l’ocell viu amb el tronc de cedre, la llana tenyida d’escarlata i l’hisop, i ho mullarà tot en la sang de l’ocell degollat damunt l’aigua corrent” (Lv 14, 49).

Finalment, parlarem dels arbres fruiters. La figuera és un arbre fruiter que s’ha cultivat a la conca mediterrània des de fa milers d’anys. El seu fruit és el gran valor d’aquest arbre, ja que té un alt valor de calci, potassi, ferro i fòsfor. Per tant, és molt comú

associar la figuera a la fertilitat i a l'abundància. Hi ha molts passatges bíblics que responen al símbol esmentat: "No us l'escolteu! Això us diu el rei d'Assíria: Feu la pau amb mi, rendiu-vos, i cada un de vosaltres podrà menjar els fruits de la seva vinya i de la seva figuera, i beure l'aigua de la seva cisterna" (1Re 5,5) i "Cadascú s'asseurà a l'ombra de la seva parra o de la seva figuera, sense por de ningú. Ha parlat el Senyor de l'univers" (Mi 4,4).

Respecte a l'ametller, els elements que tenen importància simbòlica són el fruit: l'ametlla i la seva flor, ja que són símbol de dolçor i delicadesa. Com a fruit dolç amagat dins d'una closca simbolitza l'essencial, és a dir, el valor espiritual que està amagat a l'interior i que des de fora és inimaginable (VERICAT, 2008). Per tant, també simbolitza el valor espiritual de Jesús que s'amagava dins de la seva naturalesa humana. En italià, un ametller és un *mandorlo* i el seu fruit és la *mandorla*. Aquesta forma de l'ametlla s'utilitza en molts frontals i pintures per em-

marcar la figura de Déu. També és present en els ulls ametllats de les icones. La branca de l'ametller florit simbolitza l'aprovació divina.

Del castanyer, del qual tant s'aprofita la fusta com el fruit, el que pren simbologia cristiana és la castanya, que és símbol de la castedat i del triomf de la virtut sobre les temptacions de la carn, ja que les punxes de la seva clofolla són un element de protecció i defensa del fruit.

Del llimoner, també el seu fruit, la llimona, pren valor simbòlic al representar la fidelitat en l'amor i, a la vegada ser símbol de vida i de protecció contra les forces hostils.

Del magraner, la magrana amb les seves llavors és una fruita carregada de simbologia. Normalment és símbol de reialesa, esperança i vida futura, però s'empra com símbol de la resurrecció de Jesús o de la mateixa església, ja que les llavors representen els creients que formen una sola església. En els versos del Càntic dels càntics apareix un vers on se cita el valor de la magrana com a fruita que

50

Figura 4. Camp d'ametllers al peu del Port (J. Gordi)

satisfà l'assedegat, ja que l'esposa diu (Ct 8, 2):

*Quan et trobaria per fora, et podria besar
sense que ningú me'n fes retret.
Et conduiria i et faria entrar
a la casa de la meua mare, que em nodrí,
i jo et donaria a beure vi perfumat
i most de les meves magranes.*

Com en altres arbres fruiters, la perera, que és signe de benestar, pren importància pel seu fruit, la pera, que simbolitza l'encarnació de Crist o el seu afecte per la humanitat. També la pomera pren valor pel seu fruit: la poma esdevé representació de la fruita prohibida, ja que simbolitza la caiguda en el pecat. Respecte al presseguer i el seu fruit, el préssec, simbolitza la llengua i el cor agradables, també la virtut i la caritat. El préssec a les mans del nen Jesús significa la salvació.

El darrer arbre que comentem és el taronger i la seva fruita: la taronja. L'arbre, el fruit i la seva flor, són símbol, com a conjunt, de castedat, generositat i puresa. La blancor de les flors del taronger també simbolitza Maria.

4. Sant Francesc d'Assís i la natura

Sant Francesc d'Assís és una figura molt notable en la reformulació de les relacions entre la natura i les persones. Producte d'haver situat a l'ésser humà com una espècie més de la creació al mateix nivell que els arbres o els anòmals, sant Francesc es va convertir en el patró dels forestals⁶ i de l'ecologia perquè presenta un altre tipus de relació entre els homes i la natura diferent de la que es desprèn de

la lectura del Gènesi. Ara bé, cal assenyalar que altres personatges del món cristià, com sant Serafí de Sarov tenen un pensament similar. Segons Joan AMADES (1985) una llegenda esmentada que sant Francesc d'Assís hauria passat per Sant Joan Despí demanant acolliment a can Codina, el sant beneeix la casa i pronostica que als seus estadants no els mancarà mai el pa i, per tant, Sant Francesc també és considerat el patró dels captaires, caminants, rodmons i vianants.

Si llegim *Les floretes* de sant Francesc⁷ ens adonarem de dos fets interessants.

El primer és que el bosc, per sant Francesc, és un espai d'oració i, per tant, de comunicació amb Déu, tal com es demostra en diferents paràgrafs: "Un dia succeí que, quan es trobava sant Francesc al bosc en oració" o "Vinc de l'indret on viu el sant Francesc. I jo he anat per parlar amb ell i no he pogut, perquè era al bosc a contemplar les coses divines, i no l'he volgut destorbar". Per aquest motiu, un dels espais franciscans més autèntics són els camins que transcorren per l'alzinar que s'enfila davant de la ciutat d'Assisi on es troba la "grotta di san Francesco" que era un dels llocs de meditació i d'oració del sant.

El segon element corprenedor és el tractament que en la seva obra atorga als animals, ja que els anomena germans perquè els considera encarnacions divines. Per tant, podem deduir que les plantes i arbres mereixen el mateix tracte. La concepció franciscana de la natura és clarament panteista i aquesta concepció serà present a

6 El 4 d'octubre en què es festeja el naixement de sant Francesc d'Assís, els forestals celebren la seva festa. Per exemple, el Centre de la Propietat Forestal de Catalunya cada any celebra, amb diferents actes, la diada de sant Francesc.

7 Segons Josep Carner, traductor del llibre *Les Floretes* són: un aplec d'amoroses evocacions del Pobrissó d'Assís i dels seus primers companys, vingudes de confidències i memòries que, d'una boca a l'altra, anaren replegant, inconscientment, matisos i detalls particulars, i havien estat repetides i readaptades en les converses del patí rústec o del modest verger conventual.

l'obra de molts literats, com en el cant espiritual de Joan Maragall.

De ben segur que l'escena en què sant Francesc va predicar als ocells i que va inspirar Giotto per pintar un dels frescos de la vida de Sant Francesc on es manifesta amb major força l'essència del franciscanisme: "Vosaltres espereu-me ací, en el camí, i jo aniré a predicar a nos germans els ocells. I entra en el camp i comença a predicar als ocells que eren a terra. I sobtadament els que eren al cim dels arbres vingueren prop d'ell; i tots plegats no es mogueren gens mentre sant Francesc els feia prèdica. I en acabat i tot no se n'anaven pas, fins que els dongué la seva benedicció". La substància de la prèdica de sant Francesc fou aquesta: "Ocells, germans meus, molt obligats esteu envers Déu, el vostre creador, i sempre i en tot lloc l'heu d'alabar, perquè us ha donat el vestit doblat i triplicat. Altrament vosaltres mai no sembreu ni colliu; i Déu us manté i us dona les fonts i els rius per a la vostra beguda, i muntanyes i valls per al vostre recer, i els arbres acimats perquè hi feu el niu. I, per tal com no sabeu de filar ni de cosir, us vesteix a vosaltres i els vostres fills; molta d'amor, doncs, us mena el Creador, amb tant de beneficis com us fa; guardeu-vos, per això, germans meus, del pecat de la ingritud; al contrari, cerqueu sempre de lloar Déu". Resta clar, segons sant Francesc, que l'ésser humà no se situa al cim de la creació, sinó que és un més que tracta els altres éssers vius de germans i com a tals els parla. Aquest sentiment de comunió amb la resta dels animals i plantes es manté fins als nostres dies fins al punt que avui tenim un gran nombre d'associacions de defensa dels animals o el fet que el col·lectiu ecologista reflexioni sobre si existeix o no la consciència vegetal⁸.

Lamentablement, aquest nou codi de relacions entre la natura i la persona que predica Sant Francesc, no va reeixir entre els pensadors de la seva època i fins molt segles després no reapareix i es trasllada, progressivament, al comportament social.

5. El simbolisme dels arbres emblemàtics que apareixen a la Bíblia

Els pobles de la mediterrània sempre han venerat els arbres, ja que els han fornit de fruits que els alimenten, de branques que serveixen de combustible i de troncs que s'han utilitzant com a materials de la construcció o per a la confecció d'eines. Ara bé, al costat d'aquesta concepció utilitària de l'arbre, també apareix una concepció estètica quan es valora el perfume dels fruits dels arbres o l'ombra i la forma de la capçada. Aquesta segona interpretació acostuma a anar paral·lela a la concepció de l'arbre com a element del jardí. En darrer lloc, podem esmentar una tercera concepció relacionada amb la longevitat de l'arbre i, per tant, al fet que alguns arbres són presents al llarg de diferents generacions. En aquest darrer cas, l'arbre és concebut com una fita en el camí, un lloc on reposar o pregar o, fins i tot, un espai sagrat. Segons Alessandrini (Alessandrini, 1993) els arbres posseeixen característiques que ens acosten a Déu, com la força, la bellesa, la longevitat, la fidelitat, el coratge, l'autoregeneració, la renai-xença i la puresa.

De la lectura del Gènesi i dels evangelis apareixen tres arbres simbòlics, que analitzem amb més detall: l'arbre de la vida, l'arbre del coneixement i

⁸ La revista *The Ecologist* en la seva versió per a Espanya i Llatinoamèrica (Abril, 2008) va dedicar un monogràfic a parlar de la consciència dels vegetals.

del mal i l'arbre de la creu, on va morir crucificat Jesús.

L'arbre de la vida apareix en el Gènesi, lligat al jardí de l'Edèn i, en conseqüència, contraposat a l'arbre del coneixement i del mal. Per tant, apareix, des dels primers textos bíblics, una situació, clarament maniquea, on l'ésser humà se situa entre l'arbre de la vida o del bé i l'arbre del mal o prohibit.

Una llegenda medieval relaciona l'arbre del mal amb la creu de Jesús. Per tant, l'arbre que va generar l'expulsió d'Adam i Èva del paradís i, en conseqüència, el del primer pecat de la humanitat, es converteix en el de la creu de Jesucrist. Segons Anna Maria Finotti (FINOTTI, 2006), que segueix una argumentació cristina, l'arbre del coneixement i del mal es converteix en el camí per sortir del laberint que és la vida. Un camí ple d'eleccions responsables que sempre es troben, com l'arbre mateix, entre el cel i la terra, o com simbolitza la creu de Jesús, entre la verticalitat i la horitzontalitat. A la fi del camí ens espera, segons les creences cristianes, l'arbre de la vida custodiat per un querubí amb una espasa de foc i enllaça amb el que genera la crucifixió de Jesús, és a dir, la seva posterior resurrecció i, per tant, la creença en la vida eterna.

Segons Menghini (Menghini, 2004) l'arbre de la vida és el primer pont entre la terra i el cel, entre el món natural i el sobrenatural i, per tant, entre l'home i Déu. L'arbre és font de vida a partir de la llum del sol que li permet crear matèria viva a partir dels gasos que hi ha a l'atmosfera i l'aigua i els nutrients que hi ha en el subsòl i mitjançant l'acció de la fotosíntesi. L'acció de treure brots tendres o noves fulles simbolitza la força energè-

tica i regeneradora de l'arbre i el seu triomf sobre la mort hivernal. En ocasions, l'arbre de la vida també pot anomenar-se arbre còsmic, ja que representa el centre, l'inici o el punt de partença del viatge ideal per a la memòria històrica. L'espècie que millor assumeix el paper d'arbre còsmic és la magnòlia, ja que és una espècie molt antiga, segurament una de les plantes superiors més antigues de la terra.

L'arbre del coneixement i del mal se situa també en el paradís i té una doble connotació ja que, d'una part, és l'arbre del mal custodiat per la serp i de l'altre, és l'arbre del coneixement. Respecte a la primera concepció, en parlarem més endavant. Pel que fa a l'arbre del coneixement, les seves referències són que els arbres poden esdevenir una font per a l'aprenentatge i la saviesa, és a dir, que els arbres es converteixen en vehicles del coneixement. Sant Bernat, un dels homes més savis de l'Europa medieval, va escriure⁹: "Escolta't un home d'experiència: aprendràs més en els boscos que en els llibres. Els arbres i les pedres t'ensenyaran més del que puguis obtenir d'un magister". Per aquest motiu, els gremis van crear l'arbre dels oficis.

Un altre exemple apareix en el fet que Buda va cercar la veritat última al peu d'un arbre. Avui dia, al pipal (*Ficus religiosa*) se'l considera un arbre sagrat pels hindús i budistes i el Pipal de Boadh Gaya és un santuari que atreu pelegrins de tot el món, ja que es considera que aquest arbre descendeix de l'arbre al peu del qual Buda va tenir la seva revelació. El mateix Buda va dir: "aquell que el veneri rebrà el mateix favor que si em venerés a mi".

En alguns textos, l'arbre del coneixement i del mal també s'esmenta com l'arbre de la serp o l'arbre del pecat, ja que sota aquest arbre l'home pren consciència del seu nou estat de

nuesa, no només material, sinó també espiritual, després d'haver tastat el fruit prohibit. Segons Alessandro Meghini (Menghini, 2004) alguns autors esmenten l'arbre de la ciència o de la llum perquè el creixement de l'arbre és fruit de l'energia de la llum. Sobre la relació de la llum i Déu, només cal tenir present que en algunes obres d'art Déu és representat per raigs de llum. Segons l'autor abans esmentat, l'olivera és l'arbre que millor simbolitza la llum i la ciència, ja que segons una tradició medieval una olivera va créixer sobre la tomba d'Adam, considerat el primer dels homes. També cal recordar que al llarg de molts segles, l'oli ha estat un combustible per il·luminar estances mitjançant làmpades. Avui dia, el 4 d'octubre, que es festeja Sant Francesc d'Assís, es fan ofrenes d'oli per il·luminar la seva tomba.

54

L'arbre de la creu de Jesús té un clar precedent en el llibre del Deuteronomi: "Quan sigui executat un home per un delicte que mereixia la pena de mort, si el penges en un arbre, el seu cadàver no ha de quedar penjat durant la nit; enterra'l el mateix dia, perquè un penjat és un maleït de Déu" (Dt 21,22). Al llarg de l'època medieval l'arbre de la creu passa a anomenar-se *Lignum vitae* o arbre de la vida. El franciscà Bonaventura de Bagnoregio l'any 1260 escriu que l'arbre de la vida ha de servir per explicar la vida de Jesucrist. Per aquest motiu, l'arbre de la vida està subdividit en 12 capítols o fruits que corresponen a 12 branques de l'arbre on s'explica l'origen, la passió i la glorificació de Jesucrist. Per tant, els 12 fruits simbolitzen les virtuts del Salvador. Un magnífic exemple pictòric del que representa el *Lignum vitae* és el fresc anònim pintat entre el 1342 i el 1347 a la paret meridional del transsepte de la basílica de

Bèrgam i que s'anomena: "Albero della vita" (Zanchi, 2003). Segons Merindo (Merindo, 1993) l'arbre és la imatge de Jesucrist i de la creu. La disposició de l'arbre com un tronc del qual neixen les branques és una figura que ens permet ordenar i jerarquitzar la vida de les persones, com la vida de Jesús a "l'Albero della vita" i de les famílies. En aquest darrer sentit, l'arbre es fa servir com l'arbre genealògic, que serà molt utilitzat per les dinasties reials.

Cal expressar que, lligat a l'arbre de la creu, apareix l'arbre del mal. Per tant, també l'arbre es converteix en un mitjà o suport per castigar. Aquest seria el cas de l'arbre de la força. Així doncs, també hi ha arbres amb connotacions negatives, com el saüc, que es considera el símbol del diable, ja que es creu que Judes es va penjar d'un saüc.

Convé puntualitzar que malgrat que l'arbre de la Creu, del qual es descobreix l'espècie, s'associa amb el patíbul on fou executat Jesús de Natzaret, aquest arbre també simbolitza la salvació. Segons Armand Puig, (Puig, 2004) Simó de Cirena va deixar a terra el *patibulum* o travesser de la creu vora el pal vertical plantat o *stipes*. Els soldats van fer ajaure Jesús amb els braços estesos damunt del travesser de la creu. Sembla que va ser clavats de mans i peus i amb el cap per damunt. L'any 1968 es va descobrir un ossari amb els ossos d'un home que havia estat crucificat a mitjan segle I dC. Sembla que els peus d'aquest foren clavats per dos claus que travessaren una placa de fusta d'oliver que s'unia al pal vertical. Per tant, podria ser que l'olivera fos la fusta utilitzada per recolzar els peus de Jesús i unir-los al pal vertical? Aquest fet, si fos veritat, certificaria, encara més, el caràcter sagrat d'aquest arbre.

En conclusió, l'arbre de la Creu acaba convertint-se en l'arbre de la vida, ja que es converteix en símbol de salvació. La iconografia també ho confirma ja que quan hem fet referència a "L'albero della vita", el que apareix pintat és l'arbre de la Creu amb Jesús crucificat. Tenim moltes altres referències artístiques i litúrgiques d'aquest fet, com els mosaics de Sant Climent a Roma o un dels prefacs de la Missa que diu: "Aquell que vencia en un arbre, en un arbre fou vençut, per Crist Senyor nostre."

A la Bíblia s'esmenta un altre arbre de gran importància per a l'art: l'arbre de Jesè. Segons el profeta Isaïes, del patriarca Jesè sortirà un arbre i una flor que simbolitzen l'anunci de l'arribada de Jesús: "Sortirà un tany de la soca de Jesè, brotarà un plançó de les seves arrels. L'esperit de Jahvé reposarà sobre ell." (Is 11, 1) Aquesta imatge ha estat molt reproduïda, sobretot, al llarg dels segles XIV al XVI i en naixerà l'idea de l'arbre genealògic, que també serà molt utilitzada per les dinasties reials a l'època medieval.

6. La percepció de la natura del clergat

Tot i que en el títol d'aquest subapartat parlem del clergat, són els monjos i, sobretot, els ermitans catòlics, els que viuen més en contacte amb la natura¹⁰. A tall de resum, podem dir que per als monjos i monges de Montserrat o del santuari de Puiggraciós i d'altres monestirs, com el del mont Athos, la natura i el paisatge parlen de Déu, ja que són la seva obra.

10 Per escriure aquest subapartat, hem fet servir el treball de recerca de Montserrat Vilalta titulat: "El valor espiritual del paisatge. Montserrat", que conté un apartat dedicat a resumir els temes més importants tractats en les entrevistes als monjos sobre les relacions entre la fe i el paisatge.

Per tant, la relació entre els elements naturals i els éssers humans et reporta uns valors interns. Per als monjos cristians ortodoxos, la natura és la icona de Déu, tal com ho explica sant Joan Damascè.

El següent fragment és un exemple molt clar de la visió de la natura d'un monjo: "Quan vaig descobrir que Déu existia, alguns paisatges em feien plorar de bonics que eren, i no simplement per la qüestió estètica sinó perquè alguna cosa saltava en el meu interior i em feia saber la presència de Déu". En conseqüència, per a molts religiosos, Déu els parla a través de la natura i, per tant, a través dels arbres, que són uns dels seus éssers més singulars. O dit d'una altra manera, el contacte amb la natura els apropa a Déu i a la seva creació. De ben segur que l'exemple de sant Francesc d'Assís d'orar i pregar entre les alzines que envolta Assís són una gran influència que també ha traspuat en l'obra de molts literats creients. Aquest seria el cas del *Cant Espiritual* de Joan Maragall:

*Si el món ja és tan formós. Senyor, si es mira
Amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre,
Què més ens podeu dà en una altra vida?*

7. Conclusions

Abans de presentar les breus conclusions d'aquest treball, voldriem fer una reflexió prèvia. Al llarg de l'article, hem intentat fer veure que hi ha dues maneres de relacionar-se amb els arbres i amb el medi natural.

La primera prové d'una lectura intencionada del Gènesi on l'espècie humana se situa per damunt de la natura per dominar-la i aprofitar-la. Aquesta interpretació és producte d'oblidar, intencionadament, que el Gènesi i el Pentateuc són llibres destinats a pobles ramaders seminòmades, per als quals el concepte de domini

equival al de custòdia, és a dir, un aprofitament curós dels recursos naturals. Ara bé, aquesta lectura antropocèntrica de la natura —que es consolida a Europa Occidental durant el Renaixement i que és la base del positivisme i el materialisme que es desenvolupen al llarg dels segles XVII i XVIII i que, a la vegada, genera la destrucció de molts ecosistemes al llarg dels segles XIX i XX a Europa i en els altres continents on s'establiran els europeus— acaba generant la crisi ecològica global actual.

La segona prové, al nostre entendre, de l'exemple i els ensenyaments de sant Francesc d'Assís i d'altres pensadors cristians, on la relació amb els arbres i el conjunt d'espècies animals i vegetals és més fraternal i, per tant, de respecte i estima. Per fortuna, des de fa unes dècades, l'antropocentrisme que ha marcat les relacions societat i medi està deixant de ser l'única forma de pensament i, cada vegada amb més força, una altra manera de relacionar-se amb la natura, molt més integradora, està guanyant força. Fins i tot l'Església, en el seu darrer catecisme, condemna les accions poc curoses amb la natura. En concret, el nou catecisme esmenta: “les diverses criatures, volgudes en llur propi ésser, reflecteixen, cadascuna a la seva manera, un raig de saviesa i de la bondat infinites de Déu. Per això l'home ha de respectar la bonesa pròpia de cada criatura, per evitar un ús desordenat de les coses amb menyspreu del Creador i amb conseqüències nefastes per als homes i el seu entorn”.

Al llarg de l'article hem comprovat, mitjançant nombrosos exemples, com els arbres són presents en els textos bíblics, ja sigui com a elements simbòlics (l'arbre de la vida, l'arbre del coneixement i del mal, l'arbre de la creu...) o com a espècies concretes

amb atributs i símbols propis. Si tenim present que la Bíblia és un dels llibres més llegits de la història, no és d'estranyar que la presència dels arbres en el folklore i les tradicions del pobles, sobretot de religió cristiana, sigui molt abundant.

Una de les primeres i més interessants conclusions que podem extreure de relacionar el cristianisme i els arbres, és que com a espècie vegetal que pot viure segles i, en ocasions, mil·lennis, està arrelada al sòl i mitjançant el tronc i la capçada es projecte cap al cel, permet ser utilitzada com a símbol de referència de virtuts humanes i també com a element allisonador vers les persones. La longevitat i la morfologia dels arbres i de les seves fulles els ha fer portadors de diferents càrregues simbòliques. Per exemple, l'olivera, que pot ser mil·lenària i que és molt present a Terra Santa i, per tant, en els textos bíblics, simbolitza, bàsicament, la pau, la saviesa i la fecunditat. El llorer és símbol de virtut, la palma de perfecció, l'alzina i el roure de fermesa i de fidelitat i el xiprer d'acolliment, repòs i benestar.

Una segona conclusió és que els arbres que apareixen esmentats per les seves virtuts i, en conseqüència carregats de simbolisme, tal com ja hem comentat, han estat utilitzats pel folklore religiós i popular. Per exemple, l'olivera és present el Diumenge de Rams en la celebració de la benedicció de la Palma. Joan Amades (Amades, 1985) ens parla de costums que reverencien l'olivera, com, per exemple, el costum a la Terra Alta que la venda d'un oliverar s'havia de fer davant dels arbres, “car del contrari s'enutjaven i no feien ni de bon tros tantes olives”. També era d'opinió general a l'esmentada comarca que el qui arrencava una olivera sense ésser morta, quan moria no entrava al cel. Amades

també esmenta que com que les oliveres havien aixoplugat la Mare de Déu quan se sentia desvalguda i a les seves branques havia estès la roba del nen Jesús, en record d'aquesta hospitalitat, els llamps les respectaven i per aquest motiu la gent s'hi resguardava enmig de la tempesta.

Una tercera conclusió és que els arbres i, sobretot, els arbres fruiters, són emprats per allisonar les persones a l'anivellar els fruits amb les bones accions de la gent. Doncs les obres de les persones són com els fruits que anualment generen els arbres, així com la rectitud en el creixement del tronc o la seva fortalesa també són emprats com a símbol d'una vida recta. També apareixen arbres que parlen i actuen com a persones i d'aquí se'n deriven llegendes on els arbres tenen atributs humans, com els casos de la palma i l'olivera que van aixoplugar la Verge Maria. Cal destacar l'esplèndid fragment del llibre dels Jutges on els arbres parlen entre ells com si fossin persones per tal de reflexionar sobre el poder i els mitjans per arribar-hi. Respecte a les fruites, que mereixerien un article propi, cal assenyalar que apareixen carregades de símbols. Per exemple, la forma de l'ametlla acostuma a utilitzar-se en l'art medieval com a marc on apareix Déu envoltat dels símbols dels evangelistes; la castanya simbolitza la castedat, la llimona la fidelitat i la magrana la reialesa i la mateixa església.

També cal assenyalar que en els textos bíblics, en ocasions, els arbres són esmentats com a punts on recolzar-se, protegir-se del sol i descansar, és a dir, es converteixen en fites del camí on conversen les persones i on fins i tot hi enterren els familiars.

En darrer lloc, cal tenir present que la veneració per l'arbre i el fort simbolisme que pren és producte, sobretot, de la seva pervivència en el temps i per tant, són testimonis de la història. Només cal recordar que hi ha oliveres a terra santa de l'època de Jesús i, en darrer terme, poden ser entesos com una escala cap a Déu, tal com els cartoixans van entendre que era la serra del Montsant al fundar la cartoixa d'Scala Dei al Priorat.

Parlar del simbolisme dels arbres implica també tenir present que hi ha arbres que atresoren qualitats positives i d'altres que gaudeixen d'una consideració poc favorable. Per exemple, Pastoureau (Pasteoreau, 1993) esmenta que en totes les civilitzacions hi ha arbres bons i dolents, favorables i nefastos, arbres que són plantats i afavorits i arbres que són talats i eradicats. Sobre aquesta afirmació, presenta dos exemples que simbolitzen els dos extrems.

El til·ler¹¹, ja des de temps medievals va ser un arbre molt admirat per la seva majestuositat, opulència i longevitat; a més a més, és un arbre que ofereix perfum i parts seves són utilitzades farmacològicament. Per aquest motiu, a França, des del segle XIII, es comença a plantar a prop dels hospitals, davant de les esglésies i, més endavant, en els passeigs de les ciutats i pobles.

El teix, en canvi, era considerat un arbre nefast i inquietant, ja que es manté verd tot l'any, com si tingués un pacte amb el diable per la seva perenne juvenesa i, a més, les seves fulles i fruits són tòxiques. Per tot plegat, les tradicions medievals consideraven que aquest arbre estava associat amb la mort i l'altre món. Per tant, era plantat en els cementiris i la seva fusta s'utilitzava per fabricar arcs i fletxes i els seus fruits tenien una utilitat

11 També cal esmentar que alguns instruments musicals medievals eren fets amb fusta de til·ler.

verinosa i avortiva. En canvi, al Regne Unit, no és així, sinó que en ser un arbre de llarga vida i perenne, aquest fet li dona un simbolisme positiu i per aquest motiu apareix plantat al costat de moltes esglésies i cemen-

tiris. Josep Maria Mallarach ens comentà que moltes parròquies de l'església anglicana van celebrar l'any 2000 festes entorn de teixos que s'havia provat que vivien des de l'època de Jesús.

Bibliografia

ABELLA, I. (1996). La magia de los árboles. Integral. Barcelona.
 ALESSANDRINI, A. (1993). Pensare il bosco. Edizioni Abete. Roma
 AMADES, J. (1985). Costumari català. El curs de l'any. Salvat Editores. Barcelona.
 BOYER, M.F. (1996). Le langage des arbres. Thames & Hudson. Londres.
 CARNER, J. (1957). Les floretes del gloriós senyor sant Francesc i dels seus frares. Editorial Selecta, Barcelona.
 FINOTTI, A.M. (2006). In canto degli alberi. Per una lettura simbolica. Ed. Ancora. Milà.
 GARCÍA VARELA, J. (2006). Los valores inmateriales de la Naturaleza [en línia]. Disponible a <<http://www.silene.es/resultado.asp?IdDocumento=43&IdAmbito=7>>
 HAGENEDÉR, F. (2006). La sabiduria de los árboles. Ed. Blume. Barcelona.
 MENGHINI, A. (2004). Il giardino dello spirito, Petrucci Editore. Città di Castello.
 MUSSELMAN, L.J. (2003). Los árboles en el Corán y en la Biblia [en línia]. Rev. Unasyva, núm. 213. Disponible a <<http://www.fao.org/docrep/005/y9882s/y9882s11.htm>>
 NADKARNI, N.M. (2008). Between earth and

sky. Our intimate connections to trees University of California Press. Los Angeles.
 PASTOUREAU, M., Et al. (1993). L'arbre. Histoire naturelle et symbolique de l'arbre, du bois et du fruit au Moyen Age. Editions Le Léopard d'Or, Cahiers du Léopard d'Or, 2. Paris.
 PONTING, C. (1992). Història verde del mundo. Ediciones Paidós. Barcelona.
 PUIG, Z. (2004). Jesús. Un perfil biogràfic. Editorial Proa. Barcelona.
 ROMA, F. (2000). La simbologia del xiprer a Catalunya [en línia]. Disponible a <http://www.francescroma.net/web/xiprer.doc>
 VERICAT, L.M. (2008). Diccionari de símbols cristians. Ed. Farell. Barcelona.
 VILALTA, M. (2008). El valor espiritual del paisatge de Montserrat. Treball de recerca del doctorat de Medi Ambient de la Universitat de Girona.
 VILALLONGA, M. (1986). Els arbres, Diputació de Girona, Col·lecció Josep Pla, 1. Girona.
 ZANCHI, M., et al. (2003). L'albero della vita. Basilica di Santa Maria Maggiore in Bergamo. Opera Pia Misericordia Maggiore. Bergam.
 VVAA (1993). Catecisme de l'església catòlica. Coeditors Catalans del Catecisme.
 ZOHARY, M. (1982). Plants of the Bible. Cambridge University Press. Cambridge.

Slow Food al Vallès Oriental

Marina Duñach, Gerard Piñeiro, Joan Maria Ribas,
Gemma Safont i Pep Salsetes*

1. Introducció

En aquest article, un grup de persones de Gallecs i altres espais del Vallès Oriental, ens parlen de com treballen per aconseguir recuperar productes que s'havien conreat a les nostres terres i que s'han perdut, o gairebé. D'altres ens expliquen com han aconseguit implantar una manera diferent de menjar, a través dels menjadors escolars. A la base d'aquestes pràctiques hi ha una filosofia de vida, una manera d'entendre la relació de les persones amb el seu entorn, que s'ha anomenat *Slow Food*¹.

2. La filosofia Slow Food

Slow Food és un moviment de persones, que sense discriminació de cap mena, es proposa preservar el nostre patrimoni agroalimentari, i per tant, fomentar la biodiversitat com un model de vida basat en el respecte a la riquesa humana i natural, amb els valors marcats per la promoció del producte bo, net i just. Aquesta entitat, creada per Carlo Petrini (Bra, Itàlia), genera des de ja fa quasi bé 20 anys un moviment constant i en evolució, cosa que li ha permès guanyar un gran prestigi arreu del món. Des dels laboratoris del gust fins als models de protecció de varietats locals que promouen mit-

jançant els baluards i les arques del gust, Slow Food ha sabut passar de la reivindicació a ser un moviment que construeix o reconstrueix models de preservació de la biodiversitat des de l'escala local fins a la transnacional.

Slow Food s'organitza en diferents llocs del món mitjançant la xarxa Convivium, el nom que reben les agrupacions locals i que treballen des de fa temps en diversos projectes amb la mateixa finalitat.

3. Convivium Slow Food Vallès Oriental: qui som i on anem

El Convivium Slow Food Vallès Oriental, constituït el maig de 2008 i amb seu a Can Jornet de Gallecs, està format per persones de la comarca que comparteixen inquietuds al voltant d'una alimentació i d'una producció basada en els principis de bo, just i net, que defensa Slow Food.

Els objectius són:

1. Potenciar la defensa de la biodiversitat amb l'Arca del gust del Vallès Oriental

1.1. Recuperació de les varietats locals i tradicionals d'horta i foment del producte fresc de temporada

1.2. Producció respectuosa amb el medi ambient: agricultura ecològica

1.3. Comerç de proximitat: comerç bo, just i net

¹ El TERMCAT proposa que l'equivalent en català a *slow food* sigui *ecogastronomia*, que defineix com el corrent que promou la gastronomia tradicional basada en productes artesanals i ecològics i la preservació del patrimoni alimentari local. I afegeix: la forma anglesa *slow food*, per oposició a *fast food*, també pot tenir com a alternativa catalana *menjar sense presses* en alguns contextos.

2. Connectar productors i coproductors² a través de mercats, fires i agrobotigues

3. Promoure l'educació del gust

4. Promocionar els productes de qualitat del Vallès Oriental i el seu consum

Dins de Convivium s'hi integra la comunitat d'aliment de Gallecs.

3.1. L'espai rural de Gallecs i la seva vinculació amb Convivium Slow Food Vallès Oriental

El projecte neix a Gallecs per la seva identitat i reconeixement per part d'Slow Food com a comunitat de l'aliment l'any 2006 i l'atorgament del baluard a la mongeta del ganxet. Segons Carlo Petrini, Slow Food defineix així una Comunitat de l'aliment: "conjunt de persones involucrades a la producció i distribució d'aliments vinculats a un territori, ja sigui a nivell històric social o cultural. Les comunitats de l'aliment utilitzen tècniques de producció sostenible".

La comunitat de l'aliment Slow Food de Gallecs està formada pels membres de l'Associació agroecològica de Gallecs, on hi ha els pagesos i les seves famílies, que conviuen i treballen a l'Espai Rural de Gallecs.

L'objectiu principal de l'Associació és assolir el desenvolupament rural sostenible per mitjà de l'agricultura ecològica i garantir el relleu generacional dels pagesos de Gallecs.

Aquest objectiu es porta a terme mitjançant l'aplicació d'un model de gestió agrícola respectuós amb el medi ambient, que afavoreix la biodiversitat, la protecció i la millora de la qualitat del sòl, la recuperació de les varietats tradicionals i locals; garanteix la qualitat dels aliments i el comerç de proximitat; contribueix a la mitigació del canvi climàtic i fomenta l'ús de les

Figura 1. Les fires permeten posar en contacte productors i coproductors o consumidors

energies renovables i l'associacionisme agrari, dins del marc de l'agricultura periurbana.

En aquest sentit, Gallecs té 201 hectàrees d'agricultura ecològica que permeten oferir a la ciutadania productes de qualitat i de proximitat: cultius extensius de secà (espelta, blat de Síria, sègol i civada), llegums (mongeta del ganxet, cigró menut i llentia pardina) i hortalisses de temporada.

3.2. La recuperació de varietats locals i tradicionals a Gallecs

Un dels majors problemes que tenim ara és la pèrdua de llavors de varietats locals i tradicionals, tant del Vallès com de tot Catalunya i com a conseqüència, l'afectació a la cultura associada a aquestes llavors i al seu consum. Aquesta manca de patrimoni fitogenètic influeix en la nostra alimen-

² Un coproductor és un consumidor que coneix i entén els problemes de la producció alimentària i que s'implica activament amb el productor per garantir-li la compra dels seus productes.

Figura 2. L'any 2010 s'han cultivat a Gallecs diferents varietats de blats antics

tació, tant pel que fa aspectes de salut com en el patrimoni de la cuina tradicional del nostre país.

Des de Gallecs, a través de l'associació agroecològica i amb el suport del Consorci de Gallecs, s'està actuant en aquest àmbit, bàsicament en dos projectes, contribuint a l'augment de la biodiversitat agrícola dins del territori:

1. La recuperació i/o implantació de blats antics
2. La recuperació de llavors tradicionals d'horta

Figura 3. A Gallecs s'han recuperat diferents llavors d'horta, com la d'albergínia negra llarga i l'albergínia blanca

El 2010 s'han cultivat a Gallecs els següents blats antics: espelta petita, espelta bessona, espelta, blat persa, xeixa, florence aurora i blat Montcada.

En relació amb la recuperació de llavors d'horta, s'han conreat, entre d'altres: albergínia negra llarga, rave negre, tomàquet de bombeta groc, carbassa petita, bròquil de Santa Teresa, albergínia blanca, enciam llengua de bou, tomàquet de penjar mallorquí i tomàquet d'amanir esquena verd.

4. La recuperació de les varietats de tomàquet en el Vallès

Un dels productes en el qual està treballant Convivium és en la recuperació de les diferents varietats de tomàquets. Per això estem presents en les diverses fires que es fan a l'espai agrícola de Gallecs: la fira de la xarxa de llavoristes, la fira de la mongeta del ganxet, la fira dels cereals, etc. i impulsem la creació de dues noves fires, una a Santa Eulàlia de Ronçana, que amb el nom de *Lliga't a la terra*, ha por-

tat de l'hort a la taula les diverses varietats de productes d'horta que encara preservem a la nostra comarca, amb especial atenció a la recent Fira del Tomàquet del Vallès.

Si mirem enrera, possiblement, ja a partir de l'inici de l'agricultura, en el neolític, es van començar a triar les llavors per raó de la seva productivitat, per tal d'alimentar millor el grup. En el nostre entorn, aquest esperit de millora i producció és més notable a partir de mitjans del segle XX. Eren temps de creixement urbà i al camp se li exigia mecanització i resultats eficients; s'introduïa l'esperit industrial en el medi agrícola. És en aquell temps quan més llavors i fruiters antics van desaparèixer mentre guanyaven terreny les varietats híbrides o millorades pensades per a la demanda dels nuclis urbans en creixement.

62

Però no tothom pensà així i alguns hortolans i hortolanes es varen resistir a perdre aquestes varietats antigues que superen gustativament la mitjana de sabor per sobre de les anomenades millorades per les gran empreses de llavors.

Nosaltres, que hem tingut la sort de conèixer alguns d'aquests resistents que generosament ens han donat les seves llavors per tal que no es perdin, hem pensat que amb la 1a Fira del tomàquet en podríem salvar algunes. Sobretot, a través del tast que es du a terme tant per part del públic com dels professionals, verduaires, hortolans, hostaleria, gent del món de l'alimentació, mitjans de comunicació, etc. on poden retrobar aquells gustos de tomàquets, de qualitat molt superior a les boles vermelles que es troben habitualment a les grans superfícies.

Un cop tastats i valorats aquests tomàquets i emplenades les fitxes, és

possible que això serveixi per replantar-se'n la producció a través de planteraires de la comarca i hortolans que s'hi engresquin. Com a Slow Food, pensem que tenim una bona oportunitat per ampliar la gamma d'hortalisses de qualitat, tal com s'ha aconseguit fins ara amb la mongeta del ganxet.

Tomàquets recuperats i procedència: pometa de can Mataporcs de Santa Eulàlia, el tres caires de can Rusinyol de Rubí, pometa Salvador Canyelles de la Garriga, palosanto de ca l'Ànima i de l'Etern de Cardedeu, cor de bou de

Figura 4. Fira del tomàquet del Vallès (superior) i tastet de tomàquets (inferior)

Vacarisses del Domenech Camps, pometa Lluís Vil·la de l'Ametlla del Vallès, montserrat del Sr. Pepet de Vacarisses, tardà de Riells de l'Eulàlia Forns i rosa de Ca l'Ivo de Parets i Etern Verdguer de Cardedeu.

5. Projecte de menjador escolar ecològic

El curs 2009-2010, a Osona, va néixer un projecte per oferir als pares i mares, i a les escoles, un model de menjador que, sobretot, afavorís l'alimentació de qualitat dels nens i nenes en edat escolar. Per fer-ho possible, es treballa amb una filosofia que es basa en quatre compromisos:

1. Els menús que s'elaboren a les escoles són *equilibrats i nutritius*: es té molt en compte no només la composició nutritiva del menjar i l'aportació correcta de cadascuna de les famílies de nutrients, sinó que també es vetlla per crear cada dia el clima i l'atenció òptims a l'espai de menjador, perquè els nens i les nenes gaudeixin d'un espai emocionalment tranquil i positiu.

2. Tots els productes que es cuinen a les escoles són de *producció ecològica certificada*: com tots sabem, els productes ecològics són sinònim de salut i de sabor. Són més saludables perquè no contenen elements químics de síntesi,

Figura 5. Menjador de l'escola Can Besora, a Mollet del Vallès

i són més saborosos perquè respecten el creixement del producte (ja sigui verdura, hortalissa, fruita, pollastre, vedella, porc, iogurt, etc). En el cas del peix, només es cuina peix fresc, de les nostres costes, i de temporada. Cuinar amb productes ecològics ens assegura que els infants coneguin l'autèntic sabor de cadascun dels aliments, ja que en tots els casos es tracta de productes provinents d'explotacions artesanals de qualitat.

3. Els productes que es cuinen provenen de *productors de proximitat*; d'aquesta manera, els pares i mares també poden conèixer quins productes mengen els seus fills i filles, el productor coneix l'escola i s'estableix una relació de confiança i de qualitat en el producte que subministra per a les cuines que es gestionen. A les escoles, els pares i mares tenen a la seva disposició la llista completa de productors amb els quals es treballa.

4. Els àpats que se serveixen són elaborats diàriament a la cuina de la pròpia escola, *respectant la temporada de cada producte* i sempre a partir de productes frescos, sense congelats: a l'hivern no es cuina mongeta tendra, perquè hauria de ser congelada o venir de l'altra banda del món, per posar un exemple. No cal. A canvi, tenim moltes verdures que, ben cuinades, fins i tot agraden a la mainada: el trinxat de col i patata, la carbassa, el bròquil, etc. A final de curs i a principis, mengem préssecs, síndria, meló, i a l'hivern podem anar coneixent les diferents varietats de pomes o de peres que es produeixen al nostre país. El moniato pot acompanyar un plat de vedella, igual que la poma reineta pot acompanyar un rostit de porc.

Des de setembre del 2010 Ecomenja està present al Vallès, a través del servei de cuina i menjador del CEIP Can Besora, a Mollet, on se serveix un men-

jar bo, sa i nutritiu. Com es tradueixen aquests compromisos amb la realitat del dia a dia? Doncs per exemple, gairebé la totalitat de verdura i hortalisses, així com també bona part dels llegums (ganxet i cigró menut) que mengen els nens i nenes de Can Besora provenen dels horts ecològics de Gallecs (la Núria, la Marta, la Txell i el Xavi de can Salvi, l'Isidro i el seu fill Raül). El pa l'elabora cada dia en Ramon i el seu equip del forn Prat amb la farina d'espelta que es produeix a Gallecs. El peix ens el porta l'Esteve i la seva família de la Floreta del Mercat de Mollet.

També estem en una altra població vallesana, Santa Eulàlia de Ronçana, on, a través dels productors Ènric Govern, en Josep Solé, la gent de la Kosturica, en Llull Carbonell i la gent de la granja Maspons ens serveixen els productes tot respectant una vegada més el producte de proximitat i de temporada. Allà estem treballant a les escoles bressols, tot fent pinya amb el professorat, les AMPA i els educadors d'aquests centres. I perquè l'alimentació no és cosa d'un sinó col·lectiva, també és important el suport d'associacions i institucions, com els que tenim dels ajuntaments de Mollet i de Santa Eulàlia (aquest segon, per exemple, ha primat els criteris dels quals parlàvem a l'hora de fer el concurs de gestió de les cuines d'aquestes escoles).

Si continuem aquest camí, aconseguirem que la mainada d'aquestes escoles mengi bo i mengi sa, i així els ajudem a gaudir més de la bona alimentació més que del menjar industrial (d'un bon pollastre, d'un iogurt deliciós, d'una fruita madura, d'un pa com els que quasi s'havien perdut, d'una truita feta amb ous de veritat, d'una mongeta del ganxet cremosa i sense pell...) i de retruc, també aju-

dem al medi ambient, ja que evitem llargs transports, excessos de química, respecte pel cicle vital i el ritme de cada producte, i ajudem l'organisme dels infants en el seu desenvolupament aportant els nutrients que realment necessita.

Ecomenja és sòcia d'Slow Food, i pertany a la xarxa de menjadors escolars ecològics que es va crear fa dos anys a l'Estat. Alhora, formen part de la Xarxa Europea de Menjadors de Col·lectivitats Ecològics. La filosofia és la d'Slow Food quan diu que el menjar dels nens i nenes cal que sigui Bo, Net, Sa i Just. Oferint aquest servei a les famílies, sense encarir el preu que ara estan pagant per al menjador, col·laborem per una alimentació millor, però també en educar els infants en el bon menjar, prevenint obesitats i altres malalties modernes. Alhora, estem col·laborant amb els petits productors artesanals del nostre territori i en la sostenibilitat mediambiental.

6. Cirerers i olivers al Vallès?
Doncs sí...

Dèiem que un dels objectius de Convivium és el de la recuperació de productes de qualitat del Vallès Oriental i explicàvem la recuperació de diferents varietats de tomàquet. Però tenim també projectes de futur en els quals estem treballant: el de recuperar les oliveres i les cireres de Martorelles.

Sembla que el temps fa oblidar coses del passat amb una rapidesa de vegades fulminant. Però no sempre és així, i menys quan resulta que el subjecte en concret, ha format part del cicle vital d'un col·lectiu. Doncs bé, aquí tenim dos casos d'oblit històric, fruit de les grans modes del «mercat»: la cirera i l'oliva del Vallès. No és que amb aquesta article vulguem vindicar

l'autenticitat i originalitat de la cirera i l'olivera del Vallès, això seria un despropòsit! Ara bé, el Vallès, no fa tants anys, era una comarca amb grans extensions de cirerers i oliveres.

6.1. Les oliveres i l'oli

Segons el llibre d'autoria desconeguda, publicat l'any 1874, anomenat *Estudio Agrícola del Vallès*, el Vallès Oriental ja disposava de més de 2.000 quarters dedicades al cultiu de l'olivera. Fins i tot, en un altre llibre anomenat *El Paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles X-XII)* de Jaume Vilaginés, parla del mercat de Caldes com un mercat de referència del país de l'època per a la venda i el cultiu de l'olivera i l'oli. Cosa que ens fa suposar que el Vallès ha tingut, durant molts anys, un bon prestigi i una gran tradició de cultiu d'oliveres arreu de la nostra comarca.

De varietats antigues se'n coneixen diverses: de la Vera, olesanes, valencianes o sevillanes entre altres, segons l'*Estudio Agrícola del Vallès*. Per tant, de riquesa varietal la que vulgueu, encara que, desgraciadament, la gran majoria ja s'han perdut.

El Vallès també disposa d'antics trulls arreu del territori. Des del conegut i renovat trull de can Saperas a Bigues i Riells, passant per la riquesa de molins que disposen algunes cases de Cànoves i Samalús, Sant Feliu de Codines, la Garriga, Sant Antoni de Vilamajor, Bigues i Riells etc, aquestes evidencien la gran extensió que tenia el cultiu de l'olivera a la comarca

6.2. Els cirerers, una història dolça

En Josep Solsona, fill de can Solsona, a Sant Fost de Campsentelles, m'explicava que al seu poble, cap els anys tren-

ta i quaranta del segle passat, sortien cada setmana dos i tres carros carregats de cireres per vendre al poderós mercat del Born, a Barcelona. També em deia que en Josep Serra, fill de can Feliuàs, que a Sant Feliu de Codines, en l'època de collita de la cirera, entre maig i juny, hi havia un camió dedicat únicament i exclusiva a recollir la cirera collida des de Palau fins a Sant Feliu, per vendre-la també al mercat del Born de Barcelona. Podríem dir que era el «camió de la cirera».

Molts eren els pobles que es dedicaven al seu cultiu, però la gran majoria només la cultivaven com un complement més d'altres cultius, com era la vinya o l'horta. Del Vallès, es parla molt encara de les cireres de Martorelles i Santa Maria de Martorelles o de Caldes de Montbui, però poques de les varietats que podríem definir com a estoiques han resistit els grans embats del gran mercat i les expansions urbanes d'aquests últims decennis. Al Vallès es

65

Figura 6. Cirerer a Santa Maria de Martorelles

coneixen, entre d'altres, les varietats Reginal, Sant Isidre o la Cor de Colom. I encara que podem trobar alguns vestigis d'aquestes varietats, la vida d'aquests cirerers, molt valorats als mercats antigament, està en perill.

Bé, doncs, aquí teniu exemples de dos casos, l'oli i la cirera, que hem de recuperar, ja no només per voluntat,

sinó per responsabilitat. D'esforços ja se'n fan. Darrerament, sembla que la dinàmica és la de preservar algunes d'aquestes varietats. Ara bé, cal l'empenya de tots els actors de la nostra societat i de la nostra comarca per fer possible la recuperació i la salvació d'aquests dos fruits que també formen part de la història del Vallès.

La Llagosta durant la Guerra Civil

M. Àngels Suárez i González*

A l'inici de la Guerra Civil, la Llagosta era un gran barri del municipi de Sant Fost de Campsentelles, amb una població de 555 persones i un total de més de 350 solars i edificis.

En aquells moments, Enric Torrens i Murgarella era l'alcalde de Sant Fost i, per tant, del barri de la Llagosta. Pagès militant d'ERC, va estar al front del consistori santfostenc des del febrer de 1936 fins a l'entrada de les tropes franquistes, el 27 de gener de 1939.

Com a representants de la Llagosta al Consistori santfostenc hi havia en Josep Sisó, d'ERC i en Ramon Bartalot, de la Unió de Rabassaires. Aquest darrer va entrar a formar part de l'Ajun-

tament pels canvis que es van produir a l'inici de la guerra, com a membre del Front Popular.

L'esclat de la guerra va proporcionar als llagostencs el moment idoni per aconseguir la independència de Sant Fost.

Els primers dies de guerra a la Llagosta, de la mateixa manera que a la major part de les poblacions de Catalunya, es va constituir el Comitè Revolucionari Antifeixista. Aquest Comitè estava format per mitja dotzena de veïns del barri: en Josep Sisó, un pagès d'ERC que exercia de regidor a l'Ajuntament de Sant Fost; en Joan Sariol, també pagès i d'ERC; en Joan Bartalot, pagès; en Josep Noguer, de

67

Figura 1. Panotxes assecant-se, 1937. L'activitat econòmica del poble era eminentment agrícola (AML).

* Historiadora. msuarez3@xtec.cat

professió carreter i militant de la CNT i en Juan Pujol i en Ramon Riguiillo, de la CNT, treballadors de la Tenèria de Mollet.

1. Del Comitè al primer Consistori

El Comitè va convocar un acte polític veritablement revolucionari: la celebració d'una assemblea general del barri de la Llagosta el diumenge 30 d'agost de 1936, on es va decidir la separació de Sant Fost i la constitució del poble independent de la Llagosta. Així ho recull l'acta de l'assemblea:

“A les 20 del 30 d'agost de 1936.

Reunit el poble de la Llagosta amb assemblea general y en representació de tots els centres socials van acordar per unanimitat:

Article únic: Que pertanyent al municipi de Fost de Campcentellas de qual municipi ens separa 6 o 7 kilòmetres aproximadament y separant-nos el riu Besòs els dos termes i per traslladar-nos a dit municipi haver de travessar els municipis de Perpetua de Moguda, Mollet i Martorelles i disposats a defensar les llibertats dels Pobles de Catalunya i la República des d'aquest moment de la present, declaro aquest Barri en Municipi independent i que es digui poble de la Llagosta.

I considerant legal la voluntat d'aquest Barri s'aixeca l'assemblea a las 21 de la nit i la firmen el Comitè Revolucionari Antifeixista.¹”

El document està signat per: Josep Sisó, Joan Sariol, Joan Bartalot, Josep Noguer i Juan Pujol. Així, mitjançant aquest acte, el Comitè Revolucionari Antifeixista es converteix en el representant legal del poble de la Llagosta.

A partir d'aquest moment, el Comitè treballa per fer efectiva la deci-

sió de crear el municipi independent de la Llagosta. El 8 de setembre de 1936 envia a l'alcalde de S. Fost de Campsentelles l'acta de segregació de la Llagosta, en aquests termes:

“Els que sota-signen, Comissió nomenada en representació de tot el veïnat de La Llagosta en la Junta celebrada el 30 d'agost davant de VS compareixen i

EXPOSEN: Que complimentant els acords de l'expressada Junta de veïns eleven a VS l'acta original aixecada de la repetida Junta de la qual es desprèn la voluntat unànime de la fins ara barriada de Fost de Campsentelles de convertir-se en municipi independent.

Lo qual posem en coneixement de vostè als efectes oportuns

La Llagosta 8 de setembre del 1936²”

Tornen a signar: Josep Sisó, Joan Sariol, Joan Bartalot, Josep Noguer, Juan Pujol

Per la seva part, el Consistori santfostenc es va reunir en sessió plenària per tal d'estudiar el comunicat de la separació i es va llegir el comunicat del Comitè Revolucionari Antifeixista de la Llagosta on s'exposava “que reunit el poble en assemblea General el dia 30 d'agost últim prengué l'acord per unanimitat de declarar el Barri de La Llagosta en municipi independent”. Va prendre la paraula el regidor de la Llagosta Josep Sisó, que també era membre del Comitè de la Llagosta, per parlar en favor de la independència, i finalment

“per unanimitat s'acorda prestar la seva conformitat i per tant no posà cap inconvenient a la sepa-

1 AMLL. c-670, d-6. Actes del Comitè Revolucionari Antifeixista (Es respecta l'ortografia original de tots els documents)

2 AMLL. Comunicat de segregació a l'alcalde de Sant Fost. c-10, d8.

ració del Barri de La Llagosta d'aquest poble per a constituir-se en municipi independent”³

Mentrestant, al poble de la Llagosta, el Comitè que de fet funcionava com a Ajuntament provisional, va procedir a confiscar i ocupar el local de Joan Vachier Brasso per poder establir-hi la Casa Consistorial.

“La Llagosta el dos de setembre de mil nou-cents trenta sis. El ciutadà Josep Sisó Pons en representació del Comitè Antifeixista d'aquest Poble es constitueix a la casa del carrer de Josep Sunyol, nº 67 on està radicat l'immoble destinat a finca de recreo del que és propietari Joan Vachier Brasso el qual esta afectat pel que disposa el Decret del 5 d'agost del 1936 (BO de la Generalitat del dia 7) i procedeix a l'ocupació de l'esmentat immoble que serà destinat a Casa Consistorial y Escoles ENU⁴ del que n'està mancat aquest poble. El títol d'ocupació té caràcter provisional i es posarà en coneixement de la Generalitat amb el prec que sigui feta l'adjudicació d'aquet immoble per tal de destinar-lo definitivament a Escoles y Casa Consistorial.

En el lloc mes visible de l'immoble de referència és inscrit un cartell fent constar l'ocupació produïda. De tot el qual s'aixeca la present acta per duplicat, un exemplar de la qual és tramés a la Generalitat als efectes corresponents”.⁵ (Signa: Josep Sisó)

L'activitat d'aquells dies és frenètica: tal com diu l'acta anterior, al mateix edifici del Consistori se situen també les escoles. A Barcelona s'havia creat el Consell de l'Escola Nova Unificada, organisme impulsat pels pedagogs anarquistes de la CNT-FAI per tal d'implantar una escola nova, gratuïta, laica, amb coeducació, en llengua catalana i humanista. El Comitè, conscient de la importància de l'educació, vol participar d'aquest nou corrent pedagògic i constitueix el 8 de setembre la Subdelegació Comarcal de l'Escola Nova Unificada de la Llagosta, integrada per Josep Sisó com a president, Josep Noguer com a secretari i Joan Bartalot com a vocal⁶.

El mateix dia de l'ocupació de la finca d'en Joan Vachier, el Comitè també ocupa la casa del rector Casimir Volta, al carrer de la Riera, amb la finalitat de fer-la servir com a habitatge municipal⁷.

Els nous organismes que es van creant necessiten nous espais on portar a terme la seva activitat, per això els calen les incautacions. El mes d'agost de 1936, el Comitè havia ocupat el local del cafè d'en Cirera Voltà per establir-hi la seu del Sindicat Únic de Treballadors de la Llagosta CNT-AIT. El mateix secretari del Sindicat, en Ramon Riguillo, ho testifica:

“... el dia 3 d'agost de l'any 1936 procedim amb l'ajuda de tot el poble a desallotjar el dit local dels no addictes al nostre règim, per crear al mateix el sindicat d'Obrers de aquesta localitat, tant imprescindible en totes les localitats”⁸.

A principis d'octubre la Generalitat va dissoldre els comitès revolucionaris locals i va establir la nova configuració dels ajuntaments amb la intenció d'acabar amb la dualitat de poder que hi havia amb les dues organitzacions, però la Llagosta va haver

3 AMSE. Actes del Ple de l'Ajuntament de Sant Fost, 13-9-36

4 Escola Nova Unificada

5 AMLL. Acta del Comitè Revolucionari Antifeixista. c-670, d-6

6 AMLL. Acta del Comitè Revolucionari Antifeixista. c-670, d-6

7 AMLL. Fons de la Generalitat Republicana. ANC

8 AMLL. c-670, d-9.

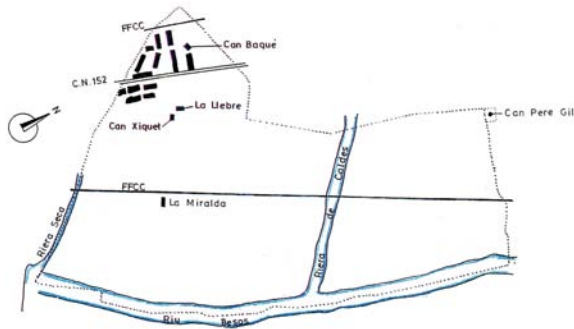

Figura 2. Delimitació del terme municipal de la Llagosta, any 1936 (AMLI).

d'esperar que es reconegués la seva segregació de Sant Fost per constituir formalment el Consistori.

Finalment fou pel Decret del 3 novembre de 1936 que la Llagosta va obtenir la segregació de Sant Fost i el dret de constituir-se en municipi independent (publicat al Diari Oficial del 13 de novembre de 1936).

70

2. El primer Consistori de l'Ajuntament de la Llagosta

El 24 de novembre de 1936 es constitueix legalment el primer consistori del nou municipi de la Llagosta, format per tres representants d'ERC: en Josep Sisó Pons, en Francesc Pons Xercavins i en Miguel Villaronga Fiter; tres representants de la CNT: en Josep Noguer Ricart, en Josep Sans Serra i en Ventura Carbonell Jacomet; dos representants de l'UGT/PSUC: en Joan Pagès Gabarra i en General Trullen Pijuan i, finalment, un representant de la UR, en Ramon Bartalot Pagès⁹. D'entre ells, és elegit alcalde en Josep Sisó, de 46 anys, pagès per compte propi i fill de la Llagosta, que havia format part del Comitè Antifeixista i era membre d'ERC i de la UR. Exerceix d'alcalde fins el febrer del 1937 i forma part del consistori fins a l'entrada dels feixistes a la Llagosta el 1939.

Els altres regidors eren en Ramon Bartalot, de 36 anys, pagès per compte propi, de la Llagosta; en Ventura Carbonell, de 29 anys, natural de Cardedeu i obrer de la Teneria de Mollet; en Josep Noguer, un noi solter de 24 anys nascut a Montcada i que feia d'ajudant de carreter; en Joan Pagès, vidu, de 33 anys i pagès per compte propi; en Francesc Pons, pagès de la Llagosta, de 47 anys; en Josep Sans Serra, natural d'Arbeca (Lleida), pagès de 24 anys; en General Trullen¹⁰, solter, de 24 anys, nascut a Barcelona i mecànic i en Miquel Villaronga, solter, de 28 anys i pagès per compte propi¹¹.

La primera mesura que duu a terme el nou consistori és l'ocupació i incautació d'aquells béns que considera necessaris. Així, el novembre de 1936, demana al veí Marc Mogues que "posi a disposició del Consistori el camió de la seva propietat per poder portar material de guerra al front de Saragossa"¹². Com que el propietari no es va afanyar a portar el camió, el consistori va decidir fer-li pagar "una penyora de mil pessetes per la seva negligència en presentar-lo, ja que era de gran importància la incautació"¹³. Més endavant, l'any 1938, el Consistori fa una incautació de forma més suau. Signa un document amb en Josep Pagès Sampere perquè deixi el seu camió al servei de l'Ajuntament, per traslladar queviures i refugiats, a canvi que el pugui retirar sempre que li calgui. A

9 Acta Municipal. Data 24-11-36

10 El General Trullen consta al padró com Genaro

11 Només s'especifica el lloc de naixement quan són de fora de la Llagosta, en el cas que no consta el lloc de naixement és que són de la Llagosta. Tos els regidors que van formar part dels diferents consistoris llagostencs eren residents de la Llagosta

12 Acta Municipal. Data 29-11-36

13 Acta Municipal. Data 3-12-36

Figura 3. Família Bartalot, 1921. Els germans Joan i Ramon Bartalot van ser uns dels protagonistes de la vida política de la Llagosta durant la República. A la foto es veuen Joan Morral amb la família Bartalot (dret 2n. esq.) i Pere Morral (1r esq.), Mateu Bartalot (assegut, 1r esq.), Anna Bartalot Pagès (asseguda, 1r dreta), Joan Bartalot Pagès (dret 1r dreta) i Joaquim (Quimet) Bartalot Pagès (dret 3r esq.) (AMLI).

més, l'Ajuntament es compromet a pagar les reparacions, però en realitat les necessitats del Consistori i el fet que el camió d'en Josep era l'únic que restava al poble, fan que el Consistori trenqui l'acord i es quedi amb el camió¹⁴.

Una altra incautació va ser la dels safareigs propietat d'en Jacint Sariol Tuxans, per fer-ne ús com a rentadors públics per als veïns de la Llagosta. Es va acordar "posar un lletrero en que consti són d'utilitat dels veïns d'aquesta població"¹⁵, però mesos més tard, el Departament d'Apropiacions i Incautacions de Barcelona, que havia de donar el vistiplau a totes les incautacions, va enviar un comunicat a l'Ajuntament per fer-li saber "que no està ben feta la incautació del safareig propietat de Jacint Sariol, doncs no hi ha cap dubte que no és persona facciosa ni ha abandonat la població, per lo tant proposa al Consell que estudiï

aquest assumpte i que s'anul·li per il·legal¹⁶ la incautació dels citats safareigs". Efectivament, s'acorda anul·lar la incautació i pagar al propietari 5 pesetes anuals, que era la meitat del que abans abonava l'Ajuntament en concepte del servei que feien els safareigs al veïnatge.

De les cases incautades pel Comitè al rector Casimir Volta i a Josep Cirera als carrers de la Riera i Manuel Azaña, es decideix que siguin habilitades com a vivenda. Als llogaters, el Consistori decideix, el gener de 1937, fer-los pagar un preu mensual (es tractava d'un total de disset llogaters, dotze del carrer Manuel Azaña i cinc del carrer la Riera).¹⁷

La incautació més problemàtica va ser la de can Pere Gil, fins al punt que va fer dimitir al consistori en ple més d'un cop i es va endur la major part del temps i dels esforços del nou Ajuntament.

71

Figura 4. Quitxalla al carrer Garcia Hernández, 1938. Avui, carrer Sant Pau (AMLI).

14 Acta Municipal. Data 6-11-38

15 Acta Municipal. Data 3-12-36

16 Acta Municipal. Data 4-4-37

17 AMLI. C-703, d-2

3. La incautació de can Pere Gil

Can Pere Gil era una finca amb terres per conrear, una verneda amb arbres per explotar la fusta i una gran torre, situada al nord-oest de la Llagosta. Avui en dia encara es conserva la casa.

El desembre de 1936 l'Ajuntament acordà la incautació de can Pere Gil, propietat de Josefa Gil de Bofarull. Es va decidir que les terres fossin repartides entre els camperols del municipi i "la part forestal serà destinada per als efectes més necessaris en aquests moments, com són els de guerra"¹⁸.

L'explotació de la fusta de la verneda constituïa una font d'ingressos important per al nou Ajuntament. La fusta, durant la guerra, era un bé escàs, que obligà molts ajuntaments a la tala dels seus boscos. Per tal de dur a terme l'explotació de la verneda de can Pere Gil, es creà una comissió dins del propi Consistori formada pels consellers Josep Noguer, Francesc Pons i General Trullen¹⁹. La tala d'arbres de

la verneda es va organitzar acuradament; es van contractar uns obrers als quals se'ls fa una assegurança d'accidents, se'ls paga un jornal i a més se'ls concedeix un tant per cent de l'import de la venda dels arbres²⁰. Però malgrat aquesta planificació, la verneda no va donar el rendiment que s'esperava i finalment es va decidir que era més rendible vendre la fusta i que els que la compressin s'encarreguessin de tota l'explotació; això sí, amb la condició que els jornalers que es contractessin per treballar fossin veïns de la Llagosta²¹.

Una altra possibilitat que oferia can Pere Gil era la de fer servir la casa per acollir els refugiats de guerra. En més d'una ocasió, l'Ajuntament, encarregat de donar alberg als refugiats de guerra, s'havia plantejat emplaçar-los a la finca. En un principi ho havia descartat en pensar que no reunia les condicions²², però després, atesa la necessitat d'acollir els refugiats de Madrid, es va acordar que quan marxessin els habitants que ocupaven en aquell moment la masia, podrien instal·lar-s'hi els refugiats²³.

4. Els refugiats de guerra

L'acolliment de refugiats va suposar un gran esforç per als habitants de la Llagosta. A l'inici de la guerra, el Consistori es va oferir a contribuir en l'ajuda als refugiats; el setembre de 1936 es va demanar a Socors Internacional que enviessin 30 nois refugiats que es trobaven a Barcelona per repartir-los entre els veïns de la Lla-

Figura 5. Tala d'arbres prop de la Verneda i la font d'en Gil, 1919 (SPALDB. Arxiu Ricart).

18 Acta Municipal. Data 3-12-36

19 Acta Municipal. Data 27-1-37

20 Acta Municipal. Data 17-1-37

21 Acta Municipal. Data 7-3-37

22 Acta Municipal. Data 7-2-37

23 Acta Municipal. Data 21-3-37

gosta i es van fer pregons per buscar famílies que volguessin allotjar-los. Hi va haver dos moments en l'arribada de refugiats:

El primer, l'agost de 1937, quan arriben 50 persones procedents d'Euskadi i de Santander.

	HOMES	DONES	TOTAL
menors de 18 anys	9	10	19
de 18 a 30 anys	2	6	8
de 31 a 50 anys	4	12	16
major de 50 anys	2	5	7
TOTAL	17	33	50

Figura 6. Refugiats remesos a l'alcaldia per la Comarcal el 28 d'agost de 1936 (M.A. Suárez)

L'altre, a partir de l'abril de 1938, quan arriben 19 refugiats de Granada i 53 més que procedeixen d'altres parts d'Espanya i que s'havien refugiat a Lleida, concretament a la Seu d'Urgell, però que amb l'ocupació de Lleida per les forces feixistes s'havien hagut de desplaçar i venir a parar a la Llagosta.

Els refugiats a la Llagosta van arribar a ser més d'un centenar. Per una població que voltava els 550 habitants, representava un 20% de població més per alimentar, en un temps d'escassetat a causa de la guerra.

El setembre de 1938, el delegat local dels refugiats informa al Comissariat de Barcelona que a la Llagosta "hi ha una casa refugi en la que s'hi allotgen seixanta persones i les restants 49 en cases particulars. En l'actualitat es fan treballs per si es pot allotjar en una casa o refugi els qui estan per les cases"²⁴ (s'està pensant en can Pere Gil).

Els darrers mesos de guerra, l'Ajuntament té serioses dificultats per poder fer front a les despeses que ocasionen els refugiats i reclama insistentment a la Generalitat els ajuts econòmics que li corresponen per atendre'ls.

5. L'organització del nou municipi

La feina a què ha de fer front el Consistori llagostenc és doble: per un costat, ha d'afrontar els problemes que crea la situació de guerra: l'escassetat de productes, el racionament, el reclutament a files, l'acolliment dels refugiats, les incautacions... Per una altra part, s'ha de constituir com a nou municipi i ha de crear tots els serveis que necessita per administrar la població. Una vegada format el nou Consistori, cal buscar i nomenar el personal municipal necessari: el secretari municipal, que és en Martí Ribé Bonjorn, primer i, més tard, l'Antoni Porta; el sereno, en Josep Ricart Mas; l'agutzil, en Francesc Monrás Pagés; el metge, en Joan Miró Estivill, primer i, al final de la guerra, en Joan Miró Verge. S'ha de crear el Jutjat popular. Cal moblar la casa consistorial, s'ha d'instal·lar el telèfon, posar un rellotge... fins i tot, mancava construir el cementiri!

El desembre del 1936 es demana la creació del Jutjat Popular Local al jut-

73

Figura 7. Mas la Llebreg, 1929. Aquesta casa tenia una llebre a dalt de la façana principal. A la Llagosta hi havia quatre conegudes masies: la Llebreg, cal Pere Gil, cal Vaquer (Baqué) i cal Xiquet. (AMLI).

ge de Primera Instància de Granollers, d'on depenia la Llagosta, però no es concedeix fins l'abril de 1937 en què és nomenat jutge popular de la Llagosta en Geroni Villaronga Pous²⁵.

El 21 de juny de 1937 es constituïa la Junta Municipal Agrària, d'acord amb el Decret de la Conselleria d'Agricultura de la Generalitat del 16 d'aquell mateix mes, amb l'objectiu d'assumir els temes que feien referència a l'agricultura²⁶. Quedava integrada així:

President: Ramón Bartalot Pagès, de la UR, designat pel Consell Municipal

Secretari: Josep Margenet Valls, designat pel Sindicat Agrícola

Vocal: Josep Puig Sellés, com a president del Sindicat Agrícola

Vocals Suplents: Joan Sariol Castell, Josep Sisó Pons i Ramon Sariol Castellà

6. Canvi de Consistori

74

El febrer de 1937 hi ha reajustaments en el consistori. Els membres d'ERC sembla que ja havien fet la renúncia verbal al seu càrrec pel fet de no reunir les condicions legals i l'entitat d'ERC havia designat nous representants: en Joan Sariol Castella, en Pere Monràs Pagès i en Pere Pagès Vila. Per la seva part, els membres de la UGT van decidir no formar-ne part, ja que no creien que el moment fos l'oportú i van demanar que restessin pendents de proveir els llocs que corresponien a la seva organització²⁷. El Consistori quedà constituït per:

Joan Sariol Castella, d'ERC, designat alcalde

Pere Monràs Pagès, d'ERC

Pere Pagès Vila, d'ERC

Josep Sans Serra, de la CNT

Ventura Carbonell Jacomet, de la CNT

Josep Noguer Ricart, de la CNT

Ramon Bartalot Pagès, de la UR

És escollit alcalde Joan Sariol Castella, d'ERC, amb 46 anys, fill d'una

Figura 8. En Pepet Ricart Mas va ser nomenat sereno de la Llagosta el gener de 1937 (AMLl).

família de masovers de can Xiquet, pagès per compte propi i veí de la Llagosta. Els altres nous membres del consistori eren: en Pere Pagès Vila, solter, de 30 anys, que es dedicava al comerç d'espardenyes i en Pere Monràs Pagès, de 43 anys, treballador del camp per compte propi. Tots eren fills de la Llagosta. Aquest Consistori es va mantenir amb alguns canvis fins al 13 de juliol de 1937, data en què va dimitir en ple tot el consistori pel conflicte de can Pere Gil. El maig d'aquell mateix any, el conseller Ventura Carbonell presenta la seva dimissió i la CNT envia en el seu lloc Josep Redon Galve, un mecànic de 25 anys nascut a Barcelona i veí del poble.

25 AMLl. c-668, d-1

26 AMLl. C- 667-d10

27 Acta Municipal. Data 23-2-37

7. Les disputes amb Mollet per can Pere Gil

Al nou Consistori li va tocar viure el problema de can Pere Gil, que esclata el març de 1937, quan l'alcalde de la Llagosta, Joan Sariol, conta que s'ha assabentat que l'Ajuntament de Mollet vol posar uns masovers a la masia de can Pere Gil, sense que oficialment se li hagi comunicat res. Explica que s'ha traslladat juntament amb el regidor representant de la UR i l'agutzil de l'Ajuntament a la masia, on veuen que hi estan portant mobles, que eren d'en Joan Rovellant i de l'Alfons Monteys, els nous masovers enviats per l'Ajuntament de Mollet, quan a la masia encara hi havia els antics masovers. L'alcalde, en Joan Sariol, entenent que estava dins de la seva jurisdicció —la masia de can Pere Gil es troba en el terme municipal de la Llagosta— dóna ordres perquè no es descarreguin els mobles, però els de Mollet anaven armats i no van voler reconèixer cap autoritat, de manera que els de l'Ajuntament de la Llagosta van haver de marxar. A can Pere Gil es van quedar els nous masovers juntament amb els antics, que no van voler marxar de cap manera.²⁸ Davant d'aquests fets, el consistori llagostenc es va adreçar al conseller de Seguretat Interior per denunciar l'actuació de l'Ajuntament de Mollet i de la Unió de Rabassaires, que havien amenaçat els representants de la Llagosta. A més, demanaven que s'ordenés el desallotjament dels nous masovers de la masia. La petició es va concretar en els següents punts:

1. "Que siguin trets els masovers imposats per la Unió de Rabassaires de Mollet i Ajuntament

2. Que la Unió de Rabassaires de Mollet ingressi els beneficis obtinguts per la venta de fusta de la verneda

3. Que la Unió de Rabassaires de Mollet aboni les despeses ocasionades a l'Ajuntament"²⁹

Per la seva part, els nous masovers, en Joan Rovellant i l'Alfons Monteys, van presentar una denúncia al jutge de Granollers on demanaven més o menys el mateix que el consistori llagostenc. Deia que: "obligui l'Ajuntament i Unió Rabassaires de Mollet a que tornin al punt on estaven abans de fer-nos anar a Can Pere Gil; a que abonin al denunciants tots els gastos i perjudicis que han ocasionat als mateixos i si constitueix delictes lo fet per aquell, que passin el tant de culpa als Tribunals que procedeixi per ser de justícia que espera de la rectitud de V.S."³⁰

L'alcalde de Mollet, en Feliu Tura, creu que el debat de can Pere Gil és entre l'Ajuntament de la Llagosta i la UR de Mollet i explica que l'Alfons Monteys i en Joan Rovellant eren els antics masovers de la Vaqueria (finca de Mollet) i que el seu trasllat a can Pere Gil havia estat el resultat d'un pacte entre la Col·lectiva de Campe-

75

Figura 9. Masia de can Pere Gil. La incautació de can Pere Gil va ser una font de conflicte entre l'Ajuntament de la Llagosta i l'Ajuntament de Mollet durant el període de la guerra (AMLI).

28 Acta Municipal. Data 18-4-37

29 AMLI. C-669, d-11

30 AMLI. C-669

rols i la Unió de Rabassaires de Mollet, i que l'Ajuntament de Mollet no havia decidit res, que "la intervenció de l'alcalde en aquest trasllat va ser simplement la de portar a terme l'acord entre les dos entitats"³¹

El mateix mes de març de 1937, el director General d'Administració Local convoca els dos alcaldes a una reunió per tal de resoldre el conflicte de can Pere Gil. L'alcalde de Mollet, però, no es presenta³², encara que fa arribar la seva versió dels fets, no com a alcalde, sinó com a president del Sindicat de Rabassaires de Mollet, ja que exercia ambdós càrrecs.

En Feliu Tura, president del Sindicat de Rabassaires de Mollet,

"Declara que el Sindicat de Rabassaires de Mollet va procedir a la incautació de la propietat i de les dues cases enclavades en la mateixa, conegut tot pel nom de Can Pere Gil, en data tres d'agost del passat any (1936), amb la conformitat expressa de l'Ajuntament de Sant Fost de Campcentelles, per estar enclavada dita propietat en el seu terme municipal. En la data d'incautació els rabassaires de Sant Fost, a l'igual que els de La Moguda, eren socis efectius del Sindicat de Rabassaires de Mollet i el delegat d'ambdues poblacions dins el Sindicat de Rabassaires de Mollet estaven presents i de conformitat plena a l'acte de l'incautació. L'Ajuntament de Sant Fost va donar la seva conformitat assistint a l'acte d'incautació el tinent alcalde del mateix, Jaume Safont. El Sindicat de Rabassaires de La Llagosta, ni verbalment ni per escrit ni de cap altra forma va formular cap oposició ni protesta per l'incautació de la propietat de Can Pere Gil, amb tota seguretat reconeixent el millor dret a fer-ho pel Rabassaires de Mollet i per mitjà del seu organisme sindical ..."³³.

8. Delimitació del terme municipal de la Llagosta amb Mollet

A mitjans del mateix mes de març de 1937, té lloc una reunió entre els dos consistoris, precisament en els terrenys de can Pere Gil, per tal d'establir la delimitació i fitació dels termes de la Llagosta i Mollet. Hi van assistir, per part de l'Ajuntament de Mollet, en Josep Domínguez com a representant de l'alcalde i els consellers Pere Bonvilà, Rossend Rafols, Josep Angosto i Josep Coll i, en representació de la Llagosta, l'alcalde Joan Sariol i els consellers Ramon Bartalot, Josep Nogués, Pere Monràs i Pere Pagès. El representant de Mollet va manifestar la seva voluntat d'ampliar el terme de Mollet fins a la riera de Caldes, i que aquesta fes de frontera natural, de manera que les terres de can Pere Gil passaven al terme de Mollet. De fet, assegurava que aquest canvi estava justificat, ja que el 85% de les terres de l'esmentada masia eren treballades per camperols de Mollet des de temps immemorials. En Joan Sariol, alcalde de la Llagosta, no va voler ni sentir parlar del tema. Van acordar deixar-ho tot com estava delimitat fins aleshores i que els de Mollet es reservaven el dret de sol·licitar als organismes superiors l'ampliació del terme municipal de Mollet³⁴. La situació la va descriure l'alcalde de la Llagosta així: "fou un acte de força o millor dit, de terror... assistiren amb armes de foc..."³⁵. El consistori llagostenc no estava disposat a perdre can Pere Gil i va continuar treballant davant el conseller de Seguretat Interior.

31 AMMV. Doc. 30/583.

32 Acta Municipal. Data 7-3-37

33 AMMV. Doc. 30/583. Declaració signada amb data 16-3-1937

34 AMMV. DOC. 30/583

35 AMLL. C-669, d-11

Per una altra part, l'Ajuntament continuava treballant per fer més rendibles les terres de la finca i va encarregar la compra d'uns motors elèctrics de rec per instal·lar-los a l'esmentada masia³⁶, així com a la finca Aromà³⁷, amb la finalitat de facilitar el rec i augmentar la producció agrícola.

9. L'emissió de moneda

Un altre repte per al Consistori va ser l'emissió de moneda. Davant de l'escassetat de moneda en circulació, molts ajuntaments van optar per emetre moneda pròpia. A la Llagosta, la iniciativa d'imprimir-ne sorgeix de la CNT. Un dels seus membres, en Josep Noguer, en el ple de l'Ajuntament del 16 de maig de 1937, exposa als membres del Consistori que "la seva organització (CNT) havia pensat en implantar uns vals a la població per tal de facilitar el canvi i suplir la moneda fraccionària, tan escassa, en el comerç". Els regidors presents van entendre que aquesta proposta també podria dur-la a terme l'Ajuntament i acorden per unanimitat que el Consistori imprimirà vals d'1 pta. i de 0'5 pta. La quantitat serà de 500 vals d'1 pta. i 1.000 de 0,50 pta, que seran repartits a tots els comerços de la població, mentre que el valor dels vals quedarà dipositat a la Dipositaria Municipal, a fi que quedi garantit l'abonament de l'import quan els vals es retirin de la circulació, que seria quan acabés la Guerra i fos restablerta la normalitat³⁸; (eren petits cartrons de forma rectangular sense cap emblema ni dibuix). Per la seva part, el Sindicat agrícola Cooperatiu de la Llagosta es va encarregar

de l'emissió de la moneda de petits valors divisionaris (eren uns discos de cartró); n'hi havia de 10 cèntims i de 5 cèntims³⁹.

10. La fitació del terme municipal amb Sant Fost

El juliol de 1937 es troben els representants de Sant Fost per delimitar el terme municipal de la Llagosta, a Can Pere Gil.

"Reunits en la verneda Can Peregil (l'alcalde de la Llagosta Joan Sariol, Ramon Bartalot, Marti Rifé Bonjorn i de l'Ajuntament Alba del Vallès Enric Torrents, Miquel Xicola, Antoni Porta) per procedir a la delimitació i fitació del terme del nou municipi de la Llagosta, segregada en virtut del decret Generalitat 3-11-36, queda de la forma següent:

1a fita. El punt d'intersecció dels eixos de les aigües corrents del riu Besos i del camí carreter de can Pere Gil.

2a fita. Punt d'intersecció dels eixos de les aigües corrents del riu Besos i de la riera Seca.

77

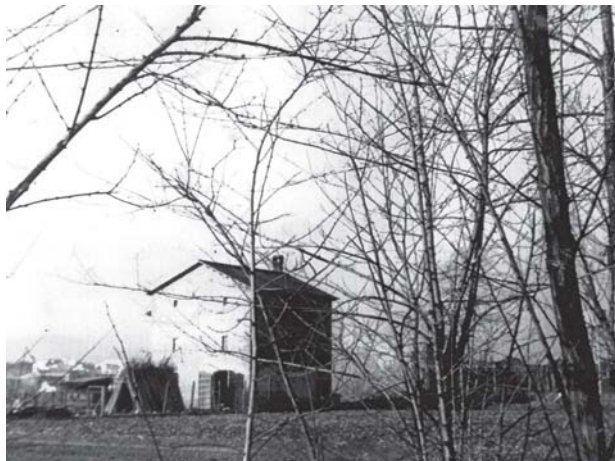

Figura 10. Casa del Pou de can Pere Gil, situada a uns 200 metres de can Pere Gil, a l'altre costat de la via, des d'on es distribuïa l'aigua, mitjançant uns canals per regar els terrenys de conreu de l'entorn de la finca (APRS).

36 Acta Municipal. Data 20-6-37

37 Nom com es coneixia popularment ca l'Alomar

38 Acta Municipal. Data 16-5-37

39 Les emissions monetaries oficials de la guerra civil (1936-1939)

La línia de terme reconeguda entre les dues anteriors fites és la que partint de la primera segueix l'eix de les aigües corrents del riu Besòs fins a trobar a segona, la qual constitueix la delimitació dels dos termes segregats, essent la primera fita ademés comuna amb el terme de Mollet, i la segona amb Montcada”⁴⁰.

D'aquesta manera quedava establerta la línia de terme entre Sant Fost i la Llagosta.

11. Primera dimissió del Consistori per l'afer de can Pere Gil

La facilitat d'enteniment que hi havia amb l'Ajuntament de Sant Fost no es donava amb el de Mollet. Malgrat que el director General d'Administració Local el 2 de maig de 1937 va comunicar a l'alcalde de Mollet que havia de procedir a desallotjar la casa de can Pere Gil, no ho van aconseguir.

El juliol de 1937, l'alcalde de la Llagosta, en Joan Sariol, convoca un ple extraordinari per tractar el tema, que segons diu:

“havia sofert un altre aplaçament per haver canviat el Conseller de Governació així com també el Director General d'Administració Local”. Es valora que “és una arbitrietat el que passa a Governació, en el que fa referència a l'assumppte dels masovers de can Pere Gil, i referent a la manera d'obrar de l'Ajuntament de Mollet i de la Unió de Rabassaires del mateix poble”. La Presidència manifesta “que ha fet des de la data indicada (mes de març de 1937) tres i quatre viatges a Barcelona, setmanals, pregat per Conselleria de Governació, sense cap resultat, ocasionant gastos verdaderament fabulosos per lo que fa referència a la petita i novata ad-

ministració d'aquest Ajuntament, i ben estudiada la situació en que es troba l'Ajuntament... creuen els reunits que no poden continuar en els seus llocs i tal vegada altres companys seran més afortunats en les gestions per adquirir lo que tanta falta fa, per lo tant acorden una-niment presentar la dimissió dels llurs càrrecs amb caràcter de irrevocable, al dit Conseller de Governació”⁴¹.

L'Ajuntament de la Llagosta envia la dimissió del Consistori en ple al conseller de Seguretat Interior. En aquest comunicat, posa de manifest el motiu de la dimissió, a causa del “conflicte d'ordre públic promogut per l'Ajuntament, sindicat de Rabassaires i Camperols de la vila de Mollet, contra aquest Ajuntament i per altra part per la poca atenció que ha tingut amb els firmants de la present el secretari de la Conselleria de Seguretat Interior”⁴².

La Conselleria no els accepta la dimissió, però la Corporació no es torna a reunir fins al mes de setembre, malgrat que se'ls recorda que el que fan no és legal.

12. El Consistori presidit pel delegat governatiu

El setembre, guiat per les necessitats d'organització de la població de la Llagosta: els proveïments, els refugiats, les lleves... el Consistori es torna a reunir i decideix deixar sense efecte l'acord de dimissió i reintegrar-se en els seus càrrecs esperant que “el Conseller de Governació resolgui definitivament i immediatament l'assumppte creat per l'Ajuntament i la Unió de Rabassaires de Mollet”⁴³. És possible que la resposta del conse-

40 AMLL. c-361, d-2

41 Acta Municipal. Data 13-7-37

42 AMLL. C1,d3

43 Acta Municipal. Data 18-9-37

ller de Governació no fos l'esperada, perquè la Corporació Municipal, malgrat la seva bona voluntat de tornar a intentar-lo, no es va tornar a reunir fins al mes de novembre, en què el conseller de Governació nomena i envia un delegat per posar ordre a l'Ajuntament.

El 4 de novembre de 1937, el Consistori es reuneix sota la presidència del delegat de Governació, en Leandre Montseny i Martí i amb l'assistència dels components de la Justícia Popular, amb la voluntat de resoldre el conflicte de can Pere Gil. Es decideix tornar a constituir l'Ajuntament en la forma en què ja estava, però amb els canvis produïts per les incorporacions a files dels regidors. El Consistori queda així: Joan Sariol Castella, d'ERC, que continua d'alcalde

Pere Monràs Pagès, d'ERC

Pere Pagès Vila, d'ERC

Ramon Riguillo Puigdomenech, de la CNT, en substitució de Josep Sans

Ventura Carbonell Jacomet, de la CNT
Josep Gorgues Torrent, de la CNT, en substitució de Josep Noguer

Ramon Bartalot Pagès, de la UR

Joan Alarcón Domínguez de la CNT, en substitució de Josep Redon

El juliol s'havien incorporat a files els membres de la CNT Josep Noguer i Josep Sans, que foren substituïts per en Josep Gorgues i en Ramon Riguillo, també de la CNT. En Josep Redon es va haver d'incorporar a files el novembre i fou substituït per l'anarquista Joan Alarcón Domínguez. Un mes després de la marxa d'en Josep Redon al front, es rep la notícia de la seva mort al camp de batalla. El consistori, per honorar la seva memòria, decideix posar el seu nom al carrer de la Riera. En Josep Gorgues era de les Borges Blanques, xofer d'en Jacint Sariol; en Ramon Riguillo treballava com a adober a la Teneria de Mollet i en Joan

Figura 11. Masia de can Pere Gil. L'afer de can Pere Gil va ser el problema més gran que va patir l'Ajuntament de la Llagosta, fins al punt que va provocar la dimissió del Consistori en dues ocasions (AMLl).

Alarcón, peó jornalero, era d'Almeria i feia quatre anys que era a la Llagosta.

13. Segona dimissió del Consistori per l'afer de can Pere Gil

79

El desembre, el problema de can Pere Gil torna a esclatar. En una sessió extraordinària del Consistori presidida pel delegat governatiu, els consellers van presentar la seva dimissió: "El conseller Pere Monràs, fundat en el seu estat de poca salut, presenta la dimissió... El conseller Josep Gorgues diu que per tenir que absentar-se de la població qual absència es ocasionada per la pèrdua del seu pare, i tenir que estar amb la seva mare, que viu a Borges Blanques (Lleida), tenia que presentar la dimissió... El conseller Ramon Bartalot, que representa a la Unió de Rabassaires en aquesta població, diu que en vista de que dita Entitat no existia, no pot continuar representant-la, per tant presenta la dimissió". Finalment l'alcalde, fa ús de la paraula i explica al delegat que

"és l'assumepte de can Pere Gil i no altre el que ha obligat a presen-

tar la dimissió als companys del Consistori, ja que en dit assumpte no han obrat amb la justícia que s'esperava i han promès pel Departament de Governació al fer que es tornès a reconstituir l'Ajuntament a fi d'aquesta manera, estant en forma legal, poder resoldre'l, després més tard fou nomenat el company Montseny per a que es personés a aquesta població per que pogués resoldre el dit assumpte i fent més de dos mesos que es troba actuant en aquest Ajuntament, el repetit assumpte es troba sense resoldre, per tot lo que queda dit diu que des d'aquest moment posa a disposició del company Delegat els càrrecs que té en la Corporació"⁴⁴.

El delegat, en Leandre Montseny, es veu obligat a dissoldre l'Ajuntament i demana que les entitats sindicals i polítiques de la localitat facin el nomenament de les persones que han d'exercir de consellers. El tema, però, és tan greu, que no s'aconsegueix tornar a formar un altre consistori fins a nou mesos més tard. El problema de can Pere Gil ja no es torna a tractar més.

La Llagosta no es podia permetre perdre can Pere Gil, una finca que representava per a l'Ajuntament una important font d'ingressos. L'any 1937 havia ingressat 78.333 pessetes per l'explotació de fusta de la verreda; també hi havia la contribució rústica dels camperols que treballaven les terres. El mateix any 1937, per aquest concepte, es van recaptar 2.349 pessetes. A més, era una font de treball, ja que alguns camperols es guanyaven el sou i d'altres treien un complement per alimentar la seva família. Als horts de la finca hi treballaven 109 pagesos. D'aquests, més de la meitat eren de Mollet (58), de la Llagosta hi havia 35 camperols i la resta era de les poblacions veïnes.

Van passar nou mesos sense que el consistori es reunís, des de desembre de 1937 fins l'últim dia de setembre de 1938. Durant aquest temps, al seu lloc va haver-hi un comissari municipal, en Miquel Jornet Mas, nomenat per la Direcció General d'Administració Local de la Conselleria de Governació, però d'aquest període no es conserva memòria escrita.

14. El darrer Consistori republicà

El darrer dia de setembre de 1938 es torna a constituir un nou consistori amb els representants que cada entitat ha designat. Cessa el comissari municipal i la Corporació queda constituïda així:

Andreu Ricart Bonàs, d'ERC, que dimiteix de seguida per incorporar-se a files, el 16/10/38.

Francesc Viñallonga Grau, d'ERC, que també ha de dimitir per incorporar-se a files, el 16/10/38.

Josep Sisó Pons, d'ERC

Fermí Candini Ventura, de la UR

Ramon Riguillo Puigdomenech, de la CNT

Jaume Illa Massó, de la CNT

Francesc Vargues Olivares, de la CNT. Dimiteix el 16/10/38 per incorporar-se a files.

És elegit com a alcalde Andreu Ricart Bonàs, un pagès de 37 anys, fill de Santa Perpètua i membre d'ERC, com els anteriors alcaldes. L'Andreu Ricart va estar-hi molt poc temps, ja que als 15 dies va haver de dimitir per incorporar-se a files juntament amb d'altres consellers, com ell mateix ho testifica: "amb motiu d'estar compresos a les lleves, que han d'incorporar-se a Obres i Fortificacions, es veuen en l'obligació de presentar la dimissió de llurs càrrecs el qui parla, Andreu

Ricart, que desempeña el càrrec d'alcalde; Francesc Viñallonga, que desempeña el de Tinent d'Alcalde i de Conseller de Proveïments i Francesc Vargas Olivares que desempeña el càrrec de Conseller d'Agricultura”⁴⁵. Tots eren pagesos per compte propi, menys en Francesc Vargas, que feia de peó a jornal (feia sis anys que vivia a la Llagosta i procedia de Granada). Per suplir les baixes dels consellers cridats a files, ERC designa en Pere Monràs Pagès i en Josep Margenet Valls, pagès de la vinya, de 49 anys. Per la seva part, la CNT designa en Josep Serrano Redondo, natural de Saragossa i de professió baster. Per votacions, és proclamat alcalde en Pere Monràs, pagès, de 45 anys, natural de la Llagosta, militant d'ERC i que ja havia exercit de conseller. En Monràs es converteix en el darrer alcalde republicà de la Llagosta.

La Llagosta va tenir quatre alcaldes durant el període de la guerra: en Josep Sisó, en Joan Sariol, n'Andreu Ricart i en Pere Monràs. Tots eren militants d'ERC, pagesos per compte propi i, menys l'Andreu Ricart, que era de Sta. Perpètua, eren de la Llagosta.

La majoria dels canvis que hi va haver en la composició del consistori van estar motivats per les dimissions produïdes pel problema de can Pere Gil o per la incorporació a files dels seus membres.

15. Els regidors i les incorporacions a la guerra

No sabem el nombre total d'homes que van ser mobilitzats o es van incorporar a la guerra; només en tenim dades parcials. Sabem que entre la lleva de 1919 i la de 1928 van ser cridats a files 30 homes, que tenien entre 31 i

Figura 12. Vinya de Can Payàs, 1937/38. Molts dels pagesos es dedicaven al conreu de la vinya i les patates (AMLL).

40 anys. De les lleves de 1937 i 1941, van ser cridats 34 nois, amb edats compreses entre els 18 i els 22 anys. Són un total de 64 homes als que hauriem de sumar les lleves de les quals ens falten dades (des de la del 1929 fins a la del 1936). Quant als membres dels consistoris, hi ha constància que es van incorporar a files els següents consellers:

Ramon Bartalot Pagès. Cridat el 7-10-38, de la lleva del 21. Mort el 1939
Josep Noguer Ricart. Es va incorporar a files el 4-7-37

Joan Pagès Gabarra. Cridat el 3-5-38, de la lleva del 22

Pere Pagès Vila. Cridat el 16-4-38, de la lleva del 27

Josep Redon Galve. Es va incorporar a files el 4-11-37

Andreu Ricart Bonàs. Dimiteix el 16-10-38 per incorporar-se a files

Josep Sans Serra. Es va incorporar a files el 4-7-37

Francesc Vargas Olivares. Dimiteix el 16-10-38 per incorporar-se a files
Miguel Villaronga Fiter. Cridat el 16-4-38, de la lleva del 28

45 AMLL Acta municipal 16-10-1938

82 **Figura 13.** Grup d'homes tornant de fer instrucció, 1937. Són: Josep Marjanet Ricart (dret, 1r esq.), Marcos Mogas Ventura (dret, 4t esq.), Martí Mujal (mig 1r esq.), Francisco Navarro (assegut a terra, 1r esq.), Tomàs Nogués (dret, 1r dreta), Josep Maria Redón (dret a la dreta, tallat), Francesc Ribas (dret, 5è esq.), Tomàs Ricart (mig 2n esq.), Antoni Sariol (mig 1r dreta), Joan Sariol (assegut a terra, 3r esq.), Pere Villaronga (dret, 2n dreta), Salvador Sariol Grau (mig 4t esq.) i Joan Suñé (dret, 3r esq.) (AMLL).

Francesc Viñallonga Grau. Dimiteix el 16-10-38 per incorporar-se a files

16. Els morts per la Guerra

Els llagostencs que van perdre la vida com a conseqüència de la Guerra Civil són:

En Josep Redón Galve, mecànic, natural de Barcelona i regidor de la CNT. Va morir als pocs dies d'incorporar-se a files al front d'Aragó, el 8/11/37. Feia tres dies que havia complert 27 anys. Va ser el primer membre del Consistori mort al front de guerra i la notícia es va rebre amb una gran consternació.

En Pere Villaronga Pi, un noi de 19 anys, pagès de Can Badó que trobà la mort al Front de l'Ebre el 1938⁴⁶.

En Josep Toll Mundó, de 37 anys, que morí a Centelles, on s'havia refugiat per fugir de la guerra. Fou descobert i afusellat per desertor. Estava casat i era forner de cal Forner.

Més tard, el 1939, van morir en la retirada cap a França, en Ramon Bartalot Pagès i en Pere Folguera Villaronga, tots dos a Santa Coloma de Farners. En Ramon Bartalot Pagès també havia estat regidor de l'Ajuntament per part de la Unió de Rabassaires, tenia 38 anys, estava casat i era pagès de Can Refet. En Pere Folguera Villaronga era cosí d'en Pere Villaronga, era solter i feia de pagès a Can Generós. En el moment de la mort tenia 27 anys.

46 Testimoni d'Anna M. Barcons Corominas, familiar d'en Pere Villaronga

En Ramon Sariol Castellà era un pagès de 36 anys, encara solter quan va ser cridat per incorporar-se a la guerra amb la lleva de 1923. Al final de la guerra va aconseguir passar la frontera i va lluitar amb la resistència francesa, però va ser capturat i traslladat al camp d'extermini nazi de Mauthausen, on va ingressar el gener de 1941 com a presoner polític espanyol amb el número de presoner 6549. Morí l'any següent, al camp de Gusen, l'1 de gener de 1942, amb 39 anys. La seva mare, la Rita Castella, que vivia al mas can Xiquet de la Llagosta, va rebre la notícia de la seva mort, causada per "asma bronquial i insuficiència cardíaca".⁴⁷

17. El final de la guerra

En acabar la guerra, molts dels reclutats van anar a parar a camps de concentració en espera de ser classificats com a addictes, desafectes o indiferents al nou Règim. Alguns dels regidors de l'Ajuntament de la Llagosta figuren en la relació de presoners procedents de camps de concentració de l'any 1939: Joan Alarcón Domínguez, Ventura Carbonell Jacomet, Josep Gorgues Torrent, Joan Pagès Gabarra, Pere Pagès Vila i Andreu Ricart Bonàs.

La darrera vegada que es va reunir el Consistori va ser l'1 de gener de 1939. Pocs dies després, la Llagosta va ser ocupada per les tropes feixistes, posant fi a la lluita dels llagostencs per ser un municipi independent.

El primer document que ens parla d'aquesta pèrdua d'independència és l'arquiteig que s'efectua el 30 de gener de 1939:

"En la Llagosta a treinta de enero de mil novecientos treinta y nueve,

Reunidos en el local que ocupa la Caja de este Ayuntamiento de La Llagosta, los claveros que firman, con el fin de practicar el Arqueo extraordinario con motivo de cesar la corporación en su cometido al incorporarse este pueblo, nuevamente al municipio de San Fausto de Campcentellas de que formaba parte, por haberse efectuado la segregación con fecha posterior al 18 de julio de 1936 y considerarse nula tal segregación al ser liberado este municipio por las tropas nacionales, hasta que se disponga lo procedente por la Superioridad...

Firman: alcalde entrante Jacinto Sariol, alcalde saliente: Pere Monràs⁴⁸

Malgrat la signatura en el document anterior d'en Jacinto Sariol com a nou alcalde de la Llagosta, aquest no va ser-ne alcalde, però sí que se'l nomenà representant de la Llagosta en el Consistori Santfostenc. No era la primera vegada que en Jacinto Sariol representava la Llagosta: ja abans de la guerra era regidor a l'Ajuntament Santfostenc.

18. La postguerra immediata

La Llagosta torna a ser un barri de Sant Fost de Campsentelles, tal com ho testifica l'acta municipal de la primera reunió que celebra l'Ajuntament de Sant Fost:

"San Fausto de Campcentellas bajo la presidencia del comandante militar de este distrito D. Cándido Gimenez Lopez, comandante de Infantería de la División Flechas Azules (...) para constituir la Comisión gestora que ha de regir la administración.

(...) y teniendo en cuenta que el Barrio de la Llagosta, que desde el 18 de Julio de 1936 se constituyó en municipio independiente, for-

47 AMLL. Dossier d'en Ramon Sariol

48 AMLL. Arqueo Extraordinario. C-21, d5

maba parte de este termino municipal e ignorando la validez de tal separación, se acordó prescindiendo de ello, designar a D. Jacinto Sariol Tuxans, representante de dicho Barrio hasta que se resuelva lo que proceda por la Superioridad”⁴⁹

A la mateixa sessió va ser nomenat alcalde de Sant Fost, i per tant, també es va convertir en el nou alcalde de la Llagosta, Pablo Baliarda Bigaire, un propietari rural de 38 anys que va fer d'alcalde fins el desembre de 1939. També havia de ser l'organitzador i primer cap local de la FET y de las JONS⁵⁰.

Comença una nova etapa en què el règim feixista persegueix i castiga els que considera els seus enemics. S'obre una investigació dels fets succeïts durant la guerra per tal de reprimir els no addictes al franquisme, el que s'anomena la Causa General. Segons la Causa General de Sant Fost de 1940, a la Llagosta es va viure un clima de força tranquil·litat. No hi havia acusacions d'actes violents:

“No se ha distinguido ninguna persona como miliciano ni revolucionario. Ningún detenido, ningún asesinado, ningún edificio destruido totalmente, ningún edificio saqueado ni asaltado. Relación de personas asesinadas residentes en este termino municipal: ninguna”⁵¹

Quant a la investigació que s'obre respecte a les persones que van ocupar un càrrec públic, diu:

– “Paradero de los componentes del Ayuntamiento La Llagosta: Alarcon Dominguez, Juan, concejal residente en La Llagosta

– Bartalot Pagés, Ramon, fallecido

– Carbonell Jacomet, Buenaventura, concejal residente en La Llagosta

– Monràs Pagés, Pedro, concejal residente en La Llagosta

– Noguer Ricart, José, concejal se le supone en Francia

– Pagés Gabarra, Joan, concejal residente en La Llagosta

– Pagés Vila, Pedro, concejal residente en La Llagosta

– Pons Xercavins, Francisco, residente en La Llagosta

– Redon Galve, Josep, fallecido

– Sans Serra, José, residente en La Llagosta

– Sariol Castellá, Joan, alcalde, se halla en libertad condicional en La Llagosta

– Sisó Pons, José, alcalde, residente en La Llagosta

– Trullen Pijuan, General, concejal, se le supone en Francia

– Villaronga, Miguel, concejal residente en La Llagosta”⁵².

Dels catorze regidors que s'esmenten, dos se suposa que són a França: en Josep Noguer i en General Trullen, de la lleva del 33. Només es parla d'una persona que hagi estat detinguda, l'excalcalde Joan Sariol, que estava en llibertat condicional. Amb els altres sembla que no hi va haver repressió.

La voluntat d'un poble

Malgrat la duresa dels primers mesos de la postguerra, la voluntat del poble de la Llagosta era ferma, ja que no pensava renunciar a la seva independència com a municipi. El desembre de 1939 torna a enviar una instància al Consistori de Sant Fost per demanar la segregació:

“Seguidamente diose cuenta de una instancia de fecha 27 de diciembre último escrita por la mayoría de los vecinos del Barrio de La Llagosta de este término, de la que se da lectura, en la que se

49 AMSF. Acta 27-1-1939

50 Alcaldes i alcaldables del Vallès Oriental

51 AMSF. Causa General. C-26

52 AMSF. Causa General. C-26

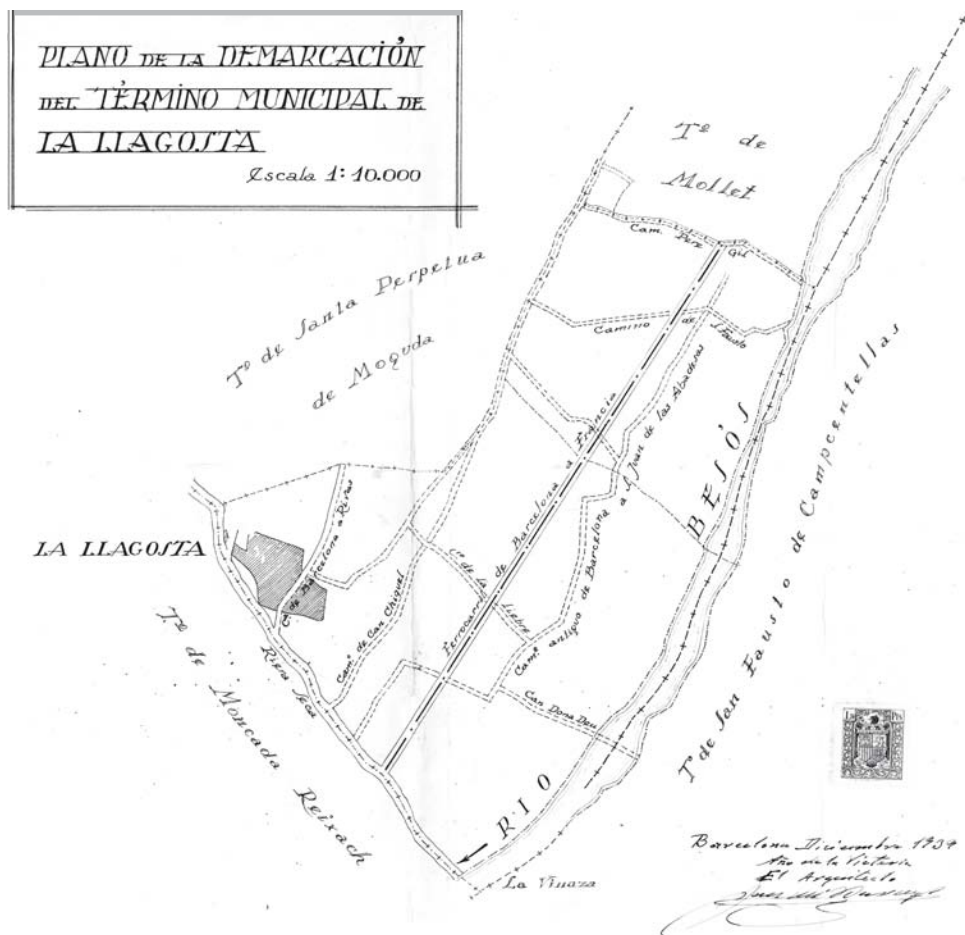

Figura 14. Delimitació del terme municipal de la Llagosta, any 1939. Expedient de Segregació (AMSF).

exponen los inconvenientes que supone para aquel Barrio el formar parte de este Municipio, tanto por la distancia que le separa de la capitalidad como por las dificultades de comunicación, expresando el deseo de segregarse para constituir municipio independiente y solventando que esta Corporación tome acuerdo prestando su conformidad.

Discutido ampliamente este asunto y considerando son ciertas las razones que en dicha instancia

se aducen, este Ayuntamiento por unanimidad acuerda prestar su conformidad a la Segregación del Barrio de La Llagosta de este Municipio para convertirse en Municipio Independiente sirviendo de línea divisoria el rio Besòs o sea tal como viene en el plano que se acompaña en la solicitud de referencia⁵³.

Era l'inici d'un llarg procés cap la independència municipal, que culminà el maig de 1945 amb una Ordre Ministerial⁵⁴ que reconeixia la segregació de Sant Fost i atorgava al poble de la Llagosta el dret a constituir-se en municipi independent.

53 AMSF. Acta Municipal 21-1-1940

54 Orden Ministerial del 5 de mayo de 1945

Bibliografia

- BORREGO, J.A., BARTALOT, J., DAMIAN, P. (Coord.). *La Llagosta: Imatges*. La Llagosta: Ajuntament de La Llagosta, 1996.
- BOSCH, L. "Les cases i cavalleries de Sant Fost el 1859". Campsentelles, 1999, vol. 4, p. 34-36.
- CANO, S. *La Llagosta. 1939-1945*. 2007. Tesi doctoral.
- GARCIA-PEY, E. *La Llagosta. Recull onomàstic*. La Llagosta: Ajuntament de La Llagosta, 1996.
- GARCIA-PEY, E. "Toponomàstica de la Llagosta". *Arrels de la Llagosta*, 1997, vol. 1, p. 22-23.
- GARRIGA, J. (Coord.) *Història i memòria al Vallès Oriental*. Premsa d'Osona, 2010.
- MARGARIT, M. *Petita història de la Llagosta*. Barcelona: Mediterrània, 2003.
- PÉREZ, X. i PÉREZ, F. *Sant Fost, història d'un poble. Dels orígens a la Guerra Civil*. Sant Fost de Campsentelles: Ajuntament de Sant Fost, 1990.
- PÉREZ, X. "El procés d'independència de La Llagosta (1936-1945)". *Arrels de la Llagosta*, 1998, vol. 2, p. 93-98.
- PÉREZ, X. "La Llagosta i Sant Fost, relacions històriques". *Arrels de la Llagosta*, 1997, vol. 1, p. 9-17.
- PLANAS, J. (Coord.) *Alcaldes i alcaldables del Vallès Oriental (Segle XX)*. Diccionari biogràfic. Granollers: Museu de Granollers, 2006.
- RIFÀ, J. *Una mica d'història del poble amb imatges del Sant Fost dels nostres avis*. Argentona: l'Aixernador, 1983.
- SUÁREZ, M.A. *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans. 2000. (Vicenç Plantada, 4).
- TURRÓ, A. *Les Emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2007.
- VALLDEORIOLA, T. *La Llagosta: 60 anys segregació i constitució del municipi*. La Llagosta: Ajuntament de la Llagosta, 1996.

Arxius consultats:

- AMLL = Arxiu Municipal de la Llagosta
 AMM = Arxiu Municipal de Mollet del Vallès
 AMSF = Arxiu Municipal de Sant Fost de Campsentelles
 APRS = Arxiu particular Rifà Solé

Annex

Regidors de l'Ajuntament de la Llagosta que van exercir durant la Guerra Civil (1936-1939).

NOM	NAIXEMENT	EDAT	ESTAT	NATURAL	OFICI	ANYS*
Alarcón Domínguez, Joan	03/12/1906	30	casat	Sorbas (Almeria)	peó jornalero	3
Bartalot Pagès, Ramon	15/02/1900	36	casat	Sant Fost de C.	pagès compte propi	36
Candini Ventura, Fermí	19/02/1883	53	casat	Sta. Perpètua de M.	pagès compte propi	52
Carbonell Jacomet, Buenaventura	12/05/1907	29	casat	Cardedeu	obrer adober pelleria	9
Gorgues Torrent, Josep	07/10/1907	28	casat	les Borges Blanques	xofer de Jacint Sariol	8
Illa Masó, Jaume	1888	45	casat	Cànoves	pagès compte propi	6
Margenet Valls, Josep	08/07/1888	47	casat	Barcelona	pagès compte propi	30
Monràs Pagès, Pere	19/03/1893	43	casat	Sant Fost de C.	pagès compte propi	43
Noguer Ricart, Josep	1912	24	solter	Montcada i Reixac	ajudant de carreter	8
Pagès Gabarra, Joan	08/12/1903	33	vidu	Sant Fost de C.	pagès pel seu pare	33
Pagès Vila, Pere	29/04/1906	30	solter	Sant Fost de C.	comerç compte propi	30
Pons Xercabins, Francesc	10/07/1889	47	casat	Sant Fost de C.	pagès pel seu pare	47
Redon Galve, Josep	05/11/1910	25	solter	Barcelona	mecànic	12
Ricart Bonàs, Andreu	13/11/1900	35	casat	Sta. Perpètua de M.	pagès compte propi	10
Riguillo Puigdomenec, Ramon	27/12/1893	42	casat	Mollet del Vallès	adober TMFE	14
Sans Serra, Josep		24	solter	Arbeca (Lleida)	pagès	
Sariol Castella, Joan	23/10/1889	46	casat	Sant Fost de C.	pagès compte propi	46
Serrano Redondo, Josep	10/04/1995	41	casat	Osuenda (Saragossa)	baster	2
Sisó Pons, Josep	23/08/1890	46	casat	Sant Fost de C.	pagès compte propi	46
Trullen Pijuan, General	07/03/1912	24	solter	Barcelona	mecànic S. B. Brutau	18
Vargas Olivares, Francesc	04/09/1898	38	casat	Basa (Granada)	peó jornalero	6
Villalonga Fitè, Miguel	22/01/1908	28	solter	Sant Fost de C.	pagès	28
Viñallonga Grau, Francesc	13/12/1899	36	casat	Sant Fost de C.	pagès	36

* Anys de residència a la Llagosta

Dades extretes del padró municipal de la Llagosta (1936) a excepció de Josep Sans Serra (padró personal de 1938).

Monogràfic

Els menhirs del Baix Vallès

Presentació. Els menhirs del Baix Vallès

Durant dècades, l'arqueologia semblava que no existia a Mollet. En el volum 21 d'aquesta mateixa revista, en la presentació del monogràfic dedicat al patrimoni arqueològic del Baix Vallès, es pot llegir: "D'una banda, Mollet ha esdevingut una illa de desconeixement en un Vallès on les troballes arqueològiques hi sovintegen. I, de l'altra, la manca d'arqueòlegs en el CEM ha propiciat un buit de recerca." Si bé encara estem lluny de la normalitat arqueològica d'altres municipis veïns, cal destacar que, en aquests darrers cinc anys, s'ha produït un canvi de rumb important, sobretot a partir de la descoberta del menhir de Mollet, l'abril de 2009. Aquest fet ha marcat un abans i un després, atès que Mollet a inscrit amb força el seu nom en el món de l'arqueologia.

El menhir de Mollet ha esdevingut una de les troballes arqueològiques més importants dels darrers anys a Catalunya i s'ha convertit en una peça única de referència internacional. Però el Baix Vallès, abans de la descoberta del menhir de Mollet, ja atresorava un conjunt important de menhirs conservats i encara d'altres, avui desapareguts, dels quals en tenim notícia a partir de relats històrics o etnogràfics. Tot plegat, fa d'aquest territori un indret excepcional per la gran concentració de menhirs. Per aquest motiu, les XIII Jornades del CEM es van dedicar a l'estudi i la divulgació dels menhirs del Baix Vallès.

Les XIII Jornades del CEM van tenir lloc a Mollet del Vallès, l'11, 12 i 13 de juny de 2010 i van comptar amb la col·laboració del Museu Municipal de Montmeló i la Conselleria de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, i amb el suport de l'Institut Ramon Muntaner i el Museu Municipal Abelló.

Les Jornades es van estructurar en tres sessions. La primera va tenir lloc el divendres 11 de juny al vespre. Es va donar la benvinguda als participants, es van presentar les jornades i va tenir lloc la xerrada inaugural, que va versar sobre el megalitisme a Catalunya.

La segona, el dissabte 12 de juny al matí, va comptar amb el gruix de les ponències, que es van estructurar en quatre blocs: 1) El Baix Vallès durant la segona meitat del IV mil·lenni i el III mil·lenni, 2) Els menhirs del Baix Vallès abans de la descoberta del menhir de Mollet, 3) El menhir de Mollet, i 4) Taula rodona. L'impacte cultural dels menhirs: prehistòria, història i actualitat.

La tercera i darrera, va tenir lloc el diumenge 13 de juny, i va permetre contemplar in situ els principals menhirs baix vallesans, al llarg d'un recorregut per Santa Maria de Martorelles, Montmeló, Paret del Vallès, Palau-solità i Plegamans i Mollet del Vallès.

La monografia que teniu a mans recull, per escrit, d'una manera àmplia i alhora sintètica, bona part del saber que, ara per ara, es té dels menhirs baix vallesans.

Val a dir que la Jornades van coincidir amb l'arribada a Mollet del Vallès del menhir del mateix nom, després de la restauració i estudi al Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya, a Sant Cugat del Vallès. Per tant, va ser la presentació pública del menhir i la primera oportunitat per visitar-lo.

Jordi Bertran i Duarte
 Coordinador de les Jornades

Menhirs i art megalític a Catalunya: les darreres descobertes i el seu context

Josep Tarrús i Galter*

1. Panorama actual del megalitisme a Catalunya

Els menhirs i l'art megalític s'han d'incloure dins de les cultures prehistòriques diverses que van utilitzar sepultures, fetes amb grans lloses, entre el V i el II mil·lenni aC, és a dir, entre el neolític mitjà inicial i l'edat del bronze inicial. A Catalunya, els primers treballs sobre les tombes megalítiques es remunten a finals del segle XIX, encara que a l'Europa Occidental d'Irlanda a França— ja s'havien escrit voluminosos volums sobre aquest tema des d'inicis del mateix segle. Sense anar tan lluny, a Rosselló ja tenim estudis des del 1832, de la mà de Joseph Jaubert de Réart, mentre que a la Catalunya sud caldrà esperar a l'any 1865, quan es publica el primer dibuix del dolmen de la Grossa de Moià en una revista de Madrid (PUIGGARÍ, 1865) i uns anys més tard el de la Casa Encantada de Senterada, l'any 1872 (MONER, 1872).

Després d'aquestes primeres notícies, que encara relacionaven aquest món megalític amb els celtes històrics i els seus sacerdots-druides, van venir els treballs i síntesis de Lluís Marià Vidal (1894, 1914-1915), Manuel Cazorro (1912), Pere Bosch-Gimpera (1915), Josep Colominas (COLO-MINAS i GUDIOL, 1923), Lluís Pericot (1925 i 1950), Isidre Macau (1934) o Joan Serra-Vilaró (1927), que ja apostaven per una cronologia prehistòrica, sem-

pre entre el neolític i el calcolític o l'edat del bronze, per als nostres dòlmens i menhirs.

Posteriorment, els treballs i la dedicació de molts altres investigadors han enriquit el nostre coneixement sobre aquests monuments prehistòrics. Entre els principals estudiosos val la pena destacar Joan Abelanet (1992), Lluís Esteva (1964, 1965, 1970, 1978, 1979), Ricard Batista (1961, 1963) i Miquel Cura (CURA i CASTELLS, 1977; CURA, 1987; CURA i VILARDELL, 1993), entre els anys 50-80. Els darrers decennis del segle XX i principis del XXI han estat marcats per les recerques a l'Alt Empordà (TARRÚS, 2002), a la zona de Tavertet (MOLIST, CRUELLES i CASTELLS, 1987), al Solsonès (CASTANY i GUERRERO, 1987; CASTANY, 1987, 1988 i 1990) i més recentment, a l'Alt Urgell (CAMPILLO i VILLARÓ, 1992).

Pel que fa al límit inferior del megalitisme a Catalunya, continua sent vàlida la línia definida a inicis dels anys seixanta, arran de la descoberta de la galeria catalana del Mas Pla de Vall-dossera (Querol, Alt Camp) (MALUQUER, GIRÓ i MASSACHS, 1963; BATISTA, 1966; MESTRES, 1979-1980). Aquest límit sud es va establir aleshores per damunt el riu Francolí, uns 35 km per sota de la línia clàssica de Lluís Pericot (1925), que remuntava els rius Llobregat-Cardoner fins a la confluència amb el Segre i el Noguera Pallaresa. Les troballes posteriors no l'han

* Arqueòleg i conservador del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. joseptarrus@telefonica.net

desmentit. Per altra banda, a hores d'ara es pot proposar una cronologia, basada en aixovars funeraris, arquitectures megalítiques i datacions radio-carbòniques, que fa recular l'inici d'aquest fenomen fins al V mil·lenni aC, mentre que el seu final, sempre incert, es continua situant a mitjan del II mil·lenni aC.

Els monuments megalítics catalans més antics són ara les cistes amb túmul complex de Tavertet (Osona), una part de les quals es va excavar a finals dels anys vuitanta (MOLIST, CRUELLS i CASTELLS, 1987), amb materials (vasos ceràmics del grup de Montboló) i datacions que les remunten a mitjan del V mil·lenni aC. Un paral·lel clar serien les cistes amb túmul del camp del Ginebre a Caramany (Rosselló), amb materials ceràmics Montboló-Chassey antic (Vignaud, 1998); mentre que les cistes amb túmul empordaneses (serra de Rodes - cap de Creus i Gavarres), sense materials segurs, poden ser contemporànies dels anteriors o ser una mica posteriors, potser de finals del IV o principis del IV mil·lenni aC (TARRÚS, 2002).

Durant la primera meitat del IV mil·lenni aC es desenvolupa als altiplans interiors de Catalunya (Bages, Osona, Solsonès, Berguedà, Alt Urgell) la fàcies Solsoniana del neolític mitjà ple català, amb cistes soterrades i cambres reutilitzables (CASTANY, 2008), veritables dòlmens neolítics, en expressió de Joan Serra-Vilaró.

En canvi, al Rosselló i a l'Alt i Baix Empordà serà el moment dels sepulcres de corredor antics, amb cambres poligonals o trapezoïdals, que se situen al llarg del IV mil·lenni aC, mentre que els sepulcres de corredor evolucionats o galeries catalanes ocuparen la primera meitat del III mil·lenni aC. Aquests galeries catalanes surten de la zona costanera i les trobem a les ter-

res interiors, des de l'Osona al Solsonès i més enllà encara fins a l'Alt Urgell (Cabana del Moro del Coll de Jou, a Carmeniu, Montferrer i Castellbò) i la Baixa Ribagorça (Mas Abad a Benavarri).

La segona meitat d'aquest III mil·lenni i els primers segles del II mil·lenni aC sembla el moment de l'expansió dels dòlmens simples, amb diferents sistemes d'accés a la cambra funerària. Seria frontal en el cas de les cambres pirinenques (llosa frontal rebaixada), esteses per tot el territori megalític occidental de Catalunya, però en especial a la zona pirinenca, o de les arques amb vestibul-pou de l'Alt Empordà, que utilitzen un vestibul intratumulari. Contràriament, en el cas de les caixes megalítiques del Pirineu Occidental català, l'accés seria zenital, desplaçant la llosa de coberta, cosa factible perquè es tracta de tombes més petites.

Una de les novetats més interessants dels darrers anys ha estat la connexió entre els assentaments a l'aire lliure i els sepulcres megalítics d'aquestes comunitats neolítics o calcolítics, que s'ha pogut establir en algunes zones com l'Alt Empordà, així com el paper important que hi tenien els menhirs i les roques amb gravats com a marques senyalitzadores de cada territori. Una altra dada a destacar és la descoberta o redescoberta dels primers cromlecs o recintes fets amb menhirs a Catalunya, que ara coneixem al Vallès Oriental (Pins Rosers, Llinars del Vallès) (TARRÚS *et al*, 2005) i a l'Alt Empordà (Estanys-I i Mas Baleta-III a la Jonquera) (TARRÚS I CARRERAS, 2008). Però, sens dubte, el que ha produït un impacte més gran entre els investigadors ha estat la troballa de dòlmens (Reguers de Seró, Artesa de Segre) i menhirs (pla de les Pruneres de Mollet del Vallès) amb gravats prehistòrics indiscutibles, cosa que ha servit per relançar amb força

Figura 1. Fotografia del recinte megalític del Mas Baleta-III (La Jonquera), excavat entre 2005-2006 pel Gesart (J. Tarrús).

dos dels grans temes oblidats del megalitisme català: els menhirs i l'art megalític.

2. Els menhirs: l'element ignorat del megalitisme català

Malgrat que els primers estudiosos del megalitisme de Catalunya, fins a Pere Bosch-Gimpera (VIDAL, 1914-1915; BOSCH-GIMPERA i COLOMINAS, 1931) van parlar a bastament dels menhirs i dels gravats (cassoletes i reguerons, antropomorfs) en dòlmens, menhirs i roques a l'aire lliure, tal com feien els autors britànics i francesos, l'interès per aquests elements va decaure sobtadament després de la tesi de Lluís Pericot, l'any 1925.

En efecte, aquest autor va voler centrar el seu treball en els sepulcres megalítics i no tant en les altres manifestacions megalítiques tradicionals (menhirs, art megalític), considerades des d'aleshores com de cronologia dubtosa, de manera que els investigadors catalans van tardar molt de temps a tornar a interessar-s'hi. Un dels

abanderats de la represa va ser Lluís Esteva, mestre de Sant Feliu de Guíxols i deixeble de Lluís Pericot.

A partir de finals dels anys cinquanta, Lluís Esteva torna a parlar-nos de menhirs i dels gravats prehistòrics (cassoletes, reguerons) que a vegades duen i que també retroba en roques a l'aire lliure prop dels dòlmens. No dubta en considerar-los prehistòrics (ESTEVA, 1957). Mentrestant, al Rosselló, Joan Abelanet dedica bona part de la seva recerca megalítica, entre els anys 60-80, a estudiar els gravats del mateix tipus (cassoletes i reguerons, antropomorfs) que troba tant en les cobertes d'alguns dòlmens com en roques a l'aire lliure. La seva tesi, publicada l'any 1990, hi està dedicada (ABELANET, 1990). Posteriorment, Enric Carreras i altres membres del Gesart (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional), a més de col·legues com Josep Agustí d'Olot i Albert Fàbrega de Súria, entre altres, han dedicat els darrers decennis a la prospecció sistemàtica del megalitisme de Cata-

lunya, cosa que ha comportat la descoberta o la identificació de molts dòlmens, menhirs o roques amb gravats arreu de tot el territori.

L'existència d'esteles, menhirs, estàtues-menhir i cromlecs prehistòrics a Catalunya ja no es pot discutir, malgrat que sempre s'ha d'estudiar cas per cas, perquè diferenciar un menhir, sense una forma o uns acabats convincents, d'una simple fita o perafita medieval o moderna és una tasca sovint insoluble. En realitat, llevat dels monuments més rellevants (pla de les Pruneres de Mollet, els Palaus d'Agullana), només podem assegurar que es tracta d'un menhir prehistòric quan s'excaven la seva base o els voltants i s'hi recuperen fragments ceràmics o altres restes arqueològiques, remuntables al neolític, calcolític o edat del bronze.

Sigui com sigui, avui dia podem

parlar de menhirs o esteles que es troben en contextos sepulcral o d'hàbitat segurs del neolític mitjà (Costa dels Garrics del Caballol-II, Pinell, Solsonès), neolític final (Serra del Mas Bonet, Vilafant, Alt Empordà) o del calcolític recent campaniforme (esteles del dolmen dels Reguers de Seró, Artesa de Segre, La Noguera). D'aquesta manera, podem assegurar una cronologia extensa per a aquestes manifestacions megalítiques a Catalunya, que s'alçaven, doncs, entre inicis del IV mil·lenni aC i la primera meitat del III mil·lenni aC. Segurament, es van continuar erigint fins a inicis del II mil·lenni aC, encara que, de moment no en tenim proves concretes.

Pel que fa a la seva distribució a Catalunya, direm que es troben en tots els principals nuclis megalítics, des de l'Alt Empordà fins a l'Alt Urgell, encara que semblen més nombrosos i fiables a les àrees més antigues, com a la zona empordanesa i la plana prelitoral central. Els suposats menhirs que trobem més al sud de Catalunya serien els de Montmell al Baix Penedès (GIBERT, 1909) i la Pedra Fita de Botarell a Montbrió del Camp, al Baix Camp (VILASECA, 1922), encara que aquesta darrera és molt dubtosa.

Ja hem esmentat abans el tema dels cromlecs a Catalunya, coneguts des del s.XIX (Mercader de Belloch, 1887), encara que no identificats fins a finals del s.XX (Mañé, 1989; TARRÚS *et al*, 2005). Aquest monument va ser confós amb el peristàlit d'un sepulcre megalític, a la manera del de la Cova d'en Dayna de Romanyà de la Selva, però en realitat és un veritable cromlec, format per diversos menhirs en cercle i amb un de central.

El recinte-menhir dels Estanys-I (la Jonquera) és tota una altra història. Va ser descobert pel Gesart, arran de la gran cremada de l'any 1986, i va ser excavat entre 1987-1988. Es tracta

96

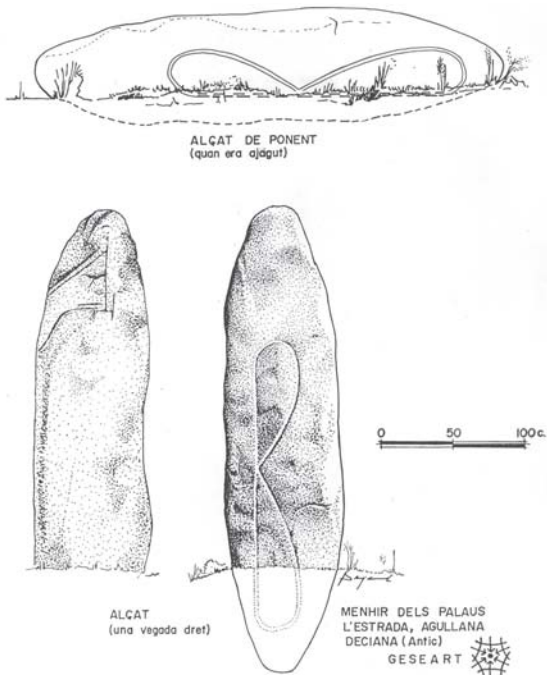

Figura 2. Calc dels gravats del menhir dels Palaus (Agullana, Alt Empordà) (Gesart, 1987).

d'un recinte format per un mur de pedra seca semicircular al nord, al centre i davant del qual s'alça un menhir amb forma d'estela, mentre que al sud l'espai queda tancat per un fossat que conté diversos forats de pal amb falques. L'entrada al recinte era pel costat nord-est. Durant l'excavació de la base del menhir, del fossat i de l'espai interior del recinte es va recollir un tros de làmina de sílex negrosa i fragments ceràmics molt similars als que aparegueren al proper sepulcre de corredor antic dels Èstansys-I, uns 125 m al nord. També es van recuperar, al peu del menhir, fragments d'una olla moderna i dues monedes de coure de 8 maravedís d'Isabel II, una d'elles de 1840. Segurament, es tracta del que queda d'un petit tresor monetari, enterrat al peu del menhir —un lloc fàcil de retrobar— durant la primera guerra carlista (TARRÚS, 1993).

La descoberta i excavació del recinte megalític del Mas Baleta-III (la Jonquera) és, sens dubte, un dels moments a recordar dins de la recerca megalítica altempordanesa. Diversos membres del Gesart (E. Carreras, M. D. Piñero i J. Tarrús) el vam localitzar l'any 1986 durant una prospecció. Eren dos apilonaments de pedres amb alguna llosa clavada, que semblaven delimitar uns espais quadrangulars. Vam suposar que es tractava de tombes de l'edat del bronze final, entre altres coses perquè als camps del voltant hi havia nombrosos fragments de ceràmics del Bronze Final o del Ferro-I.

Quan, finalment, ens vam decidir a excavar-los, entre els anys 2005-2006, els resultats van ser totalment inesperats i espectaculars. Els dos pilots de pedres amagaven petits menhirs sencers o trencats que, tots dos junts, formaven un recinte subrectangular amb un passadís d'accés i un menhir més alt al centre. Darrere d'aquest recinte

principal encara hi havia les restes d'un altre recinte més petit i tot al voltant d'ells diverses tombes circulars amb túmul del Bronze Final o Ferro-I. Dins dels recintes megalítics es varen recuperar fragments de ceràmica llisa calcolítica i diversos bocins de bols o cassoles de campaniforme pireneic, cosa que ens permet donar-los una cronologia probable de mitjan del III mil·lenni aC.

3. Art megalític i menhirs

A Catalunya, el panorama sobre l'art megalític (IV-III mil·lennis aC) ha canviat molt durant els darrers 30 anys gràcies a un llarg procés d'acumulació de noves dades i coneixements, en especial a l'Alt Empordà, el Solsonès, la Noguera i el Vallès Oriental, gràcies al treball constant de tants d'arqueòlegs i grups d'estudiosos.

Aquest procés ha tingut com a traça final les troballes espectaculars de l'estàtua antropomorfa de Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental), l'any 2005; de les esteles antropomorfes decorades que formaven el dolmen simple dels Reguers de Seró (Artesa de Segre, La Noguera), l'any 2007; de les esteles amb banyes de la Serra del

97

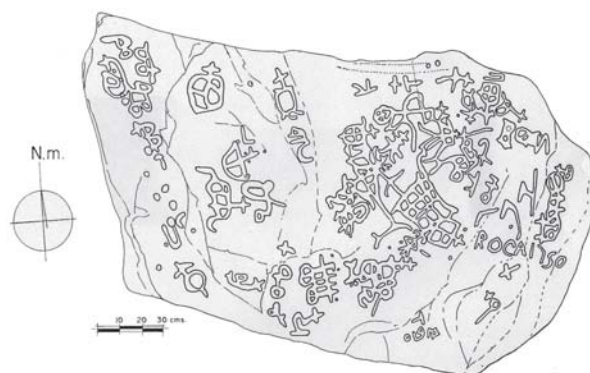

Figura 3. Calc dels gravats de la coberta del sepulcre de corredor del Barranc (Espolla, Alt Empordà) (Gesart, 1993).

Mas Bonet (Vilafant, Alt Empordà) l'any 2008; i de l'estàtua-menhir del pla de les Pruneres a Mollet del Vallès (Vallès Oriental), l'any 2009. Cal esmentar que quasi totes aquestes darreres troballes han estat producte d'excavacions preventives, cosa que subratlla la importància que aquesta nova eina ha tingut i té per a l'arqueologia catalana des d'inicis dels anys 80 del segle XX.

L'estàtua-menhir de Ca l'Estrada (Vallès Oriental) és una peça de gran impacte, encara que només se'n conserva una part. Està esculpida en baix relleu sobre un bloc de gres a l'estil de les del grup de La Rouergue del sud-est de França (D'ANNA, GUTHERZ i JALLOT, 1995; GUILAINE, 1998) i s'hi poden veure encara un braç esquerre amb la seva mà, restes d'un peu i solcs longitudinals al revers, que imitarien una capa. A la testa presenta 4 cassoletes. Pel seu context arqueològic i també per la seva iconografia, ben coneguda, sembla que s'ha de situar al neolític final-calcolític, entre finals del IV i mitjan del III mil·lenni aC (FORTÓ, MARTÍNEZ i MUÑOZ, 2005).

Per altra banda, una altra troballa espectacular, ara de l'any 2007, la del dolmen simple format per antigues esteles gravades de Reguers de Seró (Artesa de Segre, la Noguera), ha revolucionat el nostre coneixement sobre el significat i cronologia de les altres esteles megalítiques properes o llunyanes de Catalunya. En aquest dolmen, que contenia vasos ceràmics campaniformes d'estil epimarítim i pireneic, s'han pogut datar alguns dels inhumats per C-14, cosa que ens assegura la seva construcció en una data d'inicis o mitjan del III mil·lenni aC (vers 2700-2600 aC). Per tant, les set esteles de caràcter antropomorf que formaven la caixa megalítica o que es varen trobar al seu túmul s'han de

remuntar a un moment de finals del IV o inicis del III mil·lenni aC, com a mínim (LÓPEZ *et al.*, 2010).

El context segur de Reguers de Seró (la Noguera) ens ajuda ara a comprendre i situar cronològicament les esteles properes del Solsonès, el Roc de la Mare de Déu i les altres dues lloses trencades i decorades amb angles superposats en baix relleu dels voltants del santuari del Miracle (Riner) i el fragment d'estela de Llanera, decorada en un cantell amb formes en U concèntriques incises (SERRA-VILARÓ, 1927 i 1950); a més de les dues lloses decorades amb barres i quadrats en baix relleu de la Bassa del Boix de Llobera (SERRA-VILARÓ, 1927).

Al mateix grup de possibles esteles decorades del Solsonès, caldria afegir-hi la de Gangolells (St. Just d'Ardèvol de Pinós), identificada pel Geseart (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional) l'any 2007 sobre la cista neolítica del mateix nom, a la qual serveix de coberta improvisada després de la seva consolidació. Segons Josep Vilà, del mas Vilà de Sant Just d'Ardèvol, aquesta llosa procedia d'un camp proper, entre l'esmentada cista i el Roc de la Mare de Déu.

Encara a les terres de ponent, cal recordar altres novetats importants, com l'estela gravada de la cambra neolítica solsoniana de la Costa dels Garrics del Caballol-II (Pinell) o la coberta amb cassoletes de la cista solsoniana dels Trossos dels Perers (Pinell), que potser són menys espectaculars que les esteles de Reguers de Seró, però que, en canvi, ens permeten remuntar l'art megalític a inicis del IV mil·lenni aC (Castany, 2004).

És possible també que les esteles gravades amb motius incisos complexos del pla de la Calma al Montseny (Vallès Oriental) amb cercles simples

i concèntrics (VILARDELL i CASTELLS, 1976) o de la trobada al poblat ibèric de Sant Vicenç dels Horts (Ripoll, Barberà i Llongueras, 1965); i la de Passanant (formes ovalades concèntriques amb serrells interns, sanefes de línies ondulades) a la Conca de Barberà (MOREU-REY, 1970), trobades fora de context arqueològic, puguin assimilar-se igualment a l'art megalític de finals del IV o d'inicis del III mil·lenni aC.

El grup de les 6 esteles amb banyes, fetes sobre gres, dues de senceres i 4 de trencades, de la Serra del Mas Bonet (Alt Empordà), localitzades l'any 2008, és també molt interessant (Riba, Rosillo i Palomo, 2010). En aquest cas, es tracta d'unes esteles amb figuració

Figura 4. Pedra-1 del Puig Margall-I (Port de la Selva, Alt Empordà), amb els gravats de cassoletes, reguerons i antropomorfs (Gesart, 1992).

zoomorfa, el toro, que han aparegut dins de sitges del neolític final, ben datades pels materials arqueològics i el C-14 a finals del IV mil·lenni aC. Aquesta representació del toro, en un context de finals del IV mil·lenni es pot relacionar bé amb altres figuracions de divinitats, zoomorfes o antropomorfs, que coneixem en el megalitisme europeu des de la Bretanya francesa a Suïssa (LE ROUX, 1992; VORUZ, 1992).

Al Rosselló (Abelanet, 1990) i a l'Alt i Baix Empordà ja es coneixia la presència de gravats (cassoletes, reguerons, antropomorfs i motius complexos) en poblats, menhirs, cistes amb túmul, dòlmens i roques a l'aire lliure. Però ara, la identificació de cobertes antropomorfs (Mas Puig i Pardals a Darnius; Estany-III a La Jonquera) o lloses-estàtues (Banya de Saus, la Jonquera) en sepulcres de corredor antics ha consolidat la importància d'aquest grup d'art megalític (TARRÚS, 2002). La seva irradiació s'estén per tot el corredor costaner dolmènic català des del Maresme al Vallès Oriental, comarca, aquesta darrera, que ja comptava amb elements singulars amb gravats complexos com l'estela del pla de la Calma o els menhirs de Castellruf i la Pedra de Llinàs a Montmeló (CARRERAS, TARRÚS i GAY, 2005).

Aquestes dades, de fa molts anys, s'han vist confirmades amb la irrupció, l'any 2009, de la impressionant estàtua-menhir del pla de les Pruneres a Mollet del Vallès (BOSCH, 2009), malauradament sense un context arqueològic clar. Aquest menhir presenta en una cara un rostre humà, format per una T facial, els ulls en baix relleu i unes prolongacions a cada costat que podrien ser uns braços sense les mans conservades, en opinió de Pablo

Martínez, l'arqueòleg que va realitzar l'excavació del seu entorn. En l'altra cara hi ha diversos signes gravats amb solcs incisos (doble motiu oval o jou, línies ondulades verticals i horitzontals), un d'ells, el jou, molt semblant als esmentats dels menhirs dels Palaus, de Castellruf o de Llinàs.

A hores d'ara es podria fer un resum escalonat de les esteles i menhirs decorats del megalitisme de Cata-lunya, que abraçaria del IV al III mil·lenni aC. La seqüència podria ser la següent:

Dins d'un neolític mitjà ple (primera meitat del IV mil·lenni aC) hi situaríem les esteles antropomorfes de la cambra neolítica solsoniana de la Costa dels Garrics del Caballol-II (Solsonès) i les cobertes dels sepulcres de corredor antics, amb cambres poligonals dels Pardals, Mas Puig i Estany -II (Alt Empordà). La llosa-estàtua del sepulcre de corredor, amb cambra trapezoïdal, de la Banya de Saus (Alt Empordà), es podria situar pel seu context en un neolític final, a les acabelles del IV mil·lenni aC.

La majoria dels menhirs anicònics, de molts dels quals no en tenim proves segures de la seva antiguitat prehistòrica, caldria situar-los en un calaix de sastre entre el neolític mitjà i l'edat del bronze, entre el IV-II mil·lenni aC, mentre que els menhirs amb gravats simples de cassoletes, que són pocs però que són clarament prehistòrics (Puig ses Lloses, Mas Mont, Sa Pedra Aguda al Baix Empordà) els veiem dins d'una cronologia àmplia que aniria des del neolític mitjà al calcolític recent, entre el IV-III mil·lenni aC.

Ja hem esmentat que les esteles amb banyes de toro de la Serra del Mas Bonet (Alt Empordà) estan ben

datades en un neolític final, de finals del IV mil·lenni aC. Segurament, els menhirs amb gravats complexos dels Palaus (Alt Empordà), de Castellruf, Montmeló i del pla de les Pruneres de Mollet (Vallès Oriental) caldria situar-los igualment entre un neolític final i un calcolític recent, és a dir, entre finals del IV i mitjan del III mil·lenni aC.

També al neolític final, finals del IV o inicis del III mil·lenni aC, podríem situar les esteles decorades de Reguers de Seró, Miracle i Gangolells (la Noguera i Solsonès); així com les del pla de la Calma i Sant Vicenç dels Horts (Vallès Oriental i Baix Llobregat) i la de Passanant (Conca de Barberà). Per acabar, l'estàtua-menhir de Ca l'Estrada de Canovelles (Granollers, Vallès Oriental), semblaria l'element més recent dels datats amb una certa seguretat, però, al nostre entendre, tampoc marxaria gaire del neolític final, igualment a cavall entre el IV-III mil·lennis aC, que és on semblen concentrar-se la majoria de les manifestacions més emblemàtiques de l'estatuària megalítica.

Així, doncs, Catalunya, que durant molts anys havia estat una zona proscriu dins de l'art i l'estatuària del neolític i calcolític d'Europa Occidental, pot reivindicar ara, amb les darreres descobertes, un nou paper (BUENO i BALBÍN, 2000). No dubtem que, en un futur proper, s'afegiran altres mostres d'art megalític a la collita dels darrers anys, que li donaran un pes i una importància més d'acord amb el ric llegat megalític, que han anat atresorant tants arqueòlegs i estudiosos catalans des de finals del segle XIX i tot al llarg del s.XX.

Bibliografia

- ABELANET, J. (1990). Les roches gravées nord-catalanes. Centre d'Études Préhistoriques Catalanes. *Revista Terra Nostra*, 5. Prada.
- ABELANET, J. (1992). Aquells homes dels temps passats... Prehistòria del país català. Ed. el Trabucaire, Col·lecció Història. 205 p. Perpinyà.
- BATISTA, R. (1961). Sepulcros megalíticos de la comarca del Moyanés. Corpus de Sepulcros Megalíticos-1. Barcelona.
- BATISTA, R. (1963). Sepulcros megalíticos de la comarca de Vich. Corpus de Sepulcros Megalíticos-2. Barcelona.
- BATISTA, R. (1966). El límite meridional de la cultura megalítica catalana. *Ampurias*, 28: 201-209. Barcelona.
- BOSCH, J. (2009). El menhir de Mollet: una de les primeres estàtues?. *Notes*, 25: 101-103. Mollet del Vallès.
- BOSCH-GIMPERA, P. (1919). Prehistòria catalana. Barcelona.
- BOSCH-GIMPERA, P. i COLOMINAS, J. (1931). Gravats esquemàtics a roques de Capmany i a la galeria coberta del Barranc d'Espolla. *AIEC*, 6 (1921-26): 23-27. Barcelona.
- BUENO, P. i DE BALBÍN, R. (2000). Tècniques, extensió geogràfica i cronologia de l'art megalític ibèric. El cas de Catalunya. *Cota Zero*, 16: 47-64. Vic.
- CARRERAS, E., TARRÚS, J. i GAY, P. (2005). Tres menhirs amb gravats entre l'Alt Empordà i el Vallès Oriental. Dins Roches Ornées/Roches Dressées. Actes du Colloque de l'AAPO en Hommage à Jean Abelanet (Perpinyà, 2001): 157-163. Perpinyà.
- CASTANY, J. i GUERRERO, L. (1987). El megalitisme al Solsonès: darreres investigacions arqueològiques i antropològiques. *Ilerda*, 57: 9-4. Lleida.
- CASTANY, J. (1987). Noves aportacions al megalitisme de l'interior de Catalunya. *Cota Zero*, 3: 69-75. Vic.
- CASTANY, J. (1988). Els sepulcres de Gargallà (Montmajor, Berguedà) i el fenomen megalític de l'edat dels metalls a la conca del riu Cardener. *Cardener*, 5: 61-105. Cardona-Solsona.
- CASTANY, J. (1990). El megalitisme i les coves sepulcral i d'habitat. In: J. Castany, E. Sánchez, L. A. Guerrero, J. Carreras, R. Mora i G. Vila. El Berguedà: de la Prehistòria a l'Antiguitat. 113-165. Berga.
- CASTANY, J. (2004). Gravats en lloses d'estructures funeràries al Solsonès. In: Megalitisme, gravats i cupuliformes. L'imaginari de l'home prehistòric. Homenatge a Josep M. Miró Rosinach, Actes de la XXXIV Jornada de Treball, Grup de Recerques de les Terres de Ponent (Artesa de Segre, 2003): 81-96.
- CASTANY, J. (2008). Els megalits neolítics del Solsonà. Tesi doctoral Univ. Lleida. Inèdita.
- CAZURRO, M. (1912). Los sepulcros megalíticos de la provincia de Gerona. Girona.
- COLOMINAS, J. i GUDIOL RICART, J. (1923). Sepulcros megalíticos de l'Ausetània. *Quaderns d'Estudi*, 15 (57). Barcelona.
- CURA, M. i CASTELLS, J. (1977). Evolution et Typologie des mégalithes de Catalogne. Colloque sur l'Architecture Mégalithique (Vannes): 71-97. Vannes.
- CURA, M. (1987). Origen i evolució del megalitisme a les comarques centrals i occidentals de Catalunya: I. Del Neolític Mitjà a l'Edat de Bronze. *Cota Zero*, 3: 76-83. Vic.
- D'ANNA, A., GUTHERZ, X. i JALLOT, L. (1995). L'art mégalithique dans le Midi de la France: Les stèles anthropomorphes et les statues-menhir néolithiques. Actes du 2e Colloque International sur l'Art Mégalithique: Art et symboles du mégalithisme Européen (Nantes, 1995). *Revue Archeologique de l'Ouest*, 8: 179-193. Nantes.
- CURA, M. i VILARDELL, R. (1993). Estat actual de la investigació sobre el megalitisme a Catalunya. *Estudis Universitaris Catalans*, 29 (homenatge a Miquel Tarradell): 159-196. Barcelona.
- ESTEVA, L. (1957). Prehistoria de la comarca guixolene. Contribució a su estudio. *AIEC*, 11. Girona.
- ESTEVA, L. (1964). Sepulcros Megalíticos de las Gabarras, I (Gerona). Corpus de Sepulcros Megalíticos-3. Girona.
- ESTEVA, L. (1965). Sepulcros Megalíticos de las Gabarras, II (Gerona). Corpus de Sepulcros Megalíticos-4. Girona.
- ESTEVA, L. (1970). Sepulcros Megalíticos de las Gabarras, III (Gerona). Corpus de Sepulcros Megalíticos-4. Girona.
- ESTEVA, L. (1978). Sepulcros megalíticos de las Gabarras. Noticias complementarias. *Cypsela* 2: 55-89. Girona.
- ESTEVA, L. (1979). Sepulcros Megalíticos del Alto Ampurdán (Girona). Corpus de Sepulcros Megalíticos-9. Girona.
- FORTÓ, A., MARTÍNEZ, P. i MUÑOZ, V. (2005). L'estàtua-menhir antropomorfa de Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental). *Cota Zero*, 20: 17-22. Vic.
- GIBERT, A.M. (1909). Tarragona prehistòrica i protohistòrica. 74 p. Tarragona.

- GUILAINE, J. (1998). Au temps des dolmens. Ed. Privat. Tolosa.
- LE ROUX, Ch.T. (1992). Cornes de pierre... Actes du 17ème Colloque Interrégional sur le Néolithique, Paysans et bâtisseurs. L'émergence du Néolithique atlantique et les origines du Mégalithisme (Vannes, 1990). *Revue Archéologique de l'Ouest*, 5: 237-244. Vannes.
- LÓPEZ, J., MOYA, A., ESCALA, O. i NIETO, A. (2010). La cista tumulària amb esteles esculpides dels Reguers de Seró (Artesa de Segre, Lleida): una aportació insòlita dins de l'art megalític peninsular i europeu. *Tribuna d'Arqueologia*, 2008-2009: 87-125. Barcelona.
- MACAU, I. (1934). Nous Monuments megalitiques de l'Alt Empordà. *Butll. Inst. Hist. Nat.*, 34 (6-9). Barcelona.
- MALUQUER, J., GIRÓ, P. i MASACHS, J.M. (1963). Excavaciones en sepulcros megalíticos de Valldosera (Querol, Tarragona). *Excavaciones Arqueológicas en España*, 20: 1-11. Madrid.
- MAÑÉ SABAT, A. (1989). Els monuments megalítics de la serra de Llevant (Vallès Oriental-El Maresme). *Vértex*, 130: 402-403. Barcelona.
- MERCADER DE BELLOCH, J. (1887). Descripción de dos monumentos megalíticos, cromlechs, cercles de pedres ó túmulus de la segona época de la edat de la pedra polida, segons los més moderns autors. *Memorias de la Asociación Catalanista d'Excursiones Científicas*, 3: 138-144. Barcelona.
- MESTRES, J. (1979-1980). El sepulcre megalític de Mas Pla (Valldossera). Querol, Tarragona. *Pyrenae*, 15-16: 125-142. Barcelona.
- MOLIST, M., CRUELLES, W. i CASTELLS, J. (1987). L'àrea megalítica de Tavertet. *Cota Zero*, 3: 55-68. Vic.
- MONER, J.M. (1872). Dos monumentos druidicos sitos en el distrito municipal de Senterada. Opuscle. Fonç.
- MOREU REY, E. (1969-1970). Pedres decorades de Passanant. *Boletín Arqueológico*, 69-70: 135-140. Tarragona.
- PERICOT, L. (1925). La civilització megalítica catalana i la cultura pirenaica. Barcelona.
- PERICOT, L. (1950). Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica. Barcelona.
- PUIGGARÍ LLOBET, J. (1865). El dolmen de la Grossa, El Museo Universal, 20 de agosto de 1865, Madrid.
- RIBA, D., ROSILLO, R. i PALOMO, A. (2010). Resultat de les excavacions arqueològiques a la Serra del Mas Bonet (Vilafant, Alt Empordà). X Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines (Arbúcies 2010): 51-59. Arbúcies.
- RIPOLL, E., BARBERÀ, J., LLONGUERAS, M. (1965). Poblado de Puig Castellar (San Vicente dels Horts, Barcelona). *Excavaciones Arqueológicas en España*, 40: 5-19. Madrid.
- SERRA VILARÓ, J. (1927). La civilització megalítica a Catalunya. Contribució al seu estudi. Solsona.
- SERRA VILARÓ, J. (1950). Insculturas dolménicas. *Boletín Arqueológico*, 31: 114-122. Tarragona.
- TARRÚS, J. (1993). El menhir dels Estanys I (La Jonquera). *Empúries*, 48-50: 346-351. Barcelona.
- TARRÚS, J. (2002). Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i Cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental). Ed. Diputació de Girona. Girona.
- TARRÚS, J., CARRERAS, E., BOFARULL, B. E. i GAY, P. (2005). El cromlec de Pins Rosers (Llinars del Vallès, Vallès Oriental) *Ix. Roches Ornées/Roches Dressées. Colloque de l'AAPO en Hommage à Jean Abelanet (Perpinyà, 2001)*: 151-155. Perpinyà.
- TARRÚS, J. i CARRERAS, E. (2008). Notícia dels treballs fets l'any 2006 al complex prehistòric del Mas Baleta III (La Jonquera, Alt Empordà). IX Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (l'Escala): 63-67. L'Escala.
- VIDAL, L.M. (1894). Más monumentos megalíticos en Cataluña. *Memorias de la real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, 16. Barcelona.
- VIDAL, L.M. (1914-1915). Nota sobre un «menhir» y una «piedra oscilante» con esculturas y letras ibéricas. *Mem. Real academia de Ciencias y Artes*, 11 (3): 19-29. Barcelona.
- VIGNAUD, A. (1998). La nécropole néolithique du Camp del Ginebre de Caramany (Pyrénées Orientales) *Ix. Tombes, Nécropoles, Rites funéraires préhistoriques et historiques. Séminaires du Centre d'Anthropologie (Toulouse)*: 19-29. Tolosa.
- VILARDELL, R. i CASTELLS, J. (1976). Hallazgo de una estela decorada en el Pla de la Calma. *Pyrenae*, 12: 181-182. Barcelona.
- VILASECA, S. (1922). La Pedra Fita de Botarell. *Butlletí Inst. Cat. Hist. Nat.* Barcelona.
- VORUZ, J.L. (1992). Hommes et Dieux du Néolithique. Les statues-menhirs d'Yverdon. *Annuaire de la Société Suisse de Préhistoire et d'Archéologie*, 75: 37-64. Ginebre.

El Baix Vallès i zones limítrofs durant la segona meitat del IV mil·lenni i el III mil·lenni ANE¹

Araceli Martín Cólliga*

Resum El registre del qual disposem a Catalunya ens permet dictar un discurs global pel període, però ni la quantitat ni la qualitat es pot generalitzar per tota la geografia de Catalunya ni els canvis s'experimenten amb les mateixes pulsions per tot arreu.

En el Baix Vallès coneixem vestigis suficients per confirmar que aquest període, que inclou el neolític final i el calcolític, està ben representat i la fàcies Veraza hi està ben identificada,

molt millor que el campaniforme que ocupa la part final d'aquesta etapa, a partir de mitjans del III mil·lenni ANE.

Aquest pentagrama cultural se sustenta en unes vivències extremes que obligaren a plantejar noves formes de vida, molt diferents del període anterior. És una època que demostra amb testimonis la solidaritat, però també el conflicte social, una època en què l'individualisme dóna pas a una forma de treball en equip.

Paraules clau neolític final, calcolític, Veraza, Campaniforme, pastor, metal·lúrgia

103

Figura 1. Excavacions a la Cova del Frare (Matadepera) (A. Martín).

1 Abans de la nostra era, que comença l'any 0

L'arqueologia és una ciència pluridisciplinària per definició. Queda ja molt lluny la visió romàntica del descobridor d'objectes i la seva interpretació més o menys especulativa. Avui dia, per explicar un jaciment arqueològic necessitem reunir dades molt diverses, des de la geografia del lloc de la troballa, als pol·lens, carbons i llavors amagats entre la terra, fins als ossos de la fauna salvatge i domèstica coetània, passant per totes les manufactures elaborades per l'home analitzades des del punt de vista morfològic, tecnològic i funcional. Tot per situar l'estadi social, tecnoeconòmic i cronològic de la comunitat que aquell jaciment representa. I amb l'articulació de totes les dades es va teixint la història.

* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural. amartin@gencat.cat

El discurs historicoarqueològic està sotmès a continua revisió davant les noves troballes, les noves hipòtesis i les metodologies cada cop més acurades. Els arqueòlegs sabem que no podem ser dogmàtics perquè el temps confirma que el discurs social, econòmic, territorial, cronològic, cultural en definitiva, del nostre passat es va rectificant i reescriuint amb la llum de noves dades i sempre amb la pretensió que cada cop sigui més aproximat i més fiable. L'estudi de les societats de finals del neolític és un exemple més del que diem.

1. El neolític (del 5500 al 3500 ANE)

Abans d'entrar en matèria, refrescarem algunes idees sobre periodització i sobre les línies mestres de la trajectòria social, tecnològica i econòmica de les comunitats que habitaren aquest Principat a partir del neolític i ho farem per permetre valorar millor el que proposem com a punt de partida, a mitjans del IV mil·lenni abans de la nostra era, en cronologia calibrada.

L'inici del neolític coincideix amb el que s'ha identificat com l'Holocè, quan es detecta una situació climàtica nova, d'ambient temperat i humit. Però aquest ambient climàtic no és sobtat, sinó que s'hi arriba de forma progressiva. I l'home, amb els nous coneixements arrelats en la pròpia experiència i els afegits procedents de la conca mediterrània oriental, comença una nova experiència vital.

L'home neolític, respecte al del paleolític, té una altra mentalitat davant la natura i el territori i un altre model econòmic. Amb els nous coneixements descobreix que pot controlar el que li ofereix la terra i decidir el que necessita per a la seva subsistència. En aquest sentit, és cada cop menys subjecte pas-

siu. Però aquesta mentalitat exigeix alterar l'equilibri ecològic natural, l'ecosistema del lloc elegit. Per dur a terme les noves activitats, produeix noves tecnologies amb el fang, tot creant la ceràmica (sens dubte tenien recipients i una important panòpia de mobiliari quotidià en fusta que ha desaparegut, tal com demostra el registre del poblat lacustre de la Draga de Banyoles) i amb la pedra fa nous estris per abatre la massa arbòria (destals) i per treballar la terra (bastó cavador, aixada), però també elabora un nou utilatge per a la sega (falçs de pedra tallada) i per al processament de l'aliment vegetal, entre els quals, els molins de vaivé. Ara obren clarianes a cops de foc i destal, conreen llavors i cuiden animals procedents de la conca oriental mediterrània, renova la cuina amb més hidrats de carboni (farines dels cereals) i més proteïnes vegetals (lleguminoses locals). També és més habitual portar els aliments a ebullició. En resum, experimenta, practica i integra una nova forma d'economia de subsistència, comença a produir els aliments que vol, on vol i quan vol. Com ja varen explicar en una altra conferència publicada en aquesta mateixa publicació sobre aquest període: "(l'home) passa a ser productor discriminat del seu aliment i esdevé líder d'una economia de producció. Aquest esforç i aquesta estratègia li exigeix una major estabilitat i fidelitat a un territori elegit i una activitat quotidiana diferent" (MARTÍN, 2006).

1.1 Periodització

Davant d'una troballa arqueològica, el primer diagnòstic el faciliten les manufactures. A partir del període neolític, aquest primer diagnòstic ens el dona sobretot la ceràmica, però després cal contrastar-ho amb la resta de les dades.

Cada període té uns marcadors culturals significatius. L'arqueòleg simplifica i fracciona el temps històric en períodes a partir dels canvis en el registre arqueològic i les inflexions que detecta en l'ordre vigent. Aquests períodes els anomena d'acord amb un sistema homologat dins la literatura arqueològica mundial i els recolza amb datacions absolutes. Això facilita el diàleg amb la resta de la comunitat científica dintre i fora del nostre territori. És una primera guia, l'índex per començar a treballar de forma ordenada i poder buscar analogies.

En aquest primer sumari del neolític català s'estableix la periodització següent:

- Neolític antic (5500-4500 ANE, és a dir, des de fa 7.500 anys²) que a casa nostra s'identifica amb l'agricultura i la ramaderia, amb la sedentarització en cicles més llargs, amb les primeres evidències d'emmagatzematge subterrani d'aliments (sitges) i amb noves tecnologies que permeten dur a terme tot aquest nou projecte vital. Crea la ceràmica i, dins d'aquesta, les formes i decoracions cardial i epicardial ens ajuden a identificar-lo. A l'utillatge lític tallat, suma nous tipus, noves matèries i noves tecnologies. Es detecten petites comunitats autàrquiques amb un control intern per assegurar la supervivència i una millor qualitat de vida. En aquest neolític antic, el primer objectiu va ser la implantació i expansió territorial de les comunitats novingudes amb noves propostes econòmiques, així com la previsible interacció amb la població autòctona, la densitat demogràfica de la qual s'en-

devina molt, molt baixa. En definitiva, els neolítics d'aquesta fase comencen a elegir un espai de manera diferent a com s'havia fet fins aleshores. La sedentarització, ni que fos cíclica, els permet planificar a més llarg termini el seu espai per conviure i descansar (hàbitat), per treballar (producció, manipulació i transformació) i per emmagatzemar l'estalvi alimentari d'origen vegetal (sitges). Continua sent una vida de supervivència, però ara tenen un control major sobre com i on volen viure.

- Neolític mitjà inicial³ (4500-4100/4000 ANE, des de fa 6.500 anys). A la situació anterior s'afegeix un procés de territorialització, identificat a través d'una concentració de jaciments en territoris millor delimitats, en geografies concretes i amb registres individualitzats, especialment a través de les tipologies ceràmiques que permeten diferenciar els grups Montboló a l'extrem nord-est, Molinot al sud del Llobregat i, possiblement, el de les Boques de l'Ebre-Amposta (cal confirmar amb cronologia absoluta -C14- si aquest darrer es troba al final del període anterior, en aquest o en la transició entre ambdós). Des del punt de vista social i econòmic representa una transició al ple neolític.

- Neolític mitjà ple (4100/4000-3500 ANE, des de fa 6.000 anys *grasso modo*). És el període més espectacular del neolític català i capdavanter a nivell peninsular. L'omple el complex que reconeixem com a Sepulcres de Fossa. Representa la plenitud i l'apogeu de l'economia de producció. Tot apunta a un òptim econòmic agrari, amb comunitats arrelades en uns territoris concrets, on desenvolupen sistemes sociopolítics capaços d'organitzar una convivència jerarquitzada, amb rics i pobres, d'acord amb els aixovars que ofereixen els enterraments d'aquestes

2 Afegim els 2000 anys que portem de la nostra era a partir de l'any 0. Advertim que la delimitació cronològica no pot ser mai absoluta o radical, només aproximada. Els límits dels períodes ballen pels cavalcaments lògics de dades i dates.

3 Alguns autors l'anomenen neolític antic evolucionat / postcardial.

poblacions. S'aposta per una economia agrària potent i oberta a relacions comercials a molt llarga distància, com ho demostra l'exploració i difusió de la variscita procedent de les mines de Can Tintorer de Gavà i l'adquisició de sílexs melats bedouliens i de roques per al seu utilatge lític polít, procedents dels Alps (MARTÍN i VAQUER, 1995).

Aquestes societats aposten per la vida del més enllà. Creen arquitectures funeràries estandarditzades per territoris, que donen nom a diverses fàcies geogràfiques: Vallesità, centrada en la Depressió prelitoral, especialment en les planes obertes del Vallès, on obren una acurada tipologia de fosses excavades al subsòl. Solsonià, centrada en els altiplans de la Catalunya central, al voltant de les conques del Cardener-Llobregat i Segre on enterren caixes de lloses més o menys megalítiques per acollir individualment els seus morts. Empordanès, centrada al nord-est del Principat, on aixequen els primers monuments megalítics i conviuen amb altres formes sepulcrales.

Respecte al període anterior, hi ha una reorganització demogràfica a favor de dos concentracions majors de població, una a l'interior, al voltant del Bages-Solsonès, amb extensions a l'oest i al nord fins als Pirineus, amb clima continental, que identifiquem amb el Solsonià. L'altra, a la franja litoral-prelitoral, amb clima mediterrani, que identifiquem amb el Vallesità (MARTÍN i VILLALBA, 1999).

Més al nord i més al sud d'aquesta ampla franja territorial, es manifesta una major diversitat de formes funeràries.

La troballa de tombes molt estandarditzades amb presència d'aixovars rellevants i ofrenes molt destacades demostren un culte reverencial envers la mort. Aquesta es magnífica i esdevé

un pas transcendent que s'adorna de rituals complexos. En les tombes del Vallesità, les millor conservades, es palpa una creença en el més enllà que els porta a assegurar la riquesa i a mantenir l'ostentació i el poder, més allà de la mort, on no volen perdre l'estatus terrenal aconseguit (MARTÍN, 2009).

I si la pedra verda podia ser un símbol i un talismà (BLÁSCO *et al.*, 1996) aquesta societat també confecciona imatges simbòliques en ceràmica com l'anomenada Venus de Gavà (BOSCH i ESTRADA, 1994). No podem perdre de vista les figuretes femenines en ceràmica del Chassey, al nord dels Pirineus, entre les quals hi ha un cap d'un possible ídol trobat a Cormail, Espaly-Saint Marcel (Haute Loire) (DAUGAS *et al.*, 1984; VAQUER, 1998) i ho fem per l'esquematisme de la cara que, obviat la diferència abismal de dimensions i material (ceràmica enfront de la pedra), ens recorda la nostra del pla de les Pruneres de Mollet. En tot cas en aquesta cronologia i cultura germana també es coneix alguna estàtua massiva en gres, fet que hem de tenir present a l'hora d'establir tradicions.

2. El neolític final i el calcolític. La recerca de nous camins

Per a aquest període disposem de datacions absolutes C14 que concreten una cronologia entre 4700 i 3800 BP que equival a una edat real entre el 3500 i 2200 ANE.

La situació precedent del neolític mig, amb un *standing* tan alt per a alguns, col·lapsa. A partir del 3500 ANE (fa uns 5.500 anys) els arqueòlegs detectem canvis significatius en l'ocupació del territori, en l'ordre social, en les formes funeràries, en l'economia i en el mobiliari, en definitiva en les expressions materials i en les estructures socioeconòmiques i religioses

d'aquelles comunitats. Si el neolític mitjà representà el florid del període, el seu final tanca el cicle amb una renovació social, econòmica i tecnològica. Coneix un ordre diferent i la travessa en la recerca de nous camins per superar la presumible crisi els conduirà a una nova era tecnològica que inclou el descobriment dels minerals metàl·lics, en concret de l'or i del coure, amb els quals obrirà noves perspectives tecnològiques i donarà pas a la que els arqueòlegs anomenem primera edat dels metalls o calcolític (MARTIN *et al.*, 1999).

La producció metal·lurgista se situa al sud de França a partir del 3200 ANE i les produccions destacades en coure es daten a partir del 2800 ANE. A casa nostra no tenim encara registres de qualitat (hi ha materials metàl·lics, però majoritàriament barrejats i no datats), però no podem dubtar del coneixement, ús i manipulació dels minerals metàl·lics en context Veraza, molt abans de l'arribada dels grups campaniformes, a mitjans del III mil·lenni ANE.

El campaniforme, des de la seva identificació, ha estat considerat una civilització atraient i molt protagonista, a la qual fins fa pocs anys se li assignava tot el registre posterior als Sepulcres de Fossa. Actualment, aquesta interpretació ha variat força i de ser considerat l'únic testimoni i la prova d'un poble guerrer, comerciant i metal·lurgista ha passat a ser entès com un fet tangencial dins el procés cultural de la població autòctona, representada a Catalunya pel grup Veraza.

2.1 Base empírica

2.1.1 Entorn paleoambiental

Les dades paleobotàniques mostren un clima progressivament menys hu-

mit en la transició entre el període Atlàntic i el Subboreal. En aquests canvis també tingué responsabilitat l'home i a la fi, tot ajudà a modificar el paisatge original per un altre cada cop més antropitzat, d'acord amb l'activitat econòmica dominant (GALOP i VAQUER, 2004; GALOP, 2006; RIERA-MORA *et al.*, 2007).

2.1.2. Implantació territorial: hàbitats i sepultures.

Durant el neolític mitjà dominaven els assentaments a l'aire lliure: terres baixes i altiplans. No era gaire freqüent trobar testimonis en cavitats naturals, fossin per a refugi o per a una funció sepulcral, prou episòdica i encara poc estudiada.

Enfront d'aquesta situació esmentada de la primera meitat del IV mil·lenni, a partir del 3500 ANE descobrim vestigis per tot arreu: valls, turons, vessants i paisatges trencats de muntanya, fins i tot a alçades superiors a 1.000 m. S'ocupen moltes cavitats a més o menys alçada, per viure-hi temporades, guardar els ramats o reunir-se en la mort: les coves de Montserrat, Roca Roja o Canal dels Avellaners de Berga, Cova del Frare de Sant Lorenç del Munt, Cova del Toll a Moià, Cova de les Portes de Lladurs, Cova 120 de Sadernes, Cova dels Gegants o Balma de Duc de Montblanc... s'obren prop dels cims o a vessants, però també n'hi ha d'altres que dominen planes aptes per al conreu (Balma del Serrat del Pont, Can Sadurn de Begues). De fet, l'ocupació de balmes i coves és un detonant del patró d'assentament del neolític final. Quantitat de cavitats tenen testimonis d'habitació estacional i/o de sepultura col·lectiva i sovint aquesta és la primera ocupació o la reocupació després d'un temps d'abandó.

A l'aire lliure han deixat traces del seu pas a través de cabanes enfonsades i aèries, cubetes, forns, sitges, sepultures... Tot indica una forta pujada demogràfica.

Coneixem construccions aèries, possiblement de canyes/pals/troncs i fang, de les quals només resten alguns forats, per exemple a Can Vinyals de Santa Perpetua de Mogoda, Camp del Rector de Jorba (FONT, 2005) o Riera Masarach de Pont de Molins (TARRUS i CHINCHILLA, 1985), però també sòcols de pedra de superestructures més sòlides (El Coll de Llinars del Vallès, ca n'Isach a Palau Savardera) (MARTÍN et al. 1996; TARRÚS *et al*, 1992), si bé son més freqüents les semienfonsades amb llars, cubetes i forns i una ordenació espacial interna a base de retalls subterranis. A diferència del migdia francès on es coneixen en context Veraza grans forats de pal de grans cabanes voltades d'un fossat circular (Mourral a Trèbes), al sud dels Pirineus no s'ha trobat res al respecte.

El principal paratge conegut a Catalunya se situa entre Sant Quirze del Vallès i Sabadell i inclou diferents assentaments (sitges, cubetes, cabanes

i forns) a Bòbila Palazon, Bòbila Madurell, Mas Duran, Can Feu i Can Gambús-1, amb distàncies entre ells no superiors a 1.000 m. En cas que tots aquests vestigis fossin contemporanis (manquen datacions C14), es podria plantejar un gran poblat amb cabanes disperses que controlaven les terres de l'entorn. I en cas que fossin diacrònics podrien interpretar-se com una ocupació continuada del paratge amb desplaçaments interns dels nuclis d'habitació per motius demogràfics o d'esgotament de la terra.

Les sitges, cubetes i forns són unes altres estructures a l'aire lliure, més o menys disperses, que es poden haver preservat sense vestigi de cabanes. Les trobem amb registre d'aquest període especialment per les comarques del Vallès, però també del Barcelonès, Penedès i Segrià. Ja hem dit anteriorment que les sitges són la prova de l'emmagatzematge de l'aliment des del primer neolític, especialment cereal, i d'una sedentarització ni que sigui cíclica. Quan les identifiquem aïllades podem pensar en el lloc de reserva del gra per a la propera sembra a peu del camp de conreu. Quan en trobem diverses o associades a cabanes enfonsades (Bòbila Madurell-Can Feu) podem pensar en magatzems dins del poblat. Quant als forns, aquests són rectangulars amb solera en pendent, escampats, per exemple a Cal Jardiner (MARTÍ *et al*, 1997) o Can Gambús1 (ROIG i COLL, 2008). Destaquem l'espai artesanal dels Vinyalets de Santa Perpètua de Mogoda, amb més d'una desena d'estructures de combustió: llars, cubetes, cendres i un forn cobert (FONT, 2006), similar a algun altre trobat a l'extrem d'una cabana a Can Gambús 1 (ROIG i COLL, 2008). És possible que aquestes àrees de producció artesanal ocupin espais distanciat del llocs ha-

108

Figura 2. Cabana enfonsada de la Bòbila Madurell (Sant Quirze del Vallès, Vallès occidental) (Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia).

bitats, quelcom a contrastar a Can Gambús-1 a través de la distribució topogràfica dels nombrosos testimonis descoberts de funció diversa.

Recentment s'han trobat grans estructures de combustió, majoritàriament rectangulars, que s'interpreten com a grans focs polinesis en punts de possible trobada de la població on es devien compartir àpats i estones de reunió i de lleure. És el cas de Can Piteu-Roqueta de Sabadell (OLIVA *et al*, 2008) o Ca l'Estrada de Canovelles (FORTÓ *et al*, 2008).

Però si la població augmenta i es dispersa arreu, els llocs sepulcral es multipliquen per acollir els membres de la societat, que ara viuen la mort en comunitat. A la vida d'ultratomba, s'imposa i generalitza la concentració i la col·lectivització. I si abans els cementiris estaven prop del poblat, ara s'allunyen i ocupen espais diferenciats que esdevenen punts de referència dels vius (grups familiars, totèmics...) dins el territori que exploten. Ara es

coneix el major repertori fúnebre de la prehistòria catalana (MARTÍN, 1992; AGUSTÍ i MERCADAL, 2002). No hi ha una tomba estàndard per grup geogràfic, sinó que hi ha diferents tipologies en un mateix territori, potser en adaptar-se al medi concret i als mitjans a l'abast del grup. Sabem que el tipus 5 del Vallesà es construeix al final del neolític mitjà i no descartem que fos utilitzat o compartit a començaments del neolític final (Can Vinyals de Santa Perpètua de Mogoda), quelcom que es pot extrapolar a algunes cistes megalítiques del neolític mitjà solsonià. També reutilitzen els dolmens de corredor que s'aixecaren en el període anterior, construeixen les galeries catalanes (monuments amb accés a la vora del túmul), les més grans de les quals són escasses i bastant disperses en el Principat (Llanera de Llobera, Puig del Torrent de Folgueroles, Mas Pla de Valldosera, etc.), com també poden haver compartit altres tombes megalítiques durant el llarg període. Hi ha tombes en hipogeus excavats en barrancs i marges (la Florida, de Santa Perpètua de Mogoda), en caus entre grans blocs i esporàdicament es troben algunes restes antropomorfes en sitges amortitzades. Però la seva presència en les cavitats naturals són l'exponent del període, la cova esdevé un lloc privilegiat per a la mort. Les excavacions metòdiques en aquests jaciments sepulcral mostren que els cadàvers es dipositaven, possiblement amb mortalla, sense cobrir o tapats lleugerament amb un munt de pedres i terra. Aquest ritual i l'acumulació d'esquelets ha afavorit la remoció dels ossos que ens arriben sense connexió anatòmica. En algunes coves es documenta la selecció d'ossos, especialment llargs o els cranis, després, segurament, d'una reordenació de l'espai sepulcral davant nous dipòsits

Figura 3. Grans llars de Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental) (Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia).

Figura 4. Una part de les ofrenes lítiques recuperades al Cau d'en Serra de Picamoixons (Museu Salvador Vilaseca de Reus).

(Cova del Frare). Tot i que l'enterrament original sigui primari, hi ha un moviment secundari dels esquelets per alliberar espai, però també hi ha enterraments originalment secundaris (Cau de la Guineu) (CASTANY, 1987), cremacions parcials i rituals de descarnació, sempre minoritaris (Cova del Frare) (AGUSTÍ i MERCADAL, 2002; VIVES i MARTÍN, 1992). Els moviments successius dels esquelets també han afectat les ofrenes, que impossibiliten l'associació real i en provoquen la barreja i pèrdua. Malgrat tot, algunes coves han preservat ofrenes espectaculars, fet que implica que existien i que alguns membres de la societat disposaven d'un estatus d'elit (Cau d'en Serra).

110

2.1.3 Cultura material. Manufactures

Es contrasta un canvi tecnològic significatiu de les manufactures ceràmiques i lítiques i s'experimenten els minerals metàl·lics mal-leables, com l'or i el coure. Ens centrarem en el grup autòcton que detectem al Vallès, el Veraza, i obviem el campaniforme, arribat a mitjans del mil·lenni, i que s'insereix en les estructures autòctones (hipogeu del c/ París de Cerdanyola) (FRANCES *et al*, 2008), tot i desenvolupar formes pròpies ceràmiques i un interès particular per a la metal·lúrgia (MARTÍN, 2001).

La ceràmica autòctona mostra un nombre molt limitat de formes i les superfícies són quasi sempre grol·leres, amb excepcions: la majoria són formes corbes i cilíndriques amb bases còncaves, tot i que se'n coneixen de planes, sobretot en grans vasos de la fase recent i en alguns de petits (Cova Toralla). La premsió representativa gira entorn dels mugrons circulars i especialment allargats, simples

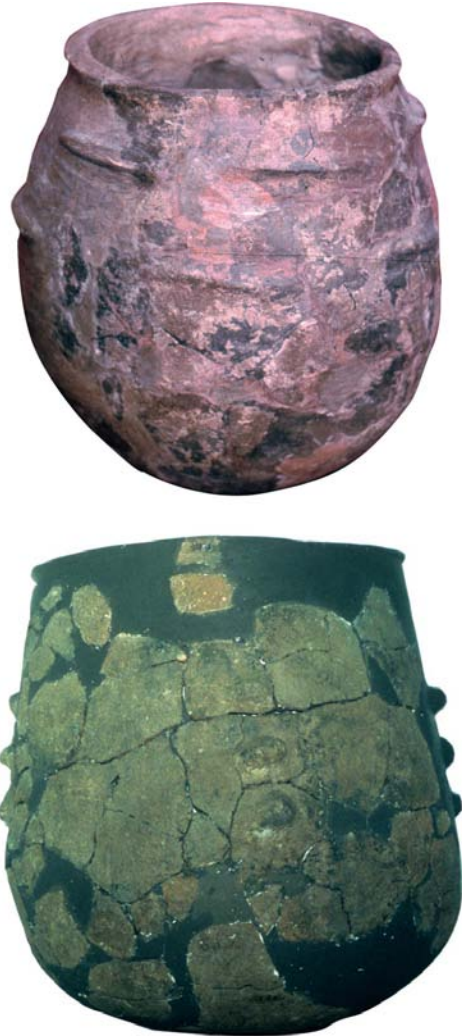

Figura 5. Vasos Veraza. A dalt, procedent de la Cova del Segre (Museu de Solsona) i, a baix, de la Bòbila Palazon (Museu de Sabadell) (A. Martín)

o superposats en alternança (Cova del Segre) i més sovint ordenats en fileres de fins a més de 5 mugrons (Joan d'Os de Tartareu, Creu del Tusell de Vic, Cal Jardiner de la Roca del Vallès, Bòbila Palazon de Sant Quirze del Vallès, Can Gambús-1 de Sabadell, etc.). Aquesta

disposició és precisament l'element més diagnòstic del grup. Fins al moment el vas contenidor de la Cova Josefina d'Escornalbou és el més gran, amb mugrons alternats sobre tota la superfície. Els vasos mitjans i petits són subesfèrics i hemiesfèrics, de superfi-

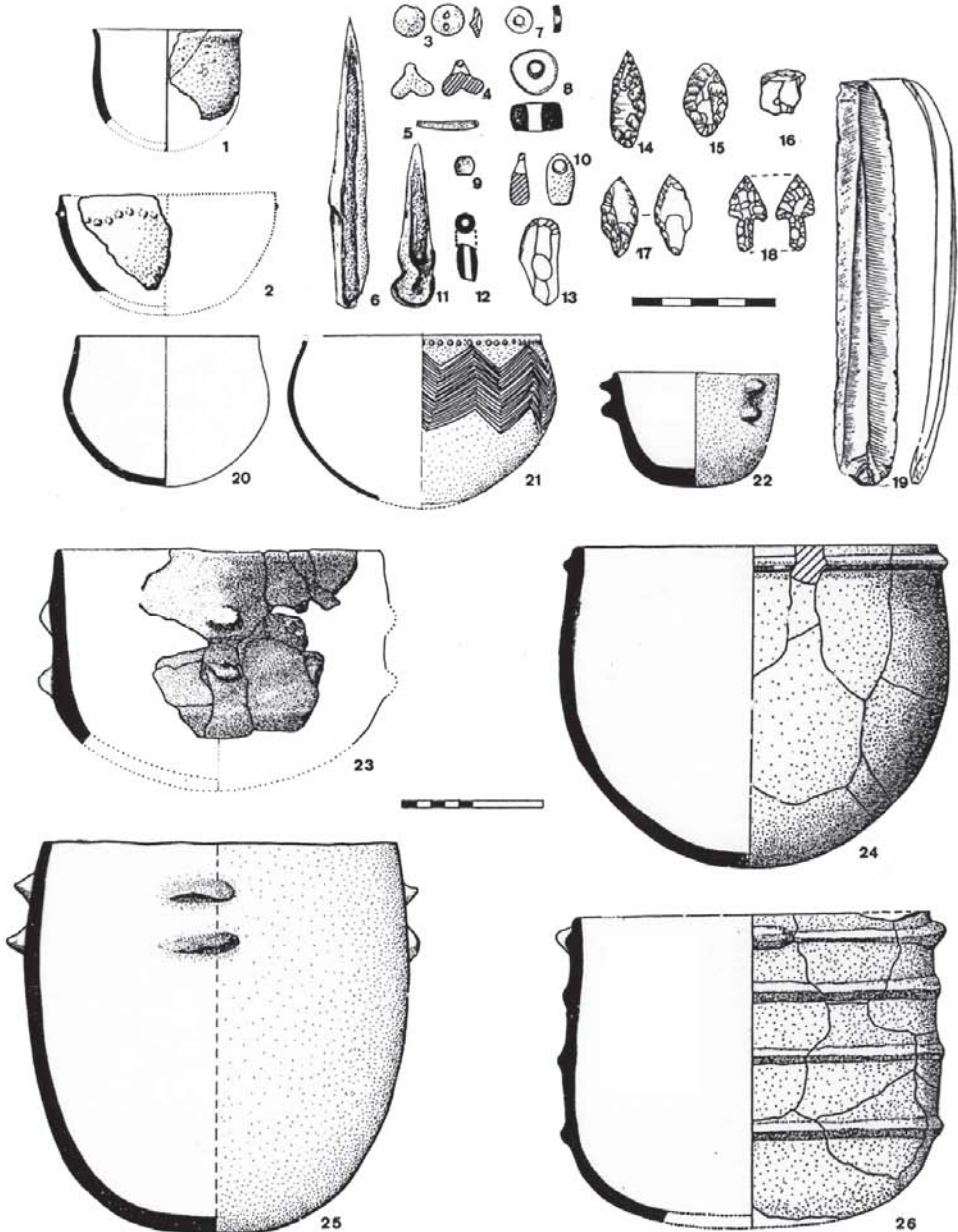

Figura 6. Taula de cultura material Veraza (MARTIN, 1988: 814, fig.6). Baix Vallès: 1 i 23, Can Vinyals.

cies més acurades, llisos, amb mugrons diametral o radials, de vegades dos mugronets bessons (Creu del Gurri de Vic, Cova dels Ossos de Berga) o en corona de pastilles aplicades (Cova del Frare). Quant a les nanses, són extremadament rares, tant en vasos grans (Creu del Tusell de Vic) com petits (Can Gambús 1). Les formes carenades són testimonials. Tot aquest registre és característic del grup Veraza.

La decoració plàstica és dominant, però hi ha algunes decoracions geomètriques gravades, incises o acanalades que ens remetent a tradicions estilístiques d'altres grups nord-pirenaics:

- grup Treilles, al nord-oest del Veraza: triangles i rombes ratllats sobre vasos quasi brunyits de coloracions molt fosques i dimensions mitjanes i petites (Cova Font del Molinot, la Balma del Clotar d'Artesa de Segre, Cova Colomera de Sant Esteve de la Sarga, galeries catalanes del Cementiri dels Moros de Torrent i de Torre dels Moros de Llobera). El grup Treilles epònim gravava la decoració però a Catalunya trobem motius similars, majoritàriament incisos i associats a pastilles repujades.
- grup Ferrières, al nord-est del Veraza: línies incises trencades paral·leles que sovint conviuen amb una línia de pastilles repujades sota la vora (Cova del Parco d'Alòs de Balaguer, les Roquetes d'Alcarràs).
- grup Fontbouisse, a l'est del Ferrières: motius acanalats (trencats a Cova de les Gralles a Rojalons), vasos globulars amb molt amples superfícies acanalades (Cova Toralla).

La fase antiga de l'estil Veraza es confon amb l'estil Saint Ponien, en tot el territori Veraza. Ambdós comparteixen decoracions plàstiques a base d'un cordó sota la vora (Can Roqueta de Sabadell, carrer Reina Amàlia 16, de

Barcelona (BORDAS i SALAZAR, 2006), de vegades fent onada (Can Gambús 1) (ROIG i COLL, 2008), o combinat amb mugrons per sota (Canal de la Roca Roja, Can Gambús 1). També apliquen diversos cordons paral·lels en marmites cilíndriques (Cova Joan d'Os de Tartareu), el primer amb llengüetes (Can Llobateres) (BARDET i RAMADA, 1985), etc. A casa nostra trobem aquests motius per sota del Veraza (Canal dels Avellaners (MARTIN, 1976) i enmig de les ceràmiques més característiques verazianes (Can Gambús 1). En aquest fons comú, és freqüent la presència de vasos mitjans-petits i petits amb decoració de pastilles repujades sota la vora (Cova de Santa Cecília) o sobre tota la superfície del vas (Cova Joan d'Os), mentre que els cordons llisos paral·lels es troben en els vasos més grans en quasi tots els jaciments.

De tots els estils esmentats, només el Veraza aporta una repartició geogràfica contínua i articulada en tot el bloc català. Personalment, sempre he defensat el Veraza com un bloc homogeni autòcton tant del migdia francès, al nord dels Pirineus, com del nord peninsular, al sud dels Pirineus. Aquest bloc interacciona amb els restants grups veïns i d'ells adquireix o imita els motius i formes més llampants Ferrières, Treilles i Fontbouisse. A Can Gambús-1 s'associen els atuells massivament dominants Veraza amb un parell de vasets amb decoració de triangles de possible filiació Treilles.

Aquesta interacció pot ser una prova més del moviment i de les relacions extragrupals de les comunitats en aquest període. Les decoracions esmentades poden ser testimoni d'aliances entre membres de grups distants. En tot cas el Veraza del nord dels Pirineus també s'associa amb les mateixes decoracions esmentades i des-

envolupa, tant al nord com al sud, d'altres més específiques, com les formes carenades altes amb mètopes de línies verticals acanalades sota la vora (Cova de l'Heura d'Ulldemolins, Can Sadurn de Noya, Barcelona) (BLASCO *et al*, 1981-1982; BLASCO, 1993; EDO *et al*, en premsa).

La indústria lítica. L'utilitatge en pedra coneix el flòrid del període. La matèria primera local és diversa, entre ella destaca la calcedònia i el jaspi tal com mostra el mobiliari dels diferents assentaments. No es mantenen les provisions de sílex melats be-douliens dels Alps del període anterior per a les laminetes i geomètriques, sinó que cerquen d'altres procedències, també de llarg recorregut, continentals i peninsulars. Encara es pot trobar algun geomètric, tot i que no és gaire habitual (Balma del Serrat del Pont, la Prunera de Sant Joan de les Fonts, Roca Roja de Berga, Cova del Frare de Matadepera) i els útils comuns com denticulats, gratadors, rascadores, burins, perforadors, fulles, etc. (El Coll de Llinars del Vallès) (MIRET i MARTÍN, 1998; BORRELL, 2008) amplien formes i mides. També fan útils dobles com gratador-perforador (Canal dels Avellaners) i falç-gratador entre d'altres. Quant a la tecnologia, treballen la talla per percussió indirecta, pressió i pressió reforçada, perfeccionen i generalitzen el

retoc pla uni i bifacial, amb el que es fan una gran varietat de fletxes i també punyals.

La manufactura estrella gira al voltant de les fletxes. Es tallen fletxes amb retoc pla, unifacial (El Coll, Roca Roja de Berga) però sobretot bifacial, amb o sense peduncle, que prolifera en quantitat de formes ovalades, losàn-giques, d'aletes incipients i d'aletes desenvolupades (Cova de l'Arbonès a Pradell, Cau d'en Serra de Picamoixons, Coveta de l'Heura) (VILASECA, 1973). La varietat, qualitat i quantitat de fletxes deu correspondre, en part, a diverses funcions, més relacionades amb la cacera i la lluita. En alguns jaciments s'han explicat amb una funció cinètica (Balma del Serrat del Pont i la Prunera) (BORRELL, 2008) i aquest podria ser el cas d'El Coll o Roca Roja, però la majoria deuen ser resultat d'una pujada de conflictes i violència, ja que no hi ha gaire registre de fauna salvatge. Cal aprofundir en el tema.

Un altre útil característic i dominant del període és la gran làmina, present en context sepulcral. Pot presentar traces d'ús multifuncional, però també absència de traces (GI-BAJA *et al*, 2009). Bona part s'han elaborat sobre sílex forans de gran qualitat (VAQUER i REMICOURT, 2009). I quan ja podem parlar de l'ús més habitual del coure (període calcolític) s'afegeixen magnífics punyals en sílex lacustre, molt minoritaris i conservats en les sepultures, que presenten una cara amb magnífic retoc pla i l'altra polida, seguint models metàl·lics (Cau d'en Serra) (figura 4). La indústria lítica po-

113

Figura 7. Indústria lítica Veraza d'El Coll (Llinars del Vallès) (O. Clavell).

Figura 8. Gratador-perforador Veraza de Canal dels Avellaners de Berga (A. Martín).

lida, però, no coneix ni la varietat ni la qualitat del període anterior. I el macroustillatge relacionat amb la mòlta persisteix sense canvis.

La indústria òssia de punxons i agulles és força tradicional. Hi ha punyals a partir d'escàpules de fauna (Pont del Gurri de Vïc) i més endavant punyals que imiten els de coure i dels quals no podem saber si pertanyen als grups autòctons o al campaniforme (MARTIN *et al*, 2002; MARTÍN, 2003)

L'abillament personal de finals del neolític canvia i es multiplica. La variscita procedent de les mines de Can Tintorer de Gavà minva i desapareix fins al col·lapse d'aquesta activitat minera. Potser la caiguda en picat de la pedra verda és una prova de la desmitificació d'un element simbòlic i religiós, ara rebutjat i substituït per elements més mundans i sense tanta càrrega ideològica perquè a les poblacions del període els agrada lluir objectes d'abillament i opten per altres models i matèries diverses per a les seves petites joies: perduren les petxines, la pedra dura i tova entre les quals hi ha l'esteatita, també l'os i s'afegeixen les resines fòssils, com l'àmbar (Cova del Frare) i el lignit. De ben segur que els materials vegetals, especialment les llavors, degueren constituir el gruix de l'ornamentació. I entre aquest conjunt destaquen algunes joies foranes com el botó "Durfort" (Cau de la Guineu de Sant Mateu de Bages) (CASTANY, 1987) i les perles d'aletes globulars (cova de l'Arbonès a Pradell) (VILASECA, 1973), de filiació Ferrières, que mostra, un cop més, la comunitat d'idees i matèries a banda i banda dels Pirineus.

El descobriment de l'or i el coure aporta noves joies que serveixen per confeccionar denes circulars (d'or a la Bauma dels ossos de Berga i al se-

pulcre de corredor de Cabana, Arqueta d'Espolla), tubulars, cilíndriques i bicòniques (de coure en Cau d'en Serra). (MARTIN *et al*, 1999)

2.1.4 Economia

Muntanyes, plans, replans i terres baixes de la geografia diversa de Catalunya ofereixen un bon suport per desenvolupar les activitats econòmiques agropastorals. La recol·lecció de l'oferta del bosc, així com la cacera (porc senglar, cérvol, cabirol, guineu, toixó) continua vigent.

L'aprenentatge agrari ja estava consolidat feia temps. Les anàlisis paleobotàniques són escasses però hi ha agricultura cerealista (blats i ordis) i lleguminoses (lleties) la freqüència de les quals varia per l'atzar de la conservació o per l'aposta diferent de les comunitats en un moment o altre dels cicles naturals. Com a exemple, a Can Sadurní s'ha trobat major registre de llavors d'*Hordeum* (ordi) que de *Triticum* (blat) i a la Cova 120 passa el contrari, ja que hi ha més *Triticum* que *Hordeum*, a més de *Pisum sativum* (lleties) i fruits silvestres (BLASCO *et al*, 1988; AGUSTI *et al*, 1987). També la presència de sitges en assentaments a l'aire lliure són un altre testimoni d'aquesta pràctica.

Les anàlisis de faunes continuen donant percentatges d'ovicàprids, suïds i bòvids que varien segons els jaciments: els ovis dominen en alçada i els bòvids en terres baixes. Això és el que també observem al Baix Vallès, al jaciments dels Vinyalets de Santa Perpètua (FONT, 2006).

Però hi ha un clamor general sobre la pujada de l'economia ramadera. Les troballes de faunes, les dades paleoambientals i d'antropització del territori aposten pel nou model (GALOP, 2000 i 2006; GALOP i VAQUER, 2004).

D'entrada, la ramaderia podia suportar millor unes condicions més seques, no requeria tanta força de treball ni tants efectius humans com l'agricultura; a més, aportava aliment (carn, sang, productes làctics) i matèries per al vestit, l'adornament i la confecció i emmanegament d'estris. I no podem descartar el seu ús com a força de treball.

Si l'agricultura restava en mans de la meteorologia sobre la qual no es podia incidir racionalment, l'home tenia recursos més efectius per controlar la cabanya ramadera. A sobre, la seva mobilitat facilitava les relacions socials i el bescanvi. La ramaderia podia ser un valor en alça. No creiem exagerat pensar en ramats amb un nombre superior d'animals en relació amb el període precedent, fet que obligaria a diferenciar els espais per als conreus i els espais per als ramats a fi de no interferir entre ells, així com programar una transhumància. Els campaments estables, propers als camps de conreu, devien disposar també d'un nombre mínim i variat d'animals per satisfer les necessitats quotidianes del grup (MARTÍN, 2003).

La presència de jaciments a la muntanya pot estar relacionada, òbviament, amb els moviments cíclics amb els ramats, però no podem descartar que una part d'aquesta presència es degui a la recerca de noves matèries primeres, que a banda de roques aptes per a la confecció dels estris se centri en la prospecció de minerals metàl·lics. Perquè la metal·lúrgia dels minerals metàl·lics, repetim, constitueix el gran salt tecnològic del període, amb conseqüències a mig i llarg termini.

En relació amb el bescanvi, a banda del de matèries alimentàries i manufactures peribles, de difícil contrastació directa però obvi i de sentit comú,

cal afegir el de matèries no subsistencials i no peribles. És un fet inqüestionable la reordenació de les xarxes de bescanvi, tal com hem anat comentant i recolzant amb bibliografia en els apartats anteriors. Si la variscita de Gavà no estava esgotada i hi ha una caiguda de la demanda hem d'atribuir el fet a alguna raó de major abast sociopolític, sobretot quan hem atribuït un valor afegit a aquesta matèria. De les troballes es dedueix un abandó de la captació anterior de matèries en brut o manufacturats (nuclis i destrals o per formes d'aquestes) per als objectes preuats com el sílex metall *bedoulien* o les jadeïtes dels Alps i ara capten d'altres també llunyans de Forcalquier i Collorgues (França) o de la vall de l'Ebre, a més de seguir recollint roques dels Pirineus. També incorporen adornaments vinguts de fora, ja comentats, com les perles de glòbuls o els botons Durfort dels Ferrières.

115

2.1.5 El Baix Vallès

El registre del qual disposem ens permet dictar un discurs global del període, però ni la quantitat ni la qualitat del registre es pot generalitzar a tota la geografia de Catalunya. Ni tan sols en el nord-est peninsular es van experimentar els canvis amb les mateixes pulsions. Cal tenir present que hi ha uns corrents globals que configuren un patró cultural a nivell macroterritorial i unes peculiaritats locals que defineixen un format diferenciat propi. L'arqueòleg estudia les línies mestres comunes i els particularismes locals, analitza el registre, mesura el grau de semblança o discrepància, defineix models i proposa una explicació de per què és així i no d'una altra manera. Òbviament, no tots els racons del Principat devien gaudir del mateix nivell socioeconòmic.

Hem anat citant els jaciments del Baix Vallès, majoritaris a Santa Perpètua de Mogoda. Coneixem vestigis suficients per confirmar que aquest període hi està ben representat (MARTÍN, 2006). Hi ha restes de cultura material de la fàcies Veraza als jaciments del camp del futbol i al nucli urbà de Montmeló, a Can Vinyals II, Escoles Nacionals i sector 2 de Can Vinyalets de Santa Perpètua de Mogoda, però no dubtem que l'hipogeu de la Florida de Santa Perpètua, els dolmens de Can Gurri (Vallromanes) i Castellruf (Santa Maria de Martorelles) o els menhirs coneguts i fins i tot les estàtues antropomorfes de Canovelles o de Mollet deuen formar part del registre d'aquest llarg període.

En relació amb el campaniforme, només tenim testimonis no ceràmics, però que es consideren integrants del grup campaniforme. Ens referim als botons amb perforació en V (Can Xato i Can Filuà de Santa Perpètua de Mogoda), si bé cal ser prudents, ja que aquests materials perduren i poden ser objecte de bescanvi. El context que coneixem per Can Filuà pertany al Bronze inicial (MARTÍ *et al*, 1995).

2.2. Societat

Aquest període radicalment oposat al neolític mitjà, s'organitza al voltant de líders poderosos capaços de controlar la nova situació. És còpia una solidaritat intergrupala que es manifesta en la construcció d'obres col·lectives (aixecament de sepulcres dolmènics i de menhirs) i de grans llars per fer reunions de molta gent (grans estructures de combustió-forns polinèsis). També creiem que en deixa constància en la voluntat de compartir la vida d'ultratomba (tombes col·lectives). Al voltant d'aquestes grans obres també es podia competir i fo-

mentar certes rivalitats intergrupals o intertribals.

Però l'augment indubtable de la conflictivitat és un fet contrastat amb la quantitat i varietat de les fletxes. La seva presència en les sepultures poden respondre a projectils clavats en les parts toves dels morts, també poden mostrar el vestit habitual de la persona inhumada que s'enterra amb el bagatge quotidià que inclou armes per a la cacera o la lluita, però també pot simbolitzar, en el cas que formin part d'ofrenes, el pes dels conflictes i de la inseguretat social. En qualsevol cas, són moltes les fletxes que es troben.

Resta per explicar, en aquest ambient d'inestabilitat, la inexistència d'estructures defensives al voltant dels seus hàbitats.

3. Conclusions

La destacada posició econòmica i social del neolític mitjà no evolucionà cap a formes més estables i sòlides com va succeir al sud peninsular. La resposta és la dispersió i explotació menys discriminada del sòl. L'espectacular pujada demogràfica és comú arreu.

En diverses publicacions ens hem pronunciat a favor d'una explicació basada fonamentalment en una crisi social, en bona part motivada per una inestabilitat climàtica. Una situació adversa reiterada hauria provocat una crisi d'efecte dominó: afectació de collites, anys de fam, descontentament social fins a un punt de no retorn, atomització dels grups, dispersats per tota la geografia per assegurar la supervivència amb una certa qualitat de vida... Una major diversificació de cereals i lleguminoses conreats i una pujada de la ramaderia és quelcom a contrastar.

Però aquella situació inicial que va determinar una nova forma d'organit-

zació social, sembla haver donat pas, probablement no de forma immediata, a una inseguretat i conflictivitat social, potser relacionada amb l'exploració de la terra i les exigències d'una economia més competitiva. Aquesta inseguretat social podria haver generat una política d'aliances entre grups i processos solidaris, sota l'obediència de líders carismàtics capaços de decidir l'estratègia política i concentrar i dirigir a la població per executar accions adients en relació al grup, entre les quals les grans obres públiques que n'esdevindrien el referent i la memòria històrica.

En conclusió, la crisi de finals del neolític accelerà uns canvis en tot l'espectre cultural: una diferent ocupació del territori, una renovació de bona part del mobiliari i de la tec-

nologia, que incloïa les possibilitats dels minerals metàl·lics, i un diferent ordre social que marca noves pautes sobre la vida i la mort. La figura del líder pren una rellevància inèdita. Degué ser un personatge destacat de la societat prehistòrica i alguns degueren voler personificar i deixar constància del seu poder i del seu control sobre tots els àmbits. La construcció d'estàtues antropomorfes poden ser-ne una prova. Es representen com a símbols humanitzats de creences i mites prehistòrics. Herois o déus, segurament estaven situats dalt de la piràmide social.

La troballa del menhir del pla de les Pruneres, sens dubte permetrà donar un salt en la comprensió i coneixement del món de les idees del passat.

Bibliografia

AGUSTI, B. i MERCADAL, O. (2002). Rituals funeraris i antropologia entre el neolític final i l'edat del bronze entre l'Ebre i la Garona. XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia (Puigcerdà, 2000): 591-642. Barcelona.

BARDET, E. i RAMADA, X. (1985). Can Llobateras. Un ejemplo del horizonte neolítico final-calcolítico en Catalunya. *In: Estudios de l'Antigüedad (Areas de Prehistoria, Arqueología e Historia Antigua. Universitat Autònoma de Barcelona)*, 2: 59-68. Bellaterra.

BLASCO, A. (1993). Les ocupacions prehistòriques de la Cova de Can Sadurní (Begues, Baix Llobregat). Memòria de llicenciatura. Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona. 435 p. Inèdit.

BLASCO, A., EDO, M., MILLAN, M. i BLANCH, M. (1981-82). La Cova de Can Sadurní. Una cruïlla de camins. *Pyrenae*, 17-18: 11-34. Barcelona.

BLASCO, A., VILLALBA, P. y EDO, M. (1996). Intercambio de bienes de prestigio en Catalunya durante el neolítico. El desarrollo de la desigualdad social. I Congrés del Neolític a la Península Ibèrica. Formació i implantació de les comunitats agrícoles (Gavà-Bellaterra, 1995). *Rubricatum*, 1 (2): 549-556. Gavà.

BORDAS, A. SALAZAR, N. (2006). C/ Reina

Amàlia, 16-16 bis (Barcelona, Barcelonès). Memòria dels sondeigs arqueològics i de l'excavació arqueològica en extensió. Febrer-març 2003 i febrer-abril 2004. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria núm. 5787, vol. 1. Inèdita.

BORRELL, F. (2008). La indústria lítica tallada de la Prunera y la Bauma del Serrat del Pont: aportaciones al modelo de poblamiento del Prepireneo oriental durante el Neolítico Final. *In: HERNÁNDEZ, M.S., SOLER, J.A. i LOPEZ, J.A. (eds.) Actas del IV Congreso del neolítico peninsular (Alicante, 2006)*, Museu Arqueològic de Alicante, 2: 193-199. Alacant.

BOSCH, J. i ESTRADA, A. (1994). La Veü de Gavà. *Rubricatum*, 0: 287-291. Gavà.

CASTANY, J. (1987). Noves aportacions al megalitisme de l'interior de Catalunya. *Cota Zero*, 3: 69-75. Vic.

DAUGAS, J.P., ROGER, J.R. i VERNET, G. (1984). Les statuettes chasséennes en céramique du Massif Central. *In: Influences méridionales dans l'est et le centre-est de la France au Néolithique: Le rôle du Massif Central. Actes du colloque interrégional sur le Néolithique (Le Puy-en-Valey, 1981)*: 185-196. Le Puy-en-Valey.

EDO, M., BLASCO, A. i VILLALBA, M.J. (en premsa). Actes de les Jornades internacionals de prehistòria de Garraf (Begues, 2008).

- FONT, J. (2005). Noves aportacions al neolític final-calcolític Veraza: l'assentament del Camp del Rector (Jorba, Anoia) i les estructures de combustió del sector II de Can Vinalets (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occidental). *Tribuna d'Arqueologia, 2001-2002*: 61-91. Barcelona.
- FONT, J. (2006). Les estructures del neolític final-calcolític i del bronze mitjà-recent de Can Vinalets (Santa Perpètua de Mogoda). *Notes*, 21: 185-216. Mollet del Vallès.
- FORTÓ, A., MARTÍNEZ, P. i MUÑOZ, V. (2008). Las estructuras de combustión de grandes dimensiones de Ca l'Estrada en el neolítico europeo *Itr*. HERNÁNDEZ, M.S., SOLER, J.A. i LOPEZ, J.A. (eds.) Actas del IV Congreso del neolítico peninsular (Alicante, 2006). Museu Arqueològic de Alicante, 1: 306-314. Alacant.
- FRANCES, J., GUARDIA, M., MAJÓ, T. i SALA, O. (2008). L'hipogeu calcolític del carrer París de Cerdanyola del Vallès. *Tribuna d'Arqueologia, 2006*: 315-333. Barcelona.
- GALOP, D. (2000). Propagation des activités agropastorales sur le versant nord-pyrénéen entre le VIe et le IIIe millénaire av.J.-C.: l'apport de la palynologie *Itr*. LEDUC, M. VALDEYRON, N. i VAQUER, J. (eds), Troisièmes Rencontres Méridionales de Préhistoire récente: 101-108. Tolosa.
- GALOP, D. (2006). La conquête de la montagne Pyrénéenne au Néolithique. Chronologie, rythmes et transformations des paysages à partir de données polliniques *Itr*. GUILAINE, J. (dir.) Populations néolithiques et environnement: 279-295. Paris.
- GALOP, D. i VAQUER, J. (2004). Regards croisés sur les premiers indices de l'anthropisation en domaine Pyrénéen *Itr*. RICHARD, H. (dir.), Néolithisation précoce. Premières traces d'anthropisation du couvert végétal à partir des données polliniques. *Annales Littéraires, 777*, Série Envi-ronnement, sociétés et archéologie, 7: 179-194. Besançon.
- GIBAJA, J.F., TERRADES, X., PALOMO, A. i CLOP, X. (2009). Las grandes láminas de sílex documentadas en contextos funerarios del neolítico final-bronze inicial en el nordeste peninsular *Itr*. GIBAJA, J.F., TERRADES, X., PALOMO, A. i CLOP, X. (eds), Actes de Les grans fulles de sílex. Europa al final de la Prehistòria: 63-68. Barcelona.
- LOPEZ, J.B., MOYA, A., ESCALA, O. i NIETO, A. (2010). La cista tumularia amb esteles esculpides dels Reguers de Seró (Artesa de Segre, Lleida): una aportació insòlita dins de l'art megalític peninsular i europeu. *Tribuna d'Arqueologia, 2008-2009*: 87-125. Barcelona.
- MARTÍ, M., POU, R. i BUCH, M. (1995). Les estructures prehistòriques del jaciment de Can Filuà, Santa Perpètua de Mogoda (Vallès Occidental). *Limes*, 4-5: 29-44. Cerdanyola del Vallès.
- MARTÍ, M., POU R. i CARLUS X. (1997). Excavacions arqueològiques a la ronda sud de Granollers, 1994. La necròpolis del neolític mitjà i les restes romanes del camí de Can Grau (La Roca del Vallès, Vallès Oriental). Els jaciments de Cal Jardiner (Granollers, Vallès Oriental). Excavacions arqueològiques a Catalunya (Barcelona), 14. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- MARTÍN COLLIGA, A. (1976). El grupo de Veraza en el Bergueda. I Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1974). *Cypselà*, 1: 69-73. Girona.
- MARTÍN COLLIGA, A. (1992). El Neolític Final. La recerca de nous camins. El Verazà *Itr*. Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya. 9e Col.loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà (Andorra la Vella, 1991): 279-284.
- MARTÍN COLLIGA, A. (2001). État de la question du campaniforme dans le contexte culturel chalcolithique du Nord-Est de la Péninsule Iberique *Itr*. NICOLIS, F. (ed.): Bell Beakers today: Pottery, People, Culture, symbols in Prehistoric Europe. Col.loqui de Riva del Garda (Trento, 1998): 155-171. Trento.
- MARTÍN COLLIGA, A. (2003). Els grups del neolític final, calcolític i bronze antic. Els inicis de la metal·lúrgia. *Cota Zero*, 18: 76-105. Vic.
- MARTÍN COLLIGA, A. (2006). La prehistòria al Baix Vallès. *Notes*, 21: 149-183. Mollet del Vallès.
- MARTÍN COLLIGA, A. (2009). Les societats du Néolithique moyen en Catalogne et leur gestion funeraire *Itr*. GUILAINE, J. (dir.) Du Néolithique à l'Histoire: sépultures et sociétés. Séminaire du Collège de France. Editions Errance, Collection des Hesperides: 45-67. Paris.
- MARTÍN COLLIGA, A. i VAQUER, J. (1995). El poblament dels Pirineus a l'Holocè, del mesolític a l'Edat del Bronze *Itr*. BERTRAN-PETT, J. i VIVES, E. (ed.): Muntanyes i població. el Passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària. I Simposi de Poblament dels Pirineus (Andorra la Vella, 1992): 35-73. Andorra la Vella.
- MARTÍN, A., DIAZ, J., POU, R., MARTÍ, M. i BORDAS, A. (1996). Estructures de habitat al aire libre veracienses en el Vallès (Barcelona). I Congrés del Neolític a la Península Ibèrica. Formació i implantació de les comunitats agrícoles (Gavà-Bellaterra, 1995). *Rubricatum*, 1 (1): 447-453. Gavà.

- MARTÍN A., i VILLALBA, M.J. (1999). Le néolithique moyen de la Catalogne *Ix*. Le Néolithique du Nord-Ouest méditerranéen. XXV Congrès Préhistorique Français (Carcassonne, 1994): 211-224. Carcassonne.
- MARTÍN, A., GALLART, J., ROVIRA, C. i MATA-PERELLÓ, J.M. (1999). El Nordeste de la Península Ibérica *Ix*. DELIBES, G. i MONTERO, I. (coord.), Las primeras etapas metalúrgicas en la Península Ibérica. II Estudios Regionales. Instituto Universitario Ortega y Gasset y Ministerio de Educación y Cultura: 115-177. Madrid.
- MARTÍN, A., PETIT, M.A. i MAYA, J.L. (2002). Cultura material, economia i intercanvis durant el III mil·lenni aC a Catalunya *Ix*. Pirineus i veïns al 3r mil·lenni aC. De la fi del neolític a l'edat del bronze entre l'Ebre i la Garona. XII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 2000): 295-321. Puigcerdà.
- MIRÉ, J. i MARTÍN, A. (1998). La indústria lítica del jaciment verazià del Coll (Llinars del Vallès). *Laura*, 15: 5-15. Granollers.
- OLIVA, M., PALOMO, A., TERRATS, N., CARLÚS, X., LOPEZ, J. i RODRIGUEZ, A. (2008). Las estructuras neolíticas de Can Roqueta (Sabadell, Barcelona) *Ix*. HERNÁNDEZ, M.S., SOLER, J.A. i LOPEZ, J.A. (eds.) Actas del IV Congreso del Neolítico Peninsular (Alicante, 2006), 1: 157-167. Alacant.
- RIERA-MORA, S.; ESTEVEZ, J. i NADAL, J. (2007). Systèmes d'exploitation et anthropisation du paysage méditerranéenne du Néolithique Ancien et la Première Âge du Fer: le cas de la dépression du Penedès (NE de la Peninsule Ibérique) *Ix*. RICHARD, H. (ed.) Emprises, déprises et rythmes agricoles à l'Âge du Bronze. Univ. France-Comte, Collection Annales Littéraires: 121-141.
- ROIG, J. i COLL, J.M. (2008). Memòria de la intervenció arqueològica a Can Gambús 1 (Sabadell, Vallès Occidental). Abril 2003-desembre 2004 i agost 2006. Arxiu del Servei d'Arqueologia i Paleoentologia, memòria núm 7416, vol. 12, p. 21-36 i annex 7. Inèdita.
- TARRÚS, J. i CHINCHILLA, J. (1985). El jaciment a l'aire lliure del Neolític Final de Riera Masarachs (Pont de Molins, Alt Empordà). *Empúries*: 47: 42-69.
- TARRÚS, J., CHINCHILLA, J., MERCADAL, O. i ALLAGA, S. (1992). Fases estructurals a l'hàbitat neolític de Ca n'Isach (Palau-Savardera, Alt Empordà). I Congrés del Neolític a la Península Ibérica. Formació i implantació de les comunitats agrícoles (Gavà-Bellaterra). *Rubricatum*, 1 (2): 429-438. Gavà.
- VAQUER, J. (1998). Le midi méditerranéenne de la France *Ix*. Atlas du néolithique européen. L'Europe occidentale. *ERAUL*, 46 (2A): 413-500. Liège.
- VAQUER, J. i REMICOURT, M. (2009). Productions et importations de grandes lames en silex au néolithique et au chalcolithique dans le midi de la France (4500-2400 av. J.-C.) *Ix*. GIBAJA, J.F., TERRADES, X., PALOMO, A. i CLOP, X. (eds) Actes de Les grans fulles de silex. Europa al final de la Prehistòria: 35-45. Barcelona.
- VILASECA, S. (1973). Reus y su entorno en la Prehistoria, 2 vol. Asociación de Estudios Reusenses. Reus.
- VIVES I BALMAÑA, E. i MARTÍN, A. (1992). Elements de reflexió sobre el ritual dels enterraments secundaris del nivell sepulcral verazià de la Cova del Frare de Sant Llorenç del Munt (Matadepera) *Ix*. Estat de la investigació sobre el neolític a Catalunya. 9è Col·loqui Internacional d'arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà i Andorra, 1991): 68-71.

Els menhirs del Baix Vallès abans de la descoberta del menhir de Mollet: geologia, arqueologia, història i etnografia

Jordi Bertran i Duarte*, Josep Bosch i Argilagós**
i Montserrat Tenas i Busquets***

L'objectiu general d'aquest article és efectuar un primer estudi de síntesi dels menhirs coneguts al Baix Vallès, amb anterioritat a la descoberta del menhir de Mollet, des d'una òptica global i pluridisciplinària, fruit de la integració de la recerca arqueològica, històrica, geogràfica i geològica, així com etnogràfica. Els objectius concrets se centren en abordar qüestions relacionades amb la procedència dels materials lítics, les tècniques de manufactura antròpica, la cronologia, la simbologia i el paper dels menhirs en la història i les tradicions.

1. Introducció

Segurament, la paraula menhir ens evoca la Bretanya, la regió del nord-est de França situada al Finisterre

centroeuropeu. Allà, durant la prehistòria, a partir del neolític antic, es van erigir un gran nombre de menhirs, aïllats o formant alineaments, els més destacats dels quals són els de Carnac. La paraula menhir està formada per dos termes bretons: *men*, que significa pedra i *hir* que significa llarga. S'utilitza per referir-se a monuments megalítics fets d'un sol bloc de pedra, generalment allargat, aixecat i fixat dret a terra. Monuments d'aquest tipus n'hi ha a molts altres llocs, a més de a la Bretanya. Abunden a les regions mediterrànies o properes a elles, com és el cas de les illes de Sardenya i de Còrsega, de Suïssa o de la península Ibèrica i, dins d'aquesta, de Catalunya i més concretament del Baix Vallès, on força municipis tenen, com a mínim, un menhir.

121

Figura 1. Tots els menhirs baixvallesans, coneguts fins ara, se situen a la plana vallesana, a excepció del menhir de Castellruf, que se situa a les muntanyes litorals (J. Bertran, 2005).

* Geòleg, Centre d'Estudis Molletans. jbertranduarte@telefonica.net

** Arqueòleg, conservador del Museu de Gavà i responsable de l'estudi del menhir de Mollet designat pel servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. jbosch@aj-gava.cat

*** Arqueòloga, conservadora del Museu Municipal de Montmeló. museu@montmelo.cat

Els estudis sobre menhirs no abunden a Catalunya, tot i ser un dels monuments megalítics més coneguts en aquest territori, on superen la cinquantena. El Dr. Lluís Pericot, en la tesi publicada l'any 1925 (*La civilització megalítica catalana i la cultura pirenaica*, Barcelona), deixà de banda tot el referent als menhirs i s'ocupà només dels sepulcres megalítics; i el mateix va fer en la reedició ampliada del 1950 (en aquesta ocasió titulada *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona). Mentre que, posteriorment, han estat pocs els arqueòlegs que a Catalunya han tractat la qüestió del menhir (BOSCH, 1988; CASTANY, 1992; TARRÚS, 2002; CURA, 2002-2003; TARRÚS *et al*, 2005 i CARRERAS *et al*, 2005).

2. Els menhirs coneguts al Baix Vallès

Amb anterioritat a la descoberta del menhir de Mollet, l'abril de 2009, el territori baixvallesà ja atresorava un bon conjunt de menhirs.

L'existència de possibles menhirs en aquest territori és coneguda des de fa unes dècades. Josep Estrada, a la seva *Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores*, cita la Pedra Salvadora a

Mollet, la Pedra de Gallicant a Gallecs, la Pedra Serrada a Parets i la Pedra de Llinàs a Montmeló; encara que ell no les considera menhirs, sinó únicament grans pedres que pertanyien a capes al·luvials desaparegudes, o possibles vestigis de sepultures dolmèniques també desaparegudes (ESTRADA, 1955: 9-10).

Actualment, fins a la descoberta del menhir de Mollet, es tenia constància de l'existència de quatre menhirs conservats (el menhir de Castellruf a Santa Maria de Martorelles, la Pedra de Llinàs a Montmeló, la Pedra Serrada a Parets del Vallès i la Pedra Llarga a Palau-solità i Plegamans), als quals cal afegir-hi un possible menhir més, per bé que d'edat dubtosa (el menhir de Can Tarragona a Palau-solità i Plegamans) i tres de desapareguts, coneguts únicament a través de diverses notícies publicades al final del segle XIX i a la primera meitat del segle XX (la Pedra Salvadora i la Pedra de Gallicant a Mollet del Vallès i la Pedra de Can Falguera a Palau-solità i Plegamans).

Dels quatre menhirs conservats, dos presenten gravats en forma d'incisions: el menhir de Castellruf a Santa Maria de Martorelles i la Pedra de Llinàs a Montmeló.

122

	MUNICIPI	ALTRES NOMS
<i>Menhirs conservats</i>		
Menhir de Castellruf	Santa Maria de Martorelles	
Pedra de Llinàs	Montmeló	Pedra del Diable
Pedra Serrada	Parets del Vallès	Pedra del Diable
Pedra Llarga	Palau-solità i Plegamans	Pedra del Diable, Pedra del Diluvi
<i>Possibles menhirs</i>		
Menhir de Can Tarragona	Palau-solità i Plegamans	
<i>Possibles menhirs desapareguts</i>		
Pedra Salvadora	Mollet del Vallès	
Pedra de Gallicant	Mollet del Vallès	Pedra de Can Traïdor
Pedra de Can Falguera	Palau-solità i Plegamans	

Figura 2. Relació dels menhirs coneguts al Baix Vallès amb anterioritat a la descoberta del menhir de Mollet (J. Bertran, J. Bosch i M. Tenas, 2010).

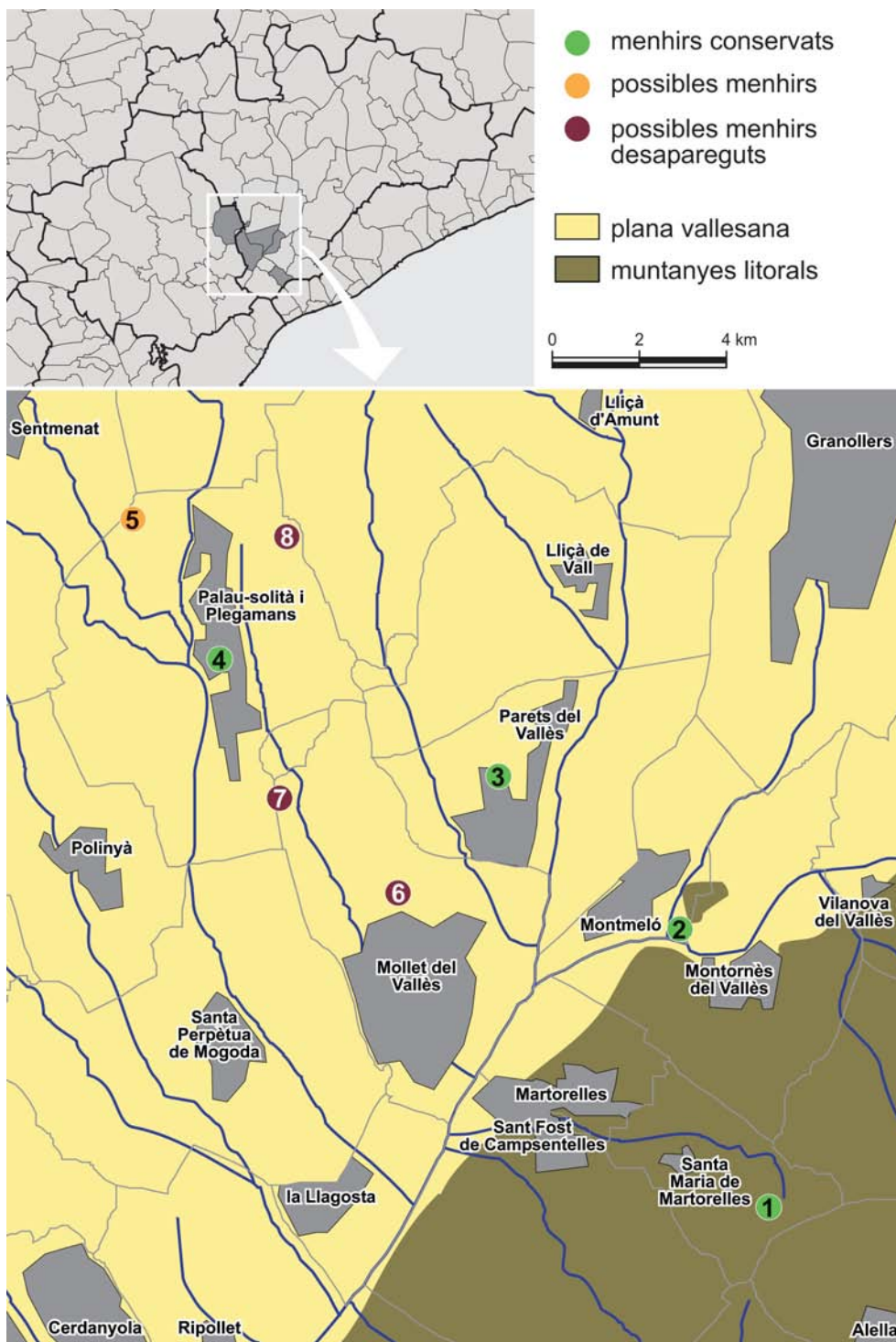

Figura 3. Emplaçament originari dels menhirs del Baix Vallès. Llegenda: 1) menhir de Castellruf; 2) Pedra de Llinàs; 3) Pedra Serrada; 4) Pedra Llarga; 5) menhir de Can Tarragona; 6) Pedra Salvadora; 7) Pedra de Gallicant; i 8) Pedra de Can Falguera (J. Bertran, 2010).

2.1 Menhir de Castellruf (Santa Maria de Martorelles)

124

Enplaçament originari. Muntanyes litorals, concretament, entre el collet de Castellruf i el dolmen del mateix nom o d'en Fàbregues. Quan es va descobrir, a la dècada de 1970, estava estirat a terra, en un marge del mateix camí on es va trobar el dolmen, aproximadament a uns 30 m de distància. No gaire lluny hi ha el dolmen de Can Gurri.

UTM: 31TDF379969 / alçada: 400 m

Enplaçament actual. Des de 1970, es troba dret a la plaça de Joan Matons.

Morfologia i dimensions. Prisma trapezoïdal, amb secció longitudinal rectangular i transversal trapezoïdal. Les dimensions màximes visibles són: 162 x 63 x 48 cm. L'alçada total, segons informació facilitada per Josep Maria Blanch, que va participar juntament amb Andrés Cueto en la descoberta del menhir, és de 220 cm.

Litologia. Granitoide tardihercinià, concretament una granodiorita.

Gravats. Al llarg d'una de les seves cares presenta un gravat longitudinal al menhir, de grans dimensions i similar al de la Pedra de Llinàs (Montmeló). Està integrat per dues línies corbes en arc, verticals, successives i que també formen un 3, i per una tercera línia recta i igualment vertical que, tal com està avui ubicat el menhir, les tanca per l'esquerra i converteix el 3 en una B. Les seves dimensions són 140 cm de llarg i 24 d'ample. L'amplada del gravat és variable: en la línia recta fa 20 mm, mentre que en les corbes, entre 30 i 40 mm. La secció del gravat té forma d'U, més o menys simètrica, i una profunditat també variable, que a la línia recta és de 4 mm i a les corbes d'entre 7 i 9 mm.

Figura 4. Fotografia actual del menhir de Castellruf (S. Sanchez, 2005)

Documentació bibliogràfica. VILLANUEVA (1994), MAÑÉ (1996) i CARRERAS, TARRÚS i GAY (2005).

Documentació gràfica històrica. No documentada.

Tradicions i llegendes. No documentades.

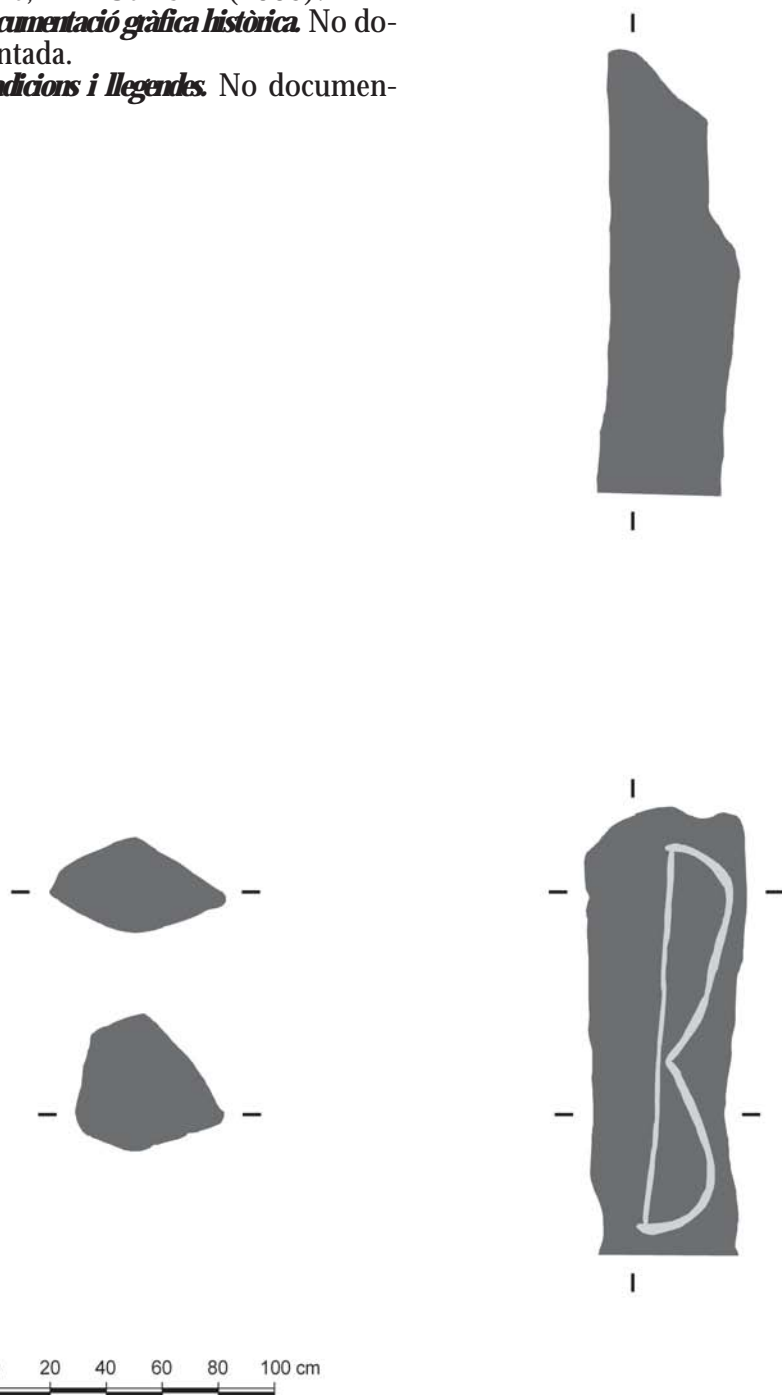

Figura 5. Vista frontal i seccions del menhir de Castellruf (J. Bertran, J. Bosch i M. Tenas, 2005)

2.2 Pedra de Llinàs o Pedra del Diable (Montmeló)

126

Figura 6. Fotografia actual de la Pedra de Llinàs (S. Sanchez, 2005)

Enplaçament originari. Plana vallesana, concretament, a la plana al·luvial del Mogent-Congost, en l'aiguabarreig d'aquests dos rius, al peu del vessant sud-oest del turó de Can Tacó també conegut com les Tres Creus. Segons AYMAR I PUIG (1892) el menhir se situava a escassa distància de la font de Santa Caterina. Més tard, quedà colgat de terra i se'n va perdre la localització. Fou redescobert l'any 1996, per Ignasi Cantarell, Manel Ramal i Josep Barberà en el transcurs d'una visita d'obres a la zona.

UTM: 31TDG382002 / alçada: 80 m.

Enplaçament actual. Des de 1998, es troba dret en el vestibul del Museu Municipal de Montmeló (plaça de Joan Miró, s/n)

Morfologia i dimensions. Prisma quadrangular, amb secció longitudinal rectangular i transversal quadrangular. Les dimensions són: 237 x 82 x 64 cm.

Litologia. Granitoide tardihercinià, concretament una granodiorita.

Descripció dels gravats. Al llarg d'una de les seves cares hi ha un gravat longitudinal de grans dimensions. Està integrat per tres línies corbes en arc consecutives. Dues són verticals i la tercera i superior, tal com està actualment ubicat el menhir, gairebé horitzontal. Les tres línies formen una mena de 3 a l'inrevés. Les seves dimensions són 147,5 cm de llarg i 42,5 d'ample. L'amplada del gravat és variable: a la part superior és més ample, amb 55 mm, mentre que a la resta oscil·la entre 20 i 30 mm. La secció del gravat té forma d'U, amb una profunditat també variable, a la part superior és de 4 mm i a la resta varia entre 4 i 8 mm.

Presenta l'inici de dos intents de divisió transversals de secció en V, segurament moderns, fets amb una eina de metall. L'extrem superior sembla escapat, potser en el mateix moment dels dos intents de divisió esmentats.

Documentació bibliogràfica. MASPONS (1880), MASPONS (1882), AYMARY PUIG (1892), ESTRADA (1950), ESTRADA (1955), CANTARELL (1996), CANTARELL (1999), CURA (2002-2003) i CARRERAS, TARRÚS i GAY (2005).

Documentació gràfica històrica. No documentada.

Tradicions i llegendes. Llegenda de la Pedra del Diable.

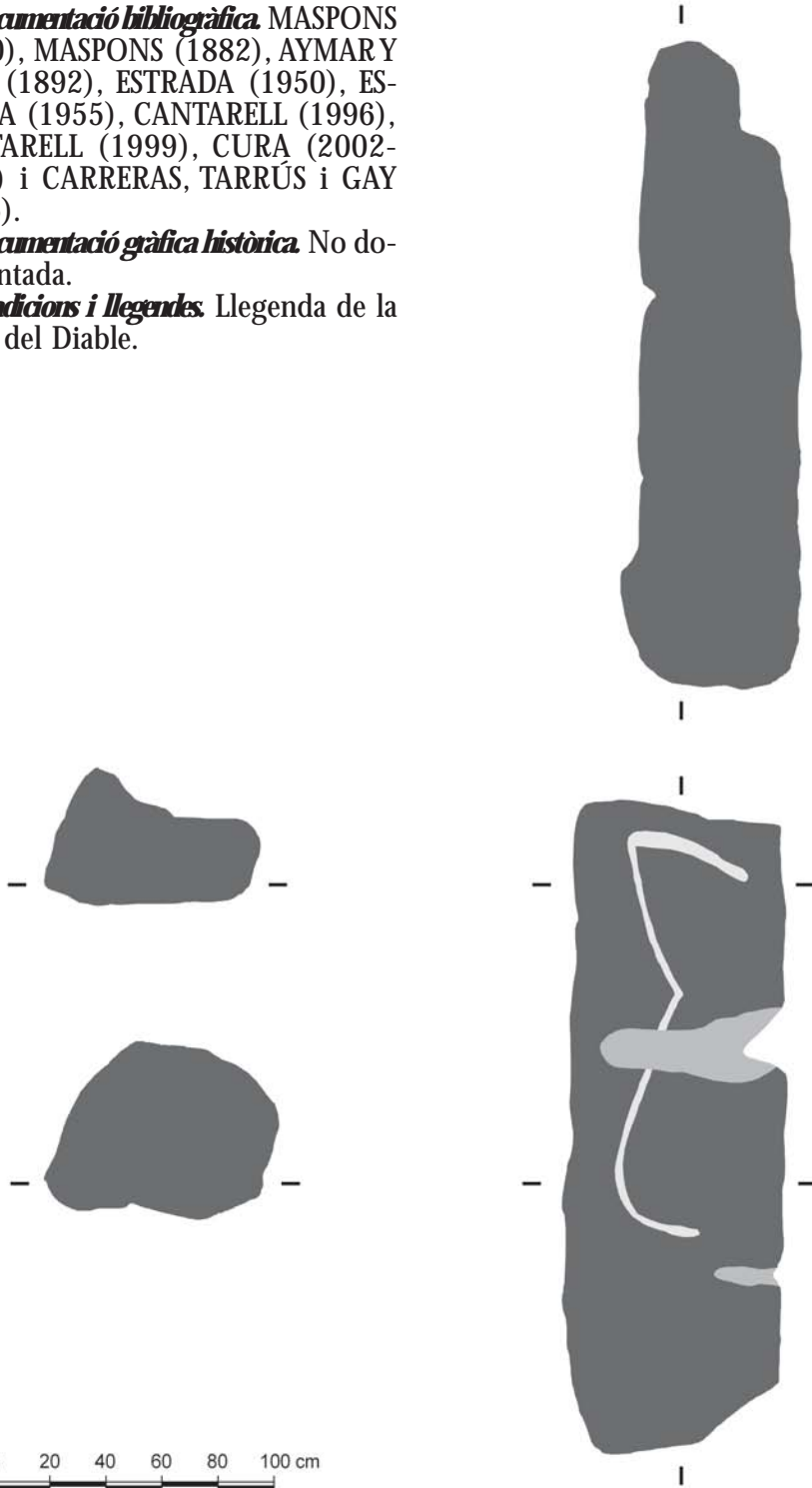

Figura 7. Vista frontal i seccions de la Pedra de Llinàs (J. Bertran, J. Bosch i M. Tenas, 2005)

2.3 Pedra Serrada o Pedra del Diable (Parets del Vallès)

128

Emplaçament originari. Plana vallesana, concretament en la carena que actua d'interfluvi entre el Tenes i la riera Seca o riera de Merdans. El menhir estava tombat en direcció nord-sud, al costat sud de l'antic camí que coincidia amb actual traçat de l'avinguda de la Pedra del Diable.

UTM 31TDG357022 / alçada: 110 m.

Emplaçament actual. Des de 1985, es troba dret al pati del CEIP Pau Vila (av. de la Pedra del Diable, 45), aproximadament a uns 100 m a l'oest de l'emplaçament originari.

Morfologia i dimensions. Tendeix a la d'un prisma triangular, amb secció longitudinal el·líptica i transversal triangular. Les dimensions màximes visibles són: 252 x 102 x 105 cm.

Litologia. Granitoide tardihercinià, concretament una granodiorita.

Descripció de les marques. En un extrem té una profunda incisió transversal, d'uns 35 cm de llarg, 5 d'ample i també 5 de fons, que li dona nom, amb secció en V, aparentment feta modernament i amb un objecte metàl·lic. Cal destacar que la incisió ja era visible en les fotografies de la dècada de 1920.

Figura 8. Fotografia actual de la Pedra Serrada (S. Sanchez, 2005)

Documentació bibliogràfica. MASPONS (1880), PLANTADA i PAYA (1893), ROVIRA (1922), PERICOT (1925), GOMIS (1932), AMADES (1941), ESTRADA (1950), ESTRADA (1966), MANSERGAS (1976) i BOSCH (1988).

Documentació gràfica històrica. Dibuix publicat a MASPONS (1880), fotografia de 1918 (Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas) i fotografia de 1922 (Arxiu Bastardes de Vilassar de Dalt).

Tradicions i llegendes. Llegenda de la Pedra del Diable.

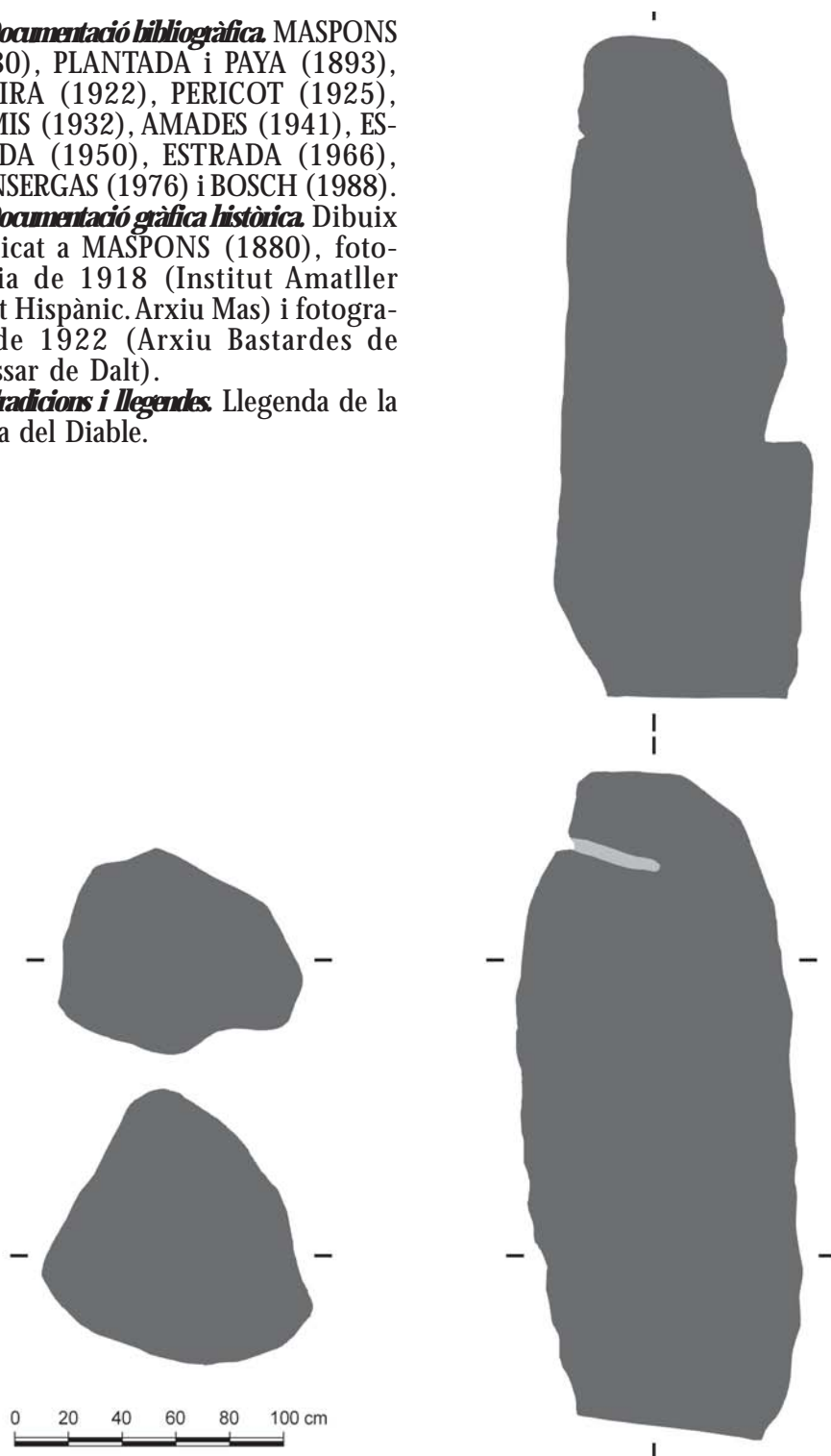

Figura 9. Vista frontal i seccions de la Pedra Serrada (J. Bertran, J. Bosch i M. Tenas, 2005)

2.4 Pedra Llarga, Pedra del Diable o Pedra del Diluvi (Palau-solità i Plegamans)

130

Emplaçament originari. Plana vallesana, concretament en el marge esquerre de la plana al·luvial de la riera de Caldes, just al davant de l'aiguabarreig amb la riera de Sentmenat.

UTM 31TDG317037 / alçada 120 m.

Emplaçament actual. El mateix que l'originari; no hi ha constància que mai hagi estat ni caigut ni traslladat. Actualment l'indret està totalment urbanitzat i el menhir es troba plantat dret, suposadament en la posició original, al bell mig d'un espai enjardinat en la confluència dels carrers del Monòlit i de la Pedra Llarga.

Morfologia i dimensions.

Prisma rectangular, amb seccions tant longitudinals com transversals rectangulars. Les dimensions màximes visibles són: 243 x 120 x 57 cm. Es desconeix l'alçada màxima total.

Litologia. Conglomerat del triàsic inferior (fàcies Buntsandstein). Es tracta d'un bloc ben estratificat on, a més a més de la litologia predominant (conglomerat) també s'observen nivells de granulometria més fina (microconglomerats i gresos).

Figura 10. Fotografia actual de la Pedra Llarga (S. Sanchez, 2005)

Documentació bibliogràfica. MASPONS (1880), MASPONS (1882), OSONA (1888), MAÑÉ (1989), AULADELL (1991), BITRIÁN (1991) i GARCÍA i MELICH (1991).

Documentació gràfica històrica. Dibuix publicat a MASPONS (1880) i fotografia de 1912 (Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas).

Tradicions i llegendes. Llegenda de la Pedra del Diable, processons per a la benedicció del terme, fogueres de Sant Joan i ball de gegants de Palau-solità i Plegamans.

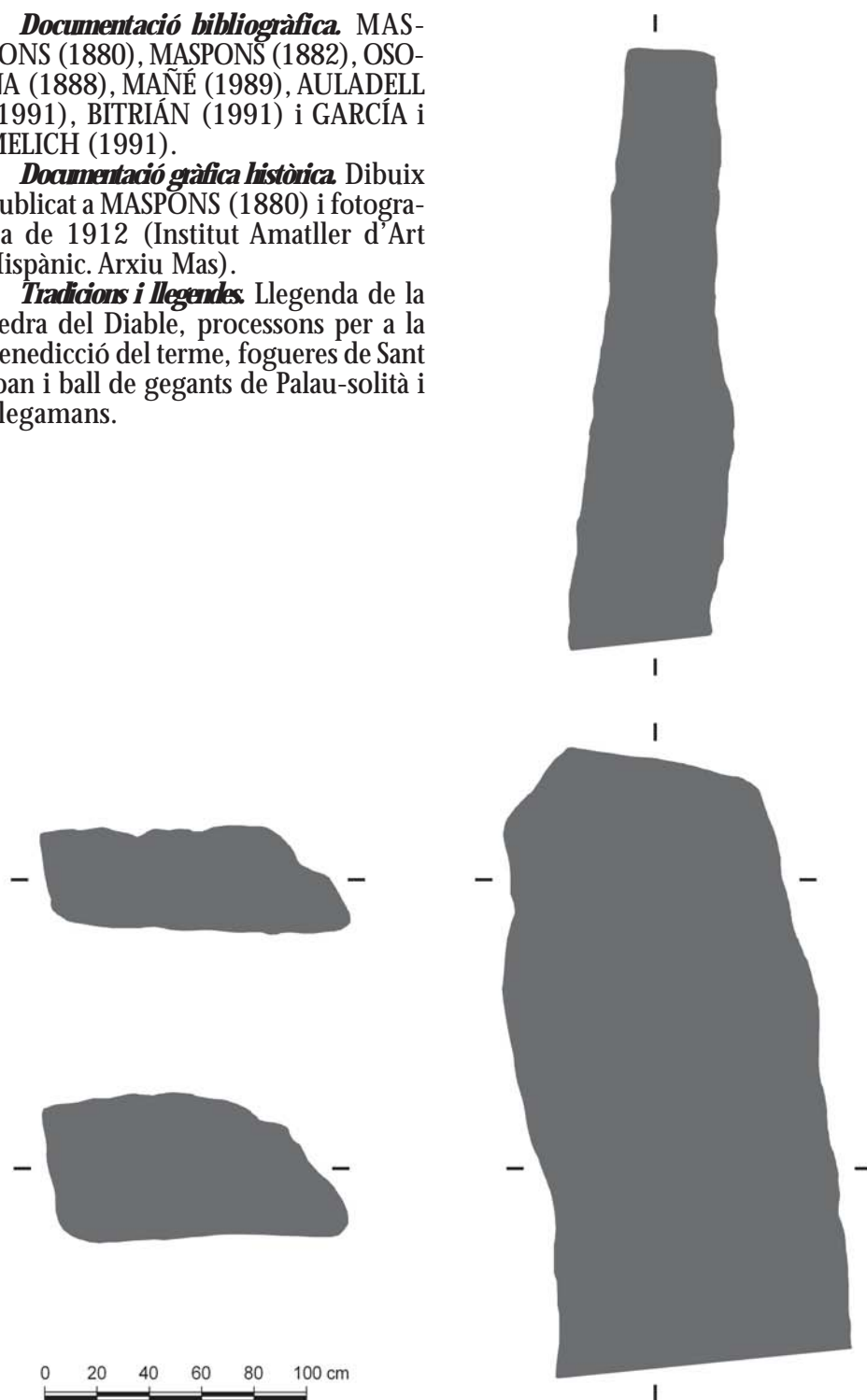

Figura 11. Vista frontal i seccions de la Pedra Llarga (J. Bertran, J. Bosch i M. Tenas, 2005)

2.5 Menhir de Can Tarragona (Palau-solità i Plegamans)

Emplaçament originari. Plana vallesana, concretament en l'interfluvi entre el torrent de Can Duran i la riera de Caldes. Probablement la localització originària no és exactament l'actual.

Emplaçament actual. En el camí d'accés de can Tarragona. Aquesta masia, també anomenada can Gibert, se situa en el límit dels municipis de Palau-solità i Plegamans i Polinyà.

Morfologia i dimensions. Prisma rectangular, amb seccions tant longitudinals com transversals rectangulars.

Les dimensions màximes visibles són: 225 x 185 x 35 cm. Es desconeix l'alçada màxima total.

Litologia. Conglomerat del triàsic inferior (fàcies Buntsandstein). Es tracta d'un bloc ben estratificat on, a més a més de la litologia predominant (conglomerat) també s'observen nivells de granulometria més fina (microconglomerats i gresos).

Documentació bibliogràfica. No documentada.

Documentació gràfica històrica. No documentada.

Tradicions i llegendes. No documentades.

2.6 Pedra Salvadora (Mollet del Vallès)

Emplaçament originari. Plana vallesana, concretament en la carena que actua d'interfluvi entre el torrent Caganell i la riera Seca o de Merdans. Es trobava tombada al costat de l'antic camí de Sant Valerià, en un indret ara inexistent a causa de la construcció de l'autopista AP-7, al bell mig del buit del rebaix de l'autopista al costat de l'actual passera.

Emplaçament actual. Desconegut, per bé que hi ha indicis que, algun fragment, podria trobar-se colgat de terra en un terraplè de l'autopista AP-7.

Morfologia i dimensions. Segons una descripció antiga (PLANTADA, 1906), les dimensions màximes eren 225 x 185 x 35 cm.

Litologia. A partir de fotografies de l'època sabem que es tractava d'un Granitoide tardihercinià.

132

Figura 12. Fotografia actual del menhir de Can Tarragona (J. Bertran, 2005)

Documentació bibliogràfica.

MASPONS (1882), PLANTADA (1892), PLANTADA i PAYÁ (1893), PLANTADA (1906), ESTRADA (1950), ESTRADA (1955), SUNÉ (1951), SOLETURA (1981), FÀBREGA (2000) i ANSÓ i CAMPOY (2007).

Documentació gràfica històrica.

Fotografia de 1934 (Antoni Martí Baster, Arxiu Històric de Sabadell) i fotografies de 1975 (Pau Ros i Fontserè).

Tradicions i llegendes. Llegenda de la Pedra Salvadora, llegenda de la Pedra del Diable, processons per a la benedicció dels fruits del terme i fogueres de Sant Joan.

2.7 Pedra de Gallicant o Pedra de Can Traïdor (Gallecs, Mollet del Vallès)

Enplaçament originari. Plana vallesana, concretament en la carena que hi ha entre el torrent Caganell i la riera de Caldes. Es trobava tombada enmig del camp que hi ha davant d'on hi havia l'antiga masia de can Traïdor.

Enplaçament actual. L'any 1885 va ser trencada en quatre trossos pel propietari del camp (MASPONS, 1885). Actualment, la localització dels fragments o del que pugui quedar d'ells és desconeguda.

Morfologia i dimensions. Segons una descripció antiga (MASPONS, 1885), les dimensions màximes eren 320 x 160 x 60 cm.

Litologia. A partir de la descripció de MASPONS (1885) cal suposar que es tractava d'un granitoide tardihercinià.

Documentació bibliogràfica. MASPONS (1885), PLANTADA i PAYÁ (1893) i SUNÉ (1951).

Documentació gràfica històrica. No documentada.

Figura 13. La Pedra Salvadora (a partir d'una fotografia de 1934 d'Antoni Martí Baster, Arxiu Històric de Sabadell).

Tradicions i llegendes. No documentades.

2.8 Pedra de Can Falguera (Palau-solità i Plegamans)

Enplaçament originari. Plana vallesana, concretament en la carena que hi ha entre el torrent de les Garces (capçalera del torrent Caganell) i la riera de Caldes. Es trobava, mig enterrada, dalt de la carena, al costat del camí de Palaudàries a prop de can Falguera.

Enplaçament actual. A final de la dècada de 1950 fou dinamitada. Actualment, la localització dels fragments o del que pugui quedar d'ells és desconeguda.

Morfologia i dimensions. Segons una descripció del darrer masover de can Falguera, la Pedra feia uns 3 m de llarg per 2 m d'ample.

Litologia. A partir de la descripció de MASPONS (1882) cal suposar que es tractava d'un granitoide tardihercinià.

Documentació bibliogràfica. MASPONS (1882).

Documentació gràfica històrica. No documentada.

Tradicions i llegendes. Llegenda de la Pedra del Diable.

3. Context geogràfic i geològic

El Baix Vallès abraça les terres topogràficament més baixes de la plana vallesana i els relleus interiors del sector meridional de les muntanyes litorals, de manera que participa de dos grans unitats geogràfiques i geològiques: la plana vallesana i les muntanyes litorals. La localització dels menhirs del Baix Vallès permet constatar que tots se situen a la plana vallesana, a excepció del de Castellruf (Santa Maria de Martorelles), que es troba a les muntanyes litorals.

3.1 La plana vallesana

La plana vallesana és una depressió allargassada, orientada de NE a SW i paral·lela a la línia de costa. Des d'un punt de vista geològic és una *fossa tectònica* o *graben*, és a dir, una depressió d'origen tectònic, delimitada per falles directes, en la qual els blocs centrals s'han enfonsat respecte els laterals (muntanyes litorals i prelitorals). El llarg procés de formació d'aquesta plana es va iniciar ara fa 25 milions d'anys. Els relleus, fins aleshores enlairats, van començar a enfonsar-se, per causes tectòniques, al mateix temps que la depressió s'omplia de sediments procedents de l'erosió de les muntanyes veïnes.

El gran gruix de materials que rebleix la fossa tectònica vallesana es va sedimentar al llarg d'un lapsus de temps comprès entre 25 i 8 milions d'anys, és a dir, a final del terciari, durant el miocè. Malgrat això, a la quasi totalitat de la plana vallesana només afloren els sediments més recents d'aquesta successió (entre 11 i 8 milions d'anys), que corresponen a l'anomenat *vallesità*, una unitat estratigràfica del miocè continental definida a la depressió del Vallès i de la qual s'ha derivat el nom.

Hi predominen les sorres de tonalitats ocres o groguenques, classificades com a arcoses a causa de l'alt contingut de clasts de naturalesa feldspàtica. La matriu és argilosa i el ciment, pràcticament inexistent. Localment, entre les arcoses es troben nivells lenticulars de lutites arcòsiques, arcoses conglomeràtiques i conglomerats. Els còdols dels nivells conglomeràtics tenen una composició fonamentalment magmàtica plutònica d'edat paleozoica (granodiorites, granits i roques filonianes associades) i, en menor proporció, són presents alguns còdols de roques metamòrfiques paleozoiques (esquistes, pissarres, cornianes i lidites) i també, alguns, de roques sedimentàries triàsiques (gresos, calcàries, dolomies i conglomerats). Localment, també es poden observar alguns nivells més blanquinosos, a causa de la presència de crostes i nòduls de carbonat de calci. Aquestes carbonatacions, d'origen edàfic, anomenades *caliche*, estan relacionades amb la formació de paleosòls, on, en condicions climàtiques determinades, el carbonat de calci dissolt a les aigües edàfiques precipita a causa de l'acció de la capilaritat i l'evaporació.

En conjunt, les roques sedimentàries vallesianes que afloren al Baix Vallès corresponen a successions terribenes dipositades a les zones de cos i peu de ventalls al·luvials. Aquestes fàcies distals van ser majoritàriament sedimentades mitjançant processos de corrents aquosos poc confinats, en ambients de plana al·luvial i plana fangosa. La procedència dels materials, si jutgem per les estructures sedimentàries, marca una direcció i un sentit dels aportaments del nord-oest cap al sud-est, és a dir, procedents dels relleus prelitorals. Aquest fet, conjuntament amb la distribució de les fàcies, indica que l'evolució dels sistemes de ventalls al·luvials vallesians va estar

exclusivament controlada per les fractures del marge NO de la fossa tectònica vallesana. La naturalesa arcòsica de les sorres i lutites, així com la naturalesa, majoritàriament, magmàtica plutònica dels còdols dels nivells conglomeràtics, mostra una composició litològica fortament condicionada per l'àrea font, que se situaria als voltants de Caldes de Montbui.

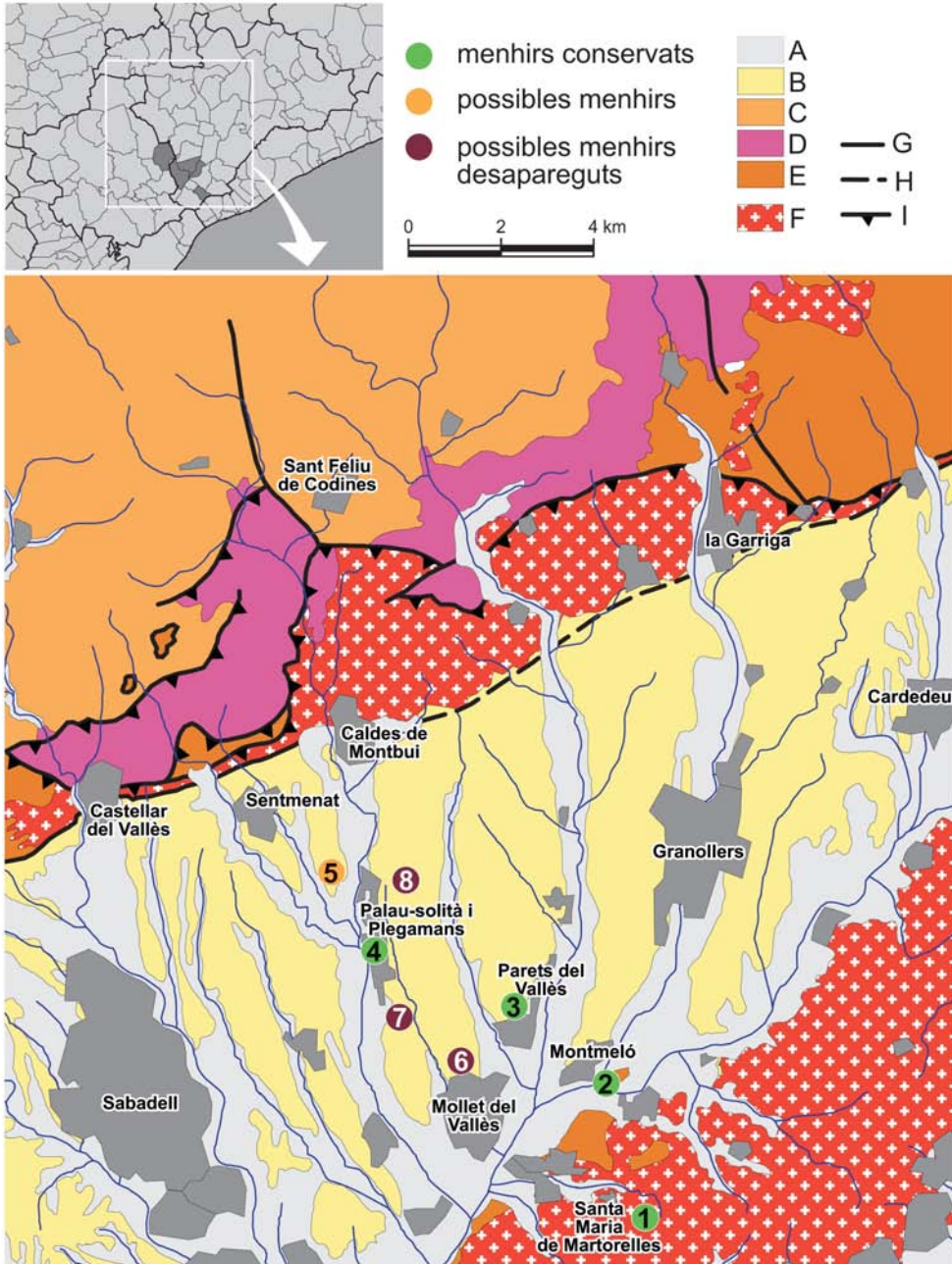
En acabar els temps miocènics, el procés d'enfonsament i rebliment de la plana ha continuat fins als nostres dies, però a un ritme molt més lent. El registre sedimentari d'aquests temps recents es concreta amb petits gruixos de sediments detrítics sense cohesionar (sorres, graves, llims i argiles) acumulats durant els darrers 1,6 milions d'anys, és a dir, durant el quaternari. Aquests dipòsits es localitzen majoritàriament al llarg dels principals cursos d'aigua, ja que han estat els actuals rius i rieres els encarregats d'erosionar, transportar i finalment sedimentar aquests materials. Tanmateix, al llarg dels temps quaternaris, s'han modelat les formes de relleu que actualment podem veure a la depressió vallesana: carenes suaument ondulades, valls en forma de bressol, vall de fons pla, terrasses fluvials, etc.

3.2 Les muntanyes litorals

Les muntanyes litorals són un conjunt de relleus d'alçada moderada, orientats de NE a SW i, per tant, paral·lels a la línia de costa, que separen la plana vallesana de la mar Mediterrània. Des d'un punt de vista geològic són un *horst*, és a dir, un conjunt de blocs tectònicament enlairats, delimitats per falles directes, en el qual els blocs centrals s'han enlairat respecte els laterals (fossa tectònica vallesana i fosses tectòniques submergides del litoral mediterrani).

Les muntanyes litorals baix vallesanes estan formades majoritàriament per granitoides (granits, granodiorites i tonalites), és a dir, roques magmàtiques plutòniques procedents de la intrusió i posterior solidificació d'un magma, a l'interior de l'escorça terrestre, a una fondària aproximada de poc més d'un quilòmetre. Roques amb una edat de cristallització, obtinguda pel mètode isotòpic Rb-Sr (rubidi-estronci) de 284 ± 7 milions d'anys (DEL MORO i ENRIQUE, 1996), és a dir, tardihercinians (final del paleozoic). Superficialment, aquestes roques magmàtiques, pràcticament sempre estan alterades per causes meteòriques, que donen lloc a un mantell d'alteració quasi continu, d'un material arenós, conegut popularment amb el nom de sauló. Entre el sauló és freqüent trobar fragments de granitoides encara sense alterar: són les anomenades boles de granit. Quan l'erosió les posa al descobert, donen lloc a escampalls de boles de gran valor paisatgístic.

A més a més, en alguns dels petits turons que, entre Montornès del Vallès i la Llagosta, constitueixen els primers relleus de les muntanyes litorals, existeixen afloraments de roques metasedimentàries, és a dir, roques metamòrfiques —sobretot esquists— que procedeixen del metamorfisme de roques originàriament sedimentàries. Aquestes roques, que popularment es coneixen amb el nom de llicorella, es poden observar al turó del Castell de Sant Miquel, la Covarota, turó de les Tres Creus, turó del Telègraf, la Llicorella, turó de la Ribalta, turó de Can Teià, etc. L'edat d'aquests esquists és problemàtica i només es pot dir amb seguretat que són anteriors a 464 milions d'anys, és a dir, precaradocians (ordovicià superior), per bé que hi ha força indicis per suposar que poden ser molt més antics.

136

Figura 14. Mapa geològic del Baix Vallès i àrees properes, en el que s'han representat les edats de les roques i les estructures tectòniques principals. Llegenda: 1) menhir de Castellruf; 2) Pedra de Llinàs; 3) Pedra Serrada; 4) Pedra Llarga; 5) menhir de Can Tarragona; 6) Pedra Salvadora; 7) Pedra de Gallicant; 8) Pedra de Can Falguera; A) roques sedimentàries quaternàries (conglomerats, sorres, llims i argiles); B) roques sedimentàries neògenes (conglomerats, sorres, llims i argiles); C) roques sedimentàries paleògenes (conglomerats, gresos, llims, argiles i localment calcàries i margues); D) roques sedimentàries triàsiques (conglomerats, gresos, llims, argiles, calcàries i dolomies); E) roques metamòrfiques paleozoiques i, fins i tot potser anteriors, procedents sobretot del metamorfisme de roques sedimentàries (esquistes, pissarres i localment quarzites, lidites, conglomerats i calcàries); F) roques magmàtiques plutòniques d'edat tardiherciniana (granodiorites i granits); G) falla; H) falla suposada; I) encavalcament (J. Bertran, 2010).

En les zones de contacte entre els esquistes i les granodiorites és freqüent trobar esquistes pigallats i cornianes, que són el resultat del metamorfisme de contacte que han sofert els esquistes a conseqüència de la intrusió de les roques magmàtiques.

Tant els granitoides com els esquistes estan travessats per una important xarxa de dics de direcció majoritària SO-NE. Predominen els dics de composició granodiorítica i granítica, per bé que també trobem dics tonalítics, aplítics, felsítics i pegmatítics. L'edat d'aquests dics és lleugerament posterior als granitoides.

Finalment, totes les litologies descrites fins ara, es troben puntualment recobertes per dipòsits poc potents de sorres, llims, argiles i graves, d'edat quaternària, que corresponen a les mateixes lleres de la xarxa fluvial o bé a dipòsits de peu de muntanya acumulats en el canvi de pendent que es produeix al passar dels relleus d'aquest sector als terrenys més planers que formen la plana vallesana.

4. Naturalesa i procedència dels materials lítics

La naturalesa lítica dels menhirs conservats al Baix Vallès permet agrupar-los en dos grans grups petrogrà-

fics, genètics i cronològics: aquells que estan formats per roques magmàtiques plutòniques –granitoides d'edat tardiherciniana– (menhir de Castellruf a Santa Maria de Martorelles, Pedra de Llinàs a Montmeló i Pedra Serrada a Paret del Vallès) i aquells que estan formats per roques sedimentàries detrítiques –conglomerats del triàsic inferior (fàcies Buntsandstein)– (Pedra Llarga i menhir de Can Tarragona a Palau-solità i Plegamans).

La determinació de la naturalesa lítica dels menhirs desapareguts és òbviament més difícil d'establir, si més no amb exactitud. Ara bé, a partir de les fotografies de la Pedra Salvadora de Mollet del Vallès, realitzades els anys 1934 i 1975, sabem, amb seguretat, que es tractava d'un granitoide. De la Pedra de Gallicant (Gallecs, Mollet del Vallès) i de la Pedra de Can Falguera (Palau-solità i Plegamans) només disposem, ara per ara, de les descripcions de Francesc Maspons i Labrós. En MASPONS (1885) es descriu la Pedra de Gallicant com a granítica. En MASPONS (1882) s'esmenta que la Pedra de Can Falguera és d'ull de serp, és a dir, el nom popular amb què es coneixen, a moltes contrades catalanes, els granitoides. Per tant, atès que les descripcions de Maspons són coherents amb la naturalesa lítica de la

	MUNICIPI	LITOLOGIA
<i>Menhirs conservats</i>		
Menhir de Castellruf	Santa Maria de Martorelles	Granitoide tardihercinia
Pedra de Llinàs	Montmeló	Granitoide tardihercinia
Pedra Serrada	Paret del Vallès	Granitoide tardihercinia
Pedra Llarga	Palau-solità i Plegamans	Conglomerat triàsic
<i>Possibles menhirs</i>		
Menhir de Can Tarragona	Palau-solità i Plegamans	Conglomerat triàsic
<i>Possibles menhirs desapareguts</i>		
Pedra Salvadora	Mollet del Vallès	Granitoide tardihercinia
Pedra de Gallicant	Mollet del Vallès	Granitoide tardihercinia
Pedra de Can Falguera	Palau-solità i Plegamans	Granitoide tardihercinia

Figura 15. Determinació litològica dels menhirs baix vallesans (J. Bertran, 2010).

resta de menhirs baixvallesans, sembla versemblant que ambdós menhirs estiguessin formats per granitoides.

Al sobreposar les localitzacions geogràfiques originàries dels menhirs al damunt d'un mapa geològic, ens adonem que únicament el menhir de Castellruf, situat a les muntanyes litorals, està emplaçat en una àrea on aflora el mateix tipus de roca que el menhir, en aquest cas una granodiorita d'edat tardiherciniana. A més a més, les característiques composicionals i texturals de la granodiorita del menhir de Castellruf coincideixen plenament amb les granodiorites que afluïren *in situ*.

Pel que fa als altres menhirs, al sobreposar les ubicacions originàries no hi ha coincidència entre les litologies dels menhirs i els afloraments. Tot aquest conjunt de menhirs se situa a la plana vallesana, on afluïren les roques sedimentàries detrítiques poc o gens coherents del vallesià i el quaternari, de característiques composicionals, cronològiques i texturals ben diferents a la dels menhirs. A la plana vallesana no hi ha afloraments de granitoides i els nivells conglomeràtics

vallesians (miocè) no tenen res a veure amb els conglomerats del triàsic inferior (fàcies Buntsandstein). Ara bé, també cal analitzar la possibilitat que els menhirs correspongessin a grans blocs transportats per corrents d'alta energia, ja sigui durant el vallesià o bé, en temps més recents, durant el quaternari. Aquesta possibilitat és força inviable, atès que és, en quasi tots els casos, incompatible amb la localització geogràfica dels menhirs en relació amb la geometria dels ventalls al·luvials i els dipòsits fluvials que constitueixen el rebliment sedimentari de la plana vallesana. Una possible excepció podria ser el menhir de Can Tarragona, atès que se situa al damunt de fàcies més proximals dels ventalls al·luvials vallesians. Aquestes fàcies més proximals s'haurien dipositat mitjançant la intervenció de processos d'alta energia amb capacitat de mobilitzar blocs de mides considerables, com es pot comprovar *in situ* pels voltants de Can Tarragona. Aquest blocs, malgrat que són de mida considerable i que tenen les mateixes característiques composicionals, texturals i cronològiques que el menhir de Can Tarragona, mai arriben a les dimensions d'aquest. Per tant, caldria un treball de camp més exhaustiu per tal de corroborar o descartar aquesta possibilitat.

Deixant de banda el menhir de Castellruf que es troba *in situ* i el dubtes sobre el menhir de Can Tarragona, la resta de menhirs van haver de ser transportats, de manera antròpica, des de les àrees on afluïren aquestes litologies fins al lloc del seu emplaçament. D'una banda, l'àrea font dels menhirs granítics (Pedra de Llinàs, Pedra Serrada, Pedra Salvadora, Pedra de Gallicant i Pedra de Can Falguera) es trobaria a les muntanyes litorals, atès que: 1) és l'aflorament de granitoides

138

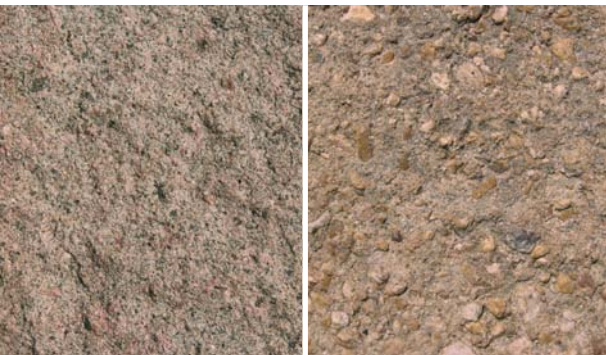

Figura 16. La naturalesa lítica dels menhirs baixvallesans permet establir dos grans grups: els menhirs granítics i els conglomeràtics. En les fotografies es mostra un exemple de cadascun d'ells: a l'esquerra, detall del menhir granític de la Pedra Serrada de Parets del Vallès, a la dreta, del menhir conglomeràtic de la Pedra Llarga de Palau-solità i Plegamans (J. Bertran, 2005).

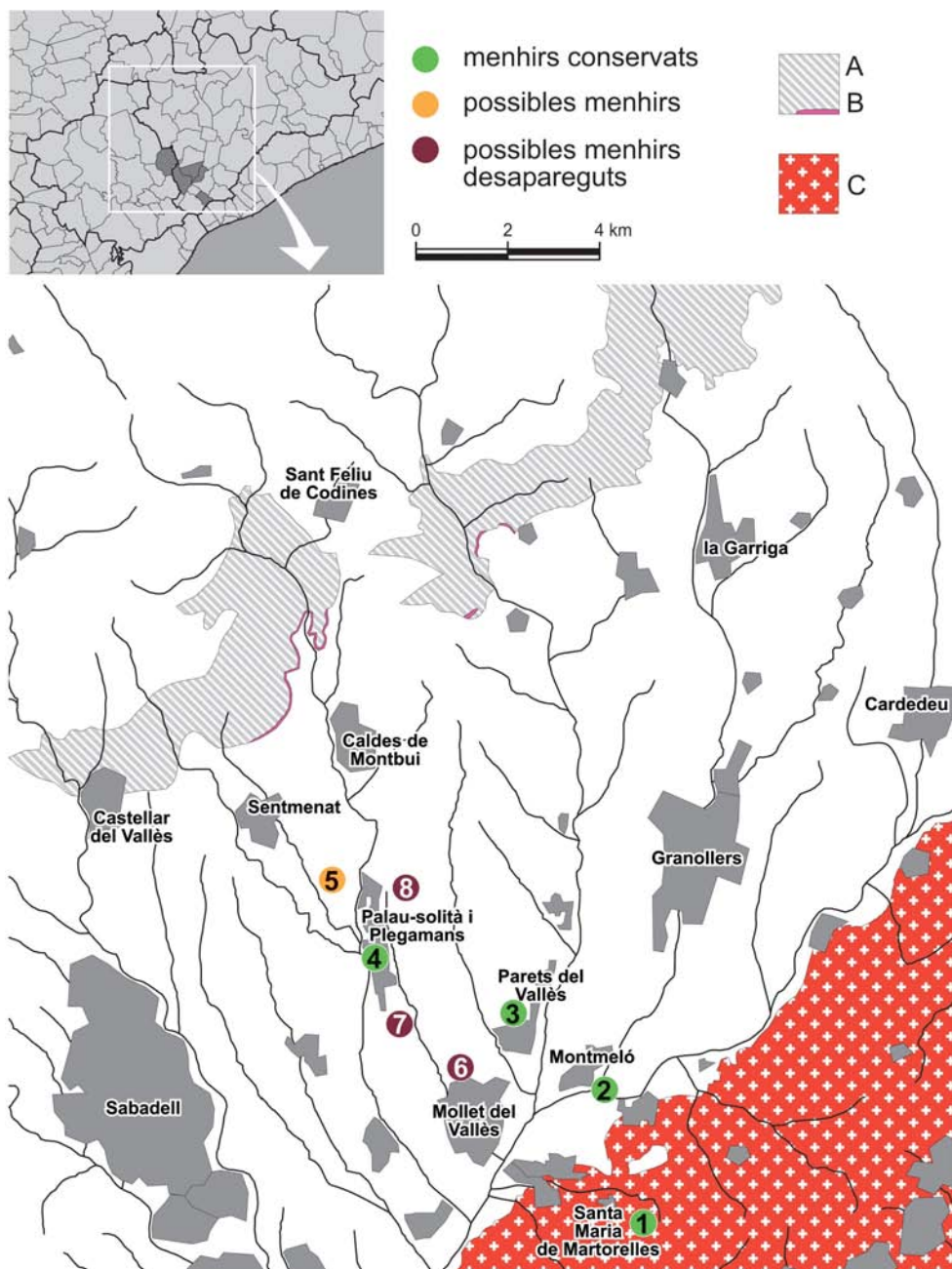

Figura 17. S'han establert les àrees fonts litològiques següents: a) l'àrea font dels menhirs granítics (menhir de Castellruf, Pedra de Llinàs, Pedra Serrada, Pedra Salvadora, Pedra de Gallicant i Pedra de Can Falguera) se situaria en els afloraments de granitoides de les muntanyes litorals; i b) l'àrea font dels menhirs conglomeràtics (Pedra Llarga i menhir de Can Tarragona) se situaria en els afloraments del triàsic inferior, més concretament en el tram basal de les facies Buntsandstein (unitat de Caldes de Montbui). Llegendari: 1) menhir de Castellruf; 2) Pedra de Llinàs; 3) Pedra Serrada; 4) Pedra Llarga; 5) menhir de Can Tarragona; 6) Pedra Salvadora; 7) Pedra de Gallicant; 8) Pedra de Can Falguera; A) afloraments del triàsic inferior (conglomerats, gresos, llims, argiles, calcàries i dolomies); B) afloraments del tram basal de les facies Buntsandstein (unitat de Caldes de Montbui) (gresos conglomeràtics i conglomerats); i C) roques magmàtiques plutòniques d'edat tardiherciniana (granodiorites i granits) (J. Bertran, 2010).

tardihercinians més proper; 2) aquestes roques són molt abundants i; 3) en el cas dels menhirs conservats, les característiques composicionals i texturals coincideixen plenament. D'altra banda, l'àrea font del menhir conglomeràtic de la Pedra Llarga es trobaria a la capçalera de la riera de Caldes, atès que: 1) és l'aflorament més proper; 2) els conglomerats triàsics de les fàcies Buntsandstein afloren en bones condicions i; 3) les característiques composicionals i texturals són també plenament coincidents.

5. Tècniques de manufactura antròpica

Pel que fa a la manufactura dels monuments megalítics baixvallesans fins aquí descrits, devia ser senzilla. Res fa suposar una alteració antròpica del suport lític original. Les seves pedres es devien escollir a les àrees font perquè la seva morfologia i les seves dimensions s'adaptaven a una idea preconcebuda i, com a molt, devien ser sotmeses a un lleuger repicat d'algunes de les seves parts, del que no haurien quedat evidències. Pel que fa a la tècnica de realització dels gravats dels menhirs de Castellruf i de la Pedra de Llinàs, la seva secció en U indica que van ser fets per repicat lineal amb un instrument de pedra, com ara un palet de riu o riera. La superfície llisa del fons dels gravats pot fer pensar en un poliment per abrasió posterior a la percussió. Ara bé, és també possible que aquesta superfície llisa fos resultat del mateix repicat, amb la qual cosa, els diferents minerals que componen la granodiorita dels menhirs devien ser esmicolats, ja que hi abunden els petits fragments de quars que, amb els cops repetits, podien actuar com abrasiu de la superfície interna dels gravats.

6. Cronologia

La datació dels menhirs en general resulta complexa. En el millor dels casos es pot establir una datació relativa, a partir del seu context d'implantació. Però, quan aquest context és desconegut o no aporta dades precises, llavors només ens queda trobar algun referent cronològic en la seva decoració, en cas que en tingui. Pel que fa a la cronologia dels monuments megalítics aquí estudiats, dos d'ells presenten indicis per datar-los en algun moment del neolític: el menhir de Castellruf (Santa Maria de Martorelles) i la Pedra de Llinàs (Montmeló). El primer va ser trobat, com s'ha dit, a la vora del dolmen de Castellruf, amb el que podia estar relacionat, ja sigui com a menhir associat a ell o com a pedra reaprofitada per a la seva construcció. El dolmen de Castellruf és un sepulcre megalític, probablement del tipus conegut com a galeria coberta catalana, un tipus que es data al neolític final (TARRÚS, 2002: 828). Així, doncs, el menhir que es conserva a Santa Maria de Martorelles, que d'alguna forma hi està relacionat, es pot datar també en aquest neolític final o, potser, en un període anterior. Per altra banda, donada la semblança entre els gravats del menhir de Santa Maria de Martorelles i el de la Pedra de Llinàs de Montmeló, és possible que aquests dos menhirs fossin contemporanis.

7. Significat

Si establir la cronologia dels menhirs baixvallesans resulta complex, més ho resulta encara establir el seu significat i el dels seus gravats. Fins al moment, s'han proposat varies hipòtesis, sense que puguem dir que una resulta més vàlida que les altres. Hipòtesis, per un costat, de naturalesa

zoològica, com les que veuen en els gravats la representació d'unes banyes o la d'un jou (CARRERAS *et al*, 2005). Hipòtesis, per un altre costat, de naturalesa antropomorfa, segons les quals menhirs i gravats representaven éssers humans (CÚRA, 2002-2003). En tercer lloc, hipòtesis de naturalesa geogràfica, com les que han vist en els menhirs i gravats fites o delimitacions de territori, senyalització de camins, fonts, zones humides o guals, o com la que veu representacions de determinades parts del paisatge. Inspira aquest tercer grup d'hipòtesis el fet que tots els monuments estudiats, encara que per raons diferents, es trobaven originàriament en llocs geogràficament destacats. Confluència de cursos d'aigua en el cas de la Pedra de Llinàs i de la Pedra Llarga. Carenes amb bona visibilitat en el cas de la Pedra Serrada i de la Pedra Salvadora. Un coll de muntanya, per últim, en el cas del Menhir de Castellruf. Resulta remarcable, per finalitzar amb els possibles significats, la semblança dels motius gravats que hem descrit, amb els perfils arrodonits i suaus que

presenten les muntanyes litorals baix vallesanes, en general, i les del turó de les Tres Creus en particular, al peu del qual va ser trobada precisament la Pedra de Llinàs.

Independentment de què es pugui arribar o no a determinar de forma més o menys segura el significat dels menhirs baixvallesans, el que sí que podem dir és que formen un interessant conjunt, en principi de menhirs aïllats, ja que res indica que existissin agrupaments com per exemple el del cromlec proper de Pins Rosers (Llinars del Vallès) (TARRÚS *et al*, 2005). És molt probable que el conjunt dels menhirs baixvallesans hagués estat més nombrós, si ens atenem als inicis de tallat observats sobre els menhirs de Parets i de Montmeló. La raó de tallar els menhirs devia ser, amb tota seguretat, la d'obtenir pedres utilitzables en la construcció d'edificacions més o menys properes a ells. D'aquesta forma és probable que altres menhirs haguessin estat destruïts per complet.

Per últim, volem assenyalar que tots aquests menhirs, els quals poden ser adscrits a un neolític recent o fi-

Figura 18. Perfil arrodonit i suau del turó de les Tres Creus (S. Sanchez)

nal, ens poden ajudar a conèixer millor aquestes etapes al Baix Vallès. En aquest territori, han estat trobades diverses restes arqueològiques dels moments finals del neolític. Unes corresponen a descobertes de fa forces anys, com les d'Ignasi Cantarell al camp de Futbol de Montmeló, d'estil clarament veracià (BOSCH coord. 2001: 46 i 47). Mentre que d'altres corresponen a troballes molt recents; com les efectuades també a Montmeló, amb les excavacions impulsades des del museu d'aquesta població i dirigides per l'arqueòloga Gemma Ibars. Aquestes excavacions han descobert estructures d'habitació a l'aire lliure associades a diferents materials arqueològics, entre els quals hi ha ceràmiques que es poden relacionar amb diferents grups culturals del final del neolític a Catalunya i al migdia francès. Els menhirs del Baix Vallès, juntament amb troballes com les esmentades, atorguen una rellevància més que considerable al poblament d'aquest territori durant els darrers temps del neolític.

8. Els menhirs en la documentació medieval i moderna

Tal com destacava Àngels Casanovas (1992), la documentació medieval i moderna pot aportar informació d'interès per a l'estudi dels monuments megalítics. En la seva qualitat d'elements visibles i inamovibles del paisatge, aquest tipus de monuments, i més específicament els menhirs, tingueren, a partir de l'època medieval, un ús termenal i s'utilitzaren a bastament en la delimitació de territoris. Per aquest motiu, apareixen esmentats, sovint, en la documentació escrita. L'estudi sistemàtic d'aquesta documentació pot resultar, doncs, important per complementar-ne la re-

cerca, especialment en el cas del Baix Vallès, on bona part dels menhirs estudiats es trobaven originàriament emplaçats en relació amb límits territorials, ja sigui entre termes municipals, parròquies o bé, fins i tot, comarques.

Un dels exemples més ben coneguts és el de la Pedra de Llinàs, que l'any 1996 es va descobrir tombada just en el límit entre els termes municipals de Montmeló i Montornès del Vallès, en el lloc que podria haver estat el seu emplaçament original. Tal com va destacar un dels seus descobridors (Ignasi Cantarell), el topònim Pedra de Llinàs apareix citat en diversos documents d'amollonament des del segle XV en endavant¹. Aquest autor cita, com a exemple, un document de l'arxiu de can Guitet datat l'any 1621 on s'esmenta l'existència d'una gran pedra al costat del camí ral (CANTARELL, 1996):

“...discorren per la carena de dita muntanya se arriba al camí Real qui va del lloch de Montmeló a La Roca, al peu de dita muntanya e lo lloch d'yt y anomenat la Pedra de Llinas ahon discorre una gran pedra a la vora de dit Camí Real a la dreta qui va de Monmeló a La Roca se troba una fita de Pedre de Montjuich fabricada ab art y en ellagradas las armas de Sant Pere Claus y Tiara las quals miran la Iglesia Parroquial de Santa Maria de Montmeló”

Document de l'arxiu de Can Guitet, “amojonamiento de Montmeló del año 1621”

En el cas de la Pedra Llarga, Jordi Auladell destacava que, des de l'època medieval en endavant, aquest menhir, estratègicament situat al marge oriental de la riera de Caldes, just davant del lloc on desguassava la riera de

¹ CARRERAS, TARRÚS I GAY (2005) també destacaren la possibilitat que la Pedra de Llinàs servis com a fita entre els dos termes durant l'edat mitjana.

Figura 19. La Pedra Llarga l'any 1912 (Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas).

Sentmenat, s'hauria utilitzat com a fita territorial per marcar la divisió parroquial entre Palau-solità i Plegamans (AULADELL, 1991). El possible menhir de Can Tarragona també compliria aquesta funció termenal, ja que es troba ubicat en el límit entre els termes municipals de Palau-solità i Plegamans i Polinyà.

L'ús territorial és encara més evident en el cas del menhir de Castellruf, ja que, tal com destacaren E. Carreras, J. Tarrús i P. Gay, originàriament es trobava en un punt molt dominant sobre la plana de la depressió prelitoral, arran de la línia termenal entre els municipis de Santa Maria de Martorelles i Alella i també de la separació geogràfica entre les comarques del Vallès Oriental i el Maresme (CARRERAS, TARRÚS I GAY, 2005) .

L'estudi de la documentació escrita també podria resultar de gran interès per obtenir informació d'un dels monuments megalítics desapareguts del Baix Vallès: la Pedra Salvadora de Mollet, si bé, en aquest cas, sense connotacions termenals. L'historiador Jaume Vilaginés destaca que el topònim Pedra Salvadora ja es coneixia al segle XIV com una part del territori de la parròquia de Mollet. Concretament, esmenta un document de l'any 1322 que es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó per a la fundació d'un benefici de la parròquia de Sant Vicenç de Mollet (Patrimoniales Can Falguera, secció 1, núm.165). En aquest document s'esmenten els béns que s'adjudiquen al primer clergue del beneficiat, que fou Ramon de Codina. Entre aquests béns, destaca una terra situada al puig de Pera Salvador. El nom de Pera Salvador també hi surt esmentat dues vegades (VILAGINÉS, 1992). Segons es desprèn de la documentació, el topònim Pedra Salvadora podria ser,

143

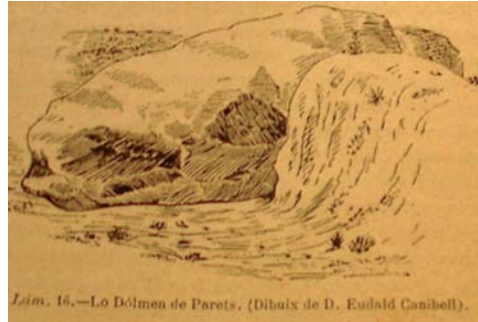

Figura 20. La Pedra Salvadora, fotografiada el 6 de maig de 1934 per Antoni Martí Baster (Arxiu Històric de Sabadell).

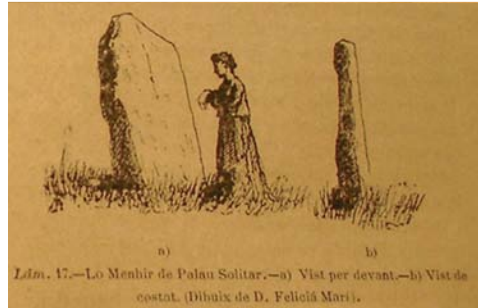
en origen, un onomàstic o nom familiar que quedaria fixat en la toponímia i que es referiria al turó –carener– en el qual es trobava emplaçada la Pedra Salvadora.

9. Tradicions i llegendes associades als menhirs

Igual que passa a totes les regions megalítiques europees, al Baix Vallès aquest tipus de monuments i, més concretament, els menhirs, han suscitat l'interès de les comunitats humanes que ens han precedit, ja sigui per les seves característiques de monumentalitat com per la ubicació en emplaçaments geogràfics destacats. A causa d'aquest interès, han sorgit, al seu entorn, llegendes i tradicions que intentaven explicar-ne els orígens. Una de les llegendes més esteses, tant al Vallès com en d'altres indrets de Catalunya, és la que vincula l'origen d'aquests monuments a l'acció del diable. És,

Lám. 16.—Lo Dólmen de Parets. (Dibuix de D. Eudald Canibell).

Lám. 17.—Lo Menhir de Palau Solitari. —a) Vist per davant.—b) Vist de costat. (Dibuix de D. Felicià Martí).

Figura 22. Dibuixos de la Pedra Serrada (a dalt) i la Pedra Llargueta (a baix), de Francesc Maspons i Labrós, publicats l'any 1880 en l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalanes volum I "Lo Vallès".

144

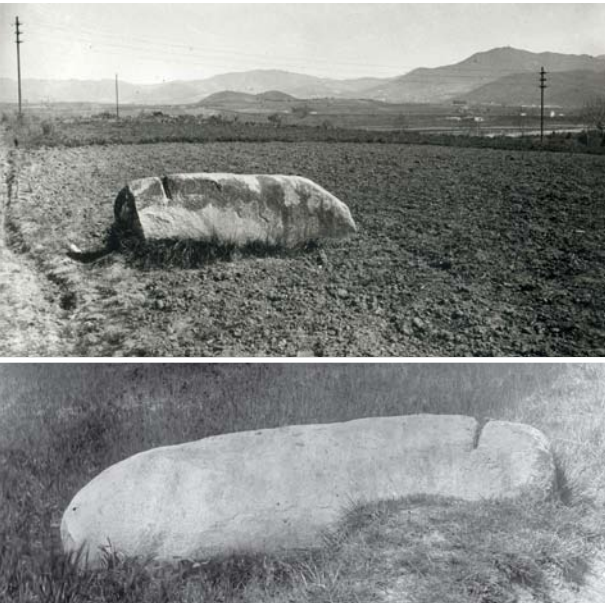

Figura 21. Dues fotografies històriques de la Pedra Serrada. A dalt, l'any 1922 (Arxiu Bastardes de Vilassar de Dalt) i, a baix, l'any 1918 (Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas).

precisament, a causa d'aquesta llegenda, que nombrosos menhirs han rebut la denominació de "Pedra del Diable".

En el cas del Baix Vallès, aquesta llegenda s'associa, amb lleugeres variacions, a la Pedra Llargueta de Palau-solità i Plegamans (MASPONS, 1880 i 1882; BITRIAN, 1991), a la Pedra Serrada de Parets (BOSCH, 1988 i ALCAYNA, 2005) i a la Pedra Salvadora de Mollet (MASPONS, 1882). També es relaciona amb la Pedra de Llinàs que, en un document del final del segle XIX, i igual que succeeix amb la Pedra Serrada, s'anomena, indistintament, Pedra de Llinàs o del Diable (AYMAR i PUIG, 1892)².

² "Saliendo del término de Montmeló por la parte Este, y dirigiéndose al de Montonrés por un camino sumamente pintoresco, atravesada la riera Mugent, en la misma orilla se halla la fuente de Madú Caterina. A corta distancia de ésta existe la piedra de Llinàs o del diablo" (AYMAR i PUIG, 1892).

Una de les referències més antigues d'aquesta llegenda al Baix Vallès, correspon a Francesc Maspons i Labrós, notari i folklorista vallesà que fou president de l'Associació d'Excursions Catalana i de l'Acadèmia de Bones Lletres. L'any 1882, aquest autor ja destacava, referint-se al Vallès, que la llegenda del diable apareixia sovint associada als menhirs i a d'altres pedres de grans dimensions. Prèviament (l'any 1881), havia recollit una versió d'aquesta llegenda associada a la Pedra Llarga de Palau-solità i Plegamans:

“Entre Mollet y Montornés, en un pla, s’hi veu un dolmen, encare ben conservat, un altre prop de Parets y, més avall de Palau Solitar, un menhir, que l’poble com á gayre be tots anomena pedra del diable, contant qu’és una pedra de las que durant la nit duya lo diable desde l’Montseny fins a Martorell pera ferne lo pont d’aqueixa vila y que havétseli fet clar en aquell punt, la deixá anar, clavant-se per lo seu gran pes á terra”.

Francesc Maspons i Labrós, 1881

Aquest mateix autor també va recollir llegendes relacionades amb altres monuments megalítics de la zona, com la Pedra Salvadora. Segons aques-

Figura 23. Processó per anar a la Pedra Salvadora amb la finalitat de fer ploure (*Mollet el pas del temps*)

tes llegendes, el topònim Pedra Salvadora es relaciona específicament amb una llegenda pròpia que explica que, durant la guerra dels francesos, un jove perseguit per l'exèrcit enemic s'amagà darrera la pedra. Les tropes napoleòniques van passar de llarg i, d'aquesta manera, el noi aconseguí salvar la seva vida. D'aleshores ençà, i per commemorar aquest fet, la pedra s'anomenà "la Salvadora" (MASPONS, 1882; SOLÉ TURA, 1981 i FÀBREGA, 2000). La versió que recollí Francesc Maspons és de gran interès perquè conté referències a l'estat de conservació en què es trobava el monument al final del segle XIX:

“La gent l’anomena pedra Salvadora. Diu que, á la guerra dels francesos, anava perseguit per eixos un jove de la encontrada quan, veyentse perdut, s’amagà sota d’ella y va salvarse, y desde allavoras per eix nom es coneguda. Avuy ja no fora alló possible, donchs que los vallejaments de la vinya en que s’troba, sas cavadas y esmagendadas, quasi l’han colgada”.

Francesc Maspons i Labrós, 1882

Això no obstant, les principals referències a la Pedra Salvadora vénen de la mà de Vicenç Plantada, mestre i veterinari molletà que fou soci de l'Associació d'Excursions Catalana i amic personal del seu president, Francesc Maspons. Aquest autor ens explica algunes de les tradicions vinculades al monument, tradicions que, tot sovint, constitueixen una perduració de rituals pagans que l'església catòlica cristianitzà. Una d'aquestes tradicions fou la processó de maig per beneir vinyes i terres (1882):

“Avuy la religió catòlica s’ha amparat d’ella (la pedra salvadora) y també la santifica. Cada any per lo primer diumenge de Maig, surt de la Iglesia de Mollet una professó ab gonfanons y creu, y pujant allí dalt, desde ella lo Senyor Rector beneheix todas las vinyas del terme, que desde allí

totas se oviran, y lo poble en pres prega pera que Deu les salvi i de tot dany les guardi"

Vicenç Plantada, 1892

Una altra fou la processó de la benedicció dels fruits del terme:

"Lo dilluns ferem la professó de la benedicció dels fruïts del terme. Se va per la carretera de Palaudarias fins a l'indret del dòlmen anomenat "pedra salvadora" hi ha una pedra que tal vegada serví de sustentàcul; sobre d'ella, la senyora de la casa Fonolleda hi posà una tovallola y una creu dreta cuberta de flors boscanas, lo senyor rector hi assentà la Veracreu; dirigint-se á Nostra Senyora de Montserrat canta ó cantan (si hi ha vicari) la Salve en llatí; pren la Veracreu y la beneheix lo terme dirigint-se als quatre punts cardinals; fa esperges y torna al poble anant á trobar la carretera de Gallechs".

Vicenç Plantada, 1892

Així mateix, recollí la referència a l'encesa de les tradicionals fogueres de Sant Joan per celebrar el solstici d'estiu³:

"També ab molta alegria disposà que la vigília de Sant Joan s'encengués la foguera de la Solidaritat Catalana al turó de la pedra salvadora, ahont hi ha la pedra plana d'un dolmen"

Vicenç Plantada, 1906.

Avui en dia, aquestes tradicions es troben pràcticament eradicades però,

3 Segons A. Fàbrega, aquestes tradicions també estan documentades a la Pedra Llarga de Palau-solità i Plegamans (A.Fàbrega, 2000).

d'alguna manera, s'han perpetuat a través de celebracions festives modernes com l'escenificació de la llegenda de la Pedra del Diable de Parets del Vallès (Història de l'Elisenda i en Marcel) o el ball de gegants de Palau-solità i Plegamans.

10. Agraïments

Volem agrair la col·laboració de diverses persones i institucions que han aportat informació de gran valor per a l'elaboració d'aquest estudi: l'Ignasi Cantarell, que va participar en el descobriment de la Pedra de Llinàs; en Josep Maria Blanch, que va participar en el descobriment del menhir de Castellruf i ha proporcionat informació inèdita sobre la Pedra Salvadora; la Judith Ansó i la Glòria Campoy, per la seva contribució en la recerca d'informació oral i escrita en referència a la Pedra Salvadora i la Pedra de Gallicant; la Pepeta Camafreita, que ens va explicar els seus records a l'entorn de la Pedra Salvadora; Àlicia Pozo, de l'Arxiu Històric de Parets del Vallès; l'Isidre Garcia, de l'Arxiu Municipal de Mollet del Vallès; la Carme Àlvarez, del Museu de Can Cortès de Palau-solità i Plegamans; l'Isabel Pardo i en David González, de l'Arxiu Històric de Sabadell així com l'Arxiu Mas de l'Institut Amatller d'Art Hispànic i l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya.

Bibliografia

AGUSTÍ, J. i ALBIOL, S. (1985). El Vallesià i el seu entorn geològic *In: El medi natural del Vallès*. I Col. Nat. Vallesans (Sabadell, 1985), Annals del CEEM, 1: 27-30. Sabadell.
 AGUSTÍ, J., CABRERA, L. i MOYÀ, S. (1985). Sinopsis estratigràfica del Neògeno de la fosa del Vallès-Penedès. *Paleont. Evol.*, 18: 57-81. Sabadell.
 ALCAYNA ALARCON, M. (2005). La Pedra del Diable de Parets del Vallès. Ajuntament de Parets del Vallès.

ALONSO, F., ESTRADA, A., OBRADOR, A., PEÓN, A., ROSELL, J., RUÍZ, T., TOSAL, J.M., TRILLA, J. i VILLANUEVA, O. (1976). Mapa Geol. España, Esc. 1:50.000, hoja nº 393 (Mataró). Inst. Geol. Min. España. Memoria: 25 p. (mapa: F.ALONSO, A. OBRADOR, A. PEÓN, J. ROSELL, J. TRILLA i O. VILLANUEVA). Madrid.
 AMADES, J. (1941). Mitologia megalítica, volum III. Ed. Ampurias, Barcelona.
 ANADÓN, P., CABRERA, L., GUIMERÀ, J. i ROCA, E. (1992). La distensió neògena del marge

- mediterrani *In: Història Natural dels Països Catalans. Fund. Enc. Cat., 2 (Geologia, II): 279-371. Barcelona.*
- ANSÓ, J. I CAMPOY, G. (2007). A Propòsit de la Pedra Salvadora. *Notes, 22: 17-28. Mollet del Vallès.*
- AULADELL, J. (1991). La Pedra Llarga. Una aproximació històrica. *Quatre Pins, Quaderns de Cultura, 8: 16-23. Palau-solità i Plegamans.*
- AYMARY PUIG, (1892). Parroquia de Montmeló. Algunas noticias. Tipografía catòlica, Barcelona.
- BARNOLAS, A., DURAN, H., ENRIQUE, P., GÁLLEGO, C., GARCÍA, A., JULIVERT, M., MARTÍNEZ, F.J., MARZO, M., ROSELL, J. i TRILLA, J. (1984). Mapa Geol. España, Esc. 1:200.000, hoja nº 35 (Barcelona). Inst. Geol. Min. España. Memoria: 124 p. (mapa: A. BARNOLAS, P. ENRIQUE, C. GÁLLEGO, A. GARCÍA i J. ROSELL). Madrid.
- BERTRAN, J. i TARRAGÓ, M. (1995). Sota els camps i l'asfalt: els fonaments geològics de Mollet del Vallès i els seus encontorns. *Notes, 9: 11-23. Mollet del Vallès.*
- BERTRAN, J. i TARRAGÓ, M. (1996). Síntesi estratigràfica del Vallès Oriental. *Lauro, 11: 55-78. Granollers.*
- BERTRAN, J. (1993). L'estructura geològica del Vallès Oriental. Síntesi divulgativa. *Lauro, 5: 16-21. Granollers.*
- BITRIÁN, S. (1991). La llegenda de la Pedra Llarga. *Quatre Pins, Quaderns de Cultura, 8: 24-26. Palau-solità i Plegamans.*
- BOSCH, J. (1988). La Pedra Serrada o Pedra del Diable. *Estudis locals, 2. Ajuntament de Parets del Vallès.*
- BOSCH, J., ANFRUNS, J., BUXÓ, R., ESTRADA, A., OMS, J. I. i PAGÈS, E. (2001). La prehistòria de Montmeló (Vallès Oriental) a partir de la col·lecció Cantarell. *Estudis del Museu de Montmeló.*
- CANTARELL, I. (1996). La Pedra de Llinàs. *Butlletí del Centre d'Estudis de Montmeló, 1: 1-6. Montmeló.*
- CANTARELL, I. (1999). Noves dades sobre la Pedra de Llinàs. Montmeló.
- CARRERAS, E.; TARRÚS, J. I GAY, P. (2005). Tres menhirs amb gravats entre l'Alt Empordà i el Vallès oriental. Roches ornées, roches dressées: colloque en hommage à Jean Abélanet. 2001. Perpignan. Presses Universitaires. Pp. 157-163. Perpinyà.
- CARRERAS, J., CASAS, J.M., DURAN, H., ENRIQUE, P., JULIVERT, M., LOSANTOS, M., OBRADOR, A., PALAU, J., SANTANACH, P. i SOLDEVILA, J. (1986). El sòcol hercinià *In: Història Natural dels Països Catalans. Ed. Fund. Enc. Cat., 1 (Geologia, I): 97-196. Barcelona.*
- CASANOVAS, A. (1992). La utilització de pedres i elements gravats com a fines i indicadors de límits territorials. Aportacions documentals. *Gala, 1: 143-152.*
- CASTANY, J. (1992). Estela-menhir funerària en un megàlit neolític del Solsonès. 9è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Estat de la Investigació sobre el Neolític a Catalunya, Puigcerdà i Andorra (Puigcerdà, 1991): 255-256. Institut d'Estudis Ceretans i Servei d'Arqueologia d'Andorra.
- CURA, M. (2002-2003). La "Pedra de Llinàs": un menhir, una estela o una fita de terme (Montmeló, Vallès Oriental, Catalunya). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 23: 133-139. Castelló de la Plana.*
- DEL MORO, A. i ENRIQUE, P. (1996). Edad Rb-Sr mediante isocrona de minerales de las tonalitas biotítico-hornbléndicas del Macizo del Montnegre (Cordilleras Costeras Catalanas). Comunicaciones del IV Congreso Nacional de Geología (Alcalá de Henares, 1996). *Geogaceta, 20 (2): 491-494. Madrid.*
- ENRIQUE, P. (1986). Les roques ígnies de la Serralada Costanera Catalana *In: Història Natural dels Països Catalans. Fundació Enciclopèdia Catalana, 1 (Geologia I): 191-196. Barcelona.*
- ENRIQUE, P. (1990). The Hercynian intrusive rocks of the Catalonian Coastal Ranges (NE Spain). *Acta Geológica Hispànica, 25 (1-2): 39-64. Barcelona.*
- ESTRADA, J. (1955, 2a ed.). Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores. Publicacions del Museu de Granollers. Granollers.
- ESTRADA, J. (1966). Notes sobre l'antiguitat de Parets. *Setmanari Vallès (Volum Extraordinari dedicat a Parets), 1314 (3 d'agost). Granollers.*
- FÀBREGA, A. (2000). Llegendes de ponts, dòlmens i menhirs a Catalunya. Itineraris. El Farell Edicions. Col·lecció Popular. Llegendes. Sant Vicenç de Castellet.
- GARCÍA, A. i MELICH, P. (1991). Els misteris de la Pedra Llarga. *Quatre Pins, Quaderns de Cultura, 8: 27-29. Palau-solità i Plegamans.*
- GOMIS, C. (1932). Geografia General de Catalunya. Volum Barcelona. Ed. Tasso. Barcelona.
- HERNÁNDEZ, A. (2002). El pinyolenc: entre la geologia i el misteri. *Quatre Pins, Quaderns de Cultura, 21: 9-16. Palau-solità i Plegamans.*
- JULIVERT, M. i DURAN, H. (1990). Paleozoic stratigraphy of the Central and Northern part of the Catalonian Coastal Ranges (NE Spain). *Acta Geol. Hisp., 25 (1-2): 3-12. Barcelona.*
- MANÉ, A. (1989). Els monuments megalítics de la Serra de Llevant - Vallès Oriental - El Maresme-. *Vértex, 130: 402-405. Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya. Barcelona.*

- MAÑÉ, A. (1996). Localització de nous monuments megalítics. *Vértex*, 159: 441-443. Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya. Barcelona.
- MANSERGAS, E. (1976). La llegenda de la Pedra del Diable. ASOVEN. Parets del Vallès.
- MARTÍNEZ, B. (1984). El Neógeno del Vallès-Penedès *In: El medi natural del Vallès*. I Col. Nat. Vallesans (Sabadell, 1985), *Annals del CEEM*, 1: 23-26. Sabadell.
- MAS, D. de (1978). La geomorfologia del Vallès Oriental. Institut d'Estudis Catalans, Arxius de la Secció de Ciències, 62. 79 p. Barcelona.
- MAS, D. de (1989). El relleu del Vallès Occidental (l'evolució geomorfològica quaternària del Vallès Occidental). *Inst. Est. Cat., Arxius Sec. Ciènc.*, 87, 130 p. Barcelona.
- MASPONS, F. (1880). Lo Vallès. Anuari de l'Associació d'excursions catalana. Tipografia de Jaume Tépús. Barcelona.
- MASPONS, F. (1882). De Mollet a Bigues. *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalanes*, 2. Barcelona.
- MASPONS, F. (1885). Excursió col·lectiva a Gallecs. 8 d'abril de 1883. Anuari de l'Associació d'excursions catalana, 7: 219-223. Barcelona.
- NADAL, G. (2005). Un llibre recull "Història de la Bèstia" i la llegenda de la Pedra Del Diable". El 9 Nou; 29 Abril 2005.
- PERICOT, LL. (1925). La civilització megalítica catalana i la cultura pirenaica. Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres. Barcelona.
- PLANTADA, V. (1892). *La Renaixença* (13/05/1892). Barcelona.
- PLANTADA, V. (1906). Mollet. *La Veu de Catalunya* (05/07/1906). Barcelona.
- PLANTADA, V. i PAYÀ, J. (1893). *Geografia local de Mollet del Vallès: ab notícia geogràfica-escolar dels pobles dels encontorns y son mapa topogràfica*. Tipolitografia de Lluís Tasso. 16 p. Barcelona.
- ROVIRA, A. (1922). Història nacional de Catalunya. Volum 1. Ed. Pàtria. Barcelona.
- SOLÉ TURA, J. (1981). La Pedra Salvadora *In: Mollet una mica d'història*. Gràfiques Aster, SA: 109-110. Mollet del Vallès.
- SUNÉ, J.M. (1951). Pre-protolhistòria de Mollet. *In: Revista Sembra*.
- TARRÚS, J. (2002). Poblats, dolmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental). Diputació de Girona. Girona.
- TARRÚS, J., CARRERAS, E., BOFARULL, B. i GAY, P. (2005). El cromlech de Pins Rosers (Llinars del Vallès, Vallès oriental), Roches ornées, roches dressées. Actes du Colloque en Hommage à Jean Abélanet: 151-155. Association Archéologique des Pyrénées-Orientales i Presses Universitaires de Perpignan. Perpinyà.
- VILLANUEVA, S. (1994). "El poblat ibèric de Castellruf. Bressol de la història d'un poble". *Notes*, 8: 11-30. Mollet del Vallès.

L'estàtua-menhir de Mollet, el descobriment

Pablo Martínez Rodríguez* i José A. Palazón Rodríguez**

1. Introducció

Amb data d'abril de 2009, en les obres del pàrquing que s'estaven fent al pla de les Pruneres a Mollet del Vallès, es va trobar una estàtua-menhir neolítica (BOSCH, 2010; MARTÍNEZ, 2010, per publicar; MOYA *et al*, en premsa). L'Ajuntament de Mollet, com a promotor i propietari d'aquesta parcel·la situada dins el terme municipal d'aquest municipi, es va posar en contacte amb l'empresa Estrats GPC per tal de dur a terme una intervenció arqueològica dins d'aquest immoble, que van consistir en la comprovació de la existència o inexistència de possibles restes arqueològiques dins la parcel·la esmentada que poguessin contextualitzar aquesta troballa arqueològica.

Si bé aquest tipus de representacions artístiques realitzades sobre suports megalítics es troben per tot Europa (MARTÍNEZ, 2010), molt poques vegades es troben in situ i gairebé mai es troben en context. La feina encarregada era, doncs, tractar de localitzar i recollir qualsevol resta o informació que ens ajudés a descriure, datar i interpretar aquesta magnífica estàtua-menhir.

2. Context geogràfic i geològic

El jaciment del pla de les Pruneres es troba a Mollet, emplaçat a la de-

pressió del Vallès Penedès, entre la Serralada Litoral al sud i la Serralada Prelitoral al nord. La formació de gran part d'aquesta depressió amb valls al·luvials fèrtils són dipòsits d'era quaternària i miocènica.

El jaciment es troba situat en un pla dins el nucli urbà de Mollet, a una distància relativament propera al riu Besòs, que esdevé, junt amb d'altres rius, un dels eixos vertebradors de la comarca del Vallès Oriental. Cal remarcar que el pla de les Pruneres es troba emplaçat en el punt on antigament confluen el torrent Caganell i la riera Seca, fet cabdal per explicar la geologia i estratigrafia del mateix jaciment.

A la zona d'estudi es van estudiar un conjunt de dipòsits al·luvials procedents dels diferents cursos fluvials abans esmentats, formats per blocs i graves amb una proporció variable de matriu sorrenca i nivells de llims i argiles. Aquests dipòsits s'han format durant l'Holocè. A l'entorn de la zona d'estudi, ens trobem a la fosa del Vallès, que està formada per sediments interpretats com a sistemes de ventalls al·luvials majoritàriament procedents de la Serralada Prelitoral i en menor mesura procedents de la Serralada Litoral (figura 2).

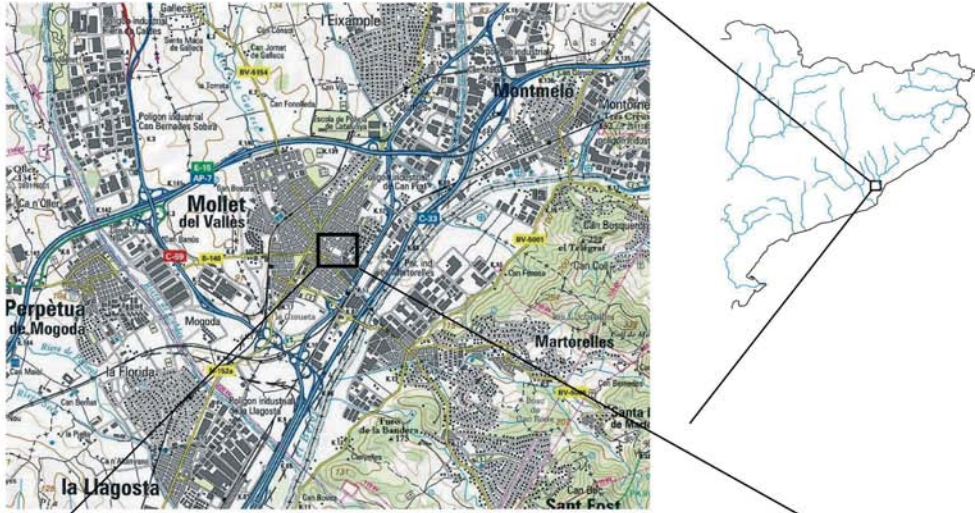
Els materials d'aquests ventalls al·luvials són sorres arcòsiques amb intercalacions de graves i de lutites. Les sorres són de gra groller i coloració ocre, amb abundants gravetes. Els

* Arqueòleg, SERP - Dpt. Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona

** Geòleg. Col·legiat núm. 5293

grans són de quars, feldspats i mica, amb un grau de cimentació baix. Les intercalacions de graves tenen morfologia lenticular i gruixos des de pocs

decímetres fins a ordre decamètric. Els còdols que les formen són sempre rodats i les litologies més abundants són de pissarra, quarsita, roques graníti-

150

Figura 1. Plànol amb la situació del jaciment (P. Martínez, 2010)

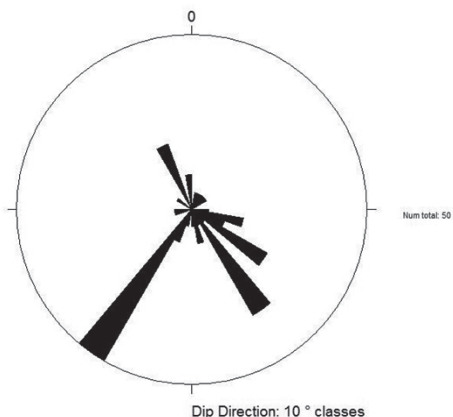

Figura 2. Diagrama de rosa on es representen les orientacions de les estructures observades a la zona d'estudi (J.A. Palazón, 2010).

ques, quarsita i gres. Les lutites són molt sorrenques, amb abundants gravetes disperses i de coloració ocre. En alguns punts, les lutites són grisenques, més argiloses i contenen restes carbonoses o de gasteròpodes (PALAZÓN, 2010).

3. Treballs realitzats

Les feines arqueològiques en aquest jaciment estaven orientades a localitzar un possible context relacionat amb l'estàtua-menhir neolítica localitzada uns dies abans amb els rebaixos me-

cànics que s'estaven efectuant en l'interior d'aquest pàrquing. En fer una primera observació de l'estratigrafia als voltants del lloc on havia aparegut aquesta figura, vam optar per treballar en dues línies diferents. Per una banda, vàrem delimitar i protegir una àrea d'uns 40 m² al lloc on es va recollir l'estàtua-menhir (figura 3). Aquesta àrea es va excavar acuradament a mà amb un equip de 5 arqueòlegs durant 4 setmanes, per tractar de localitzar qualsevol material, resta biològica o element significatiu que pogués estar relacionat amb l'estàtua-menhir. Es van coordinar 24 elements (ceràmica, indústria lítica, fauna i la pròpia estàtua-menhir), es van dibuixar acuradament dos perfils (nord i est) (figura 4) d'aquest espai i es van dibuixar en planta algunes capes significatives.

Per altra banda, un cop observat que l'estratigrafia ens remetia a un context de contínues aportacions al·luvials (figura 5), de nombrosos paleocanals amb un munt de còdols, graves, gravetes, sorres i alguns còdols tous¹, vàrem optar per anar fent rebaixos amb màquina controlats per un arqueòleg per tal de localitzar també algun material o context que es pogués relacionar amb l'estàtua-menhir.

151

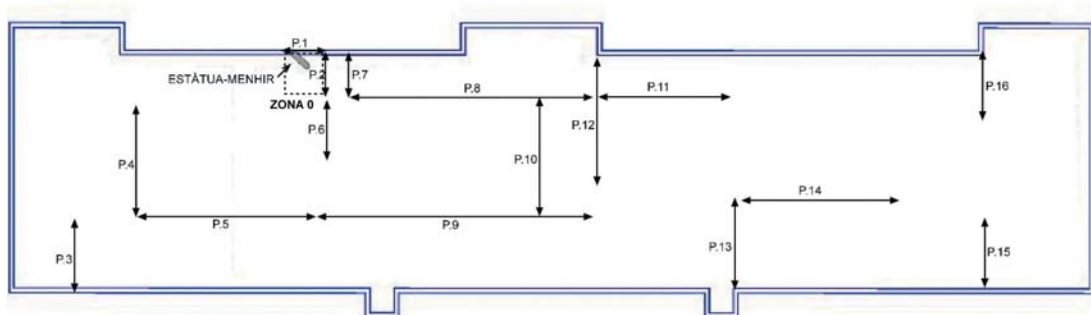

Figura 3. Pàrquing del pla de les Pruneres amb la situació de les seccions estudiades (P. Martínez, 2010)

1 Terme geològic amb què els geòlegs descriuen els fragments d'argiles que, a causa de ser erosionades per l'aigua, adopten una morfologia arrodonida. Quan aquests "còdols tous" són arrossegats dins contextos de sorres i gravetes, queden arrebossats amb aquests materials i llavors s'anomenen "còdols armats".

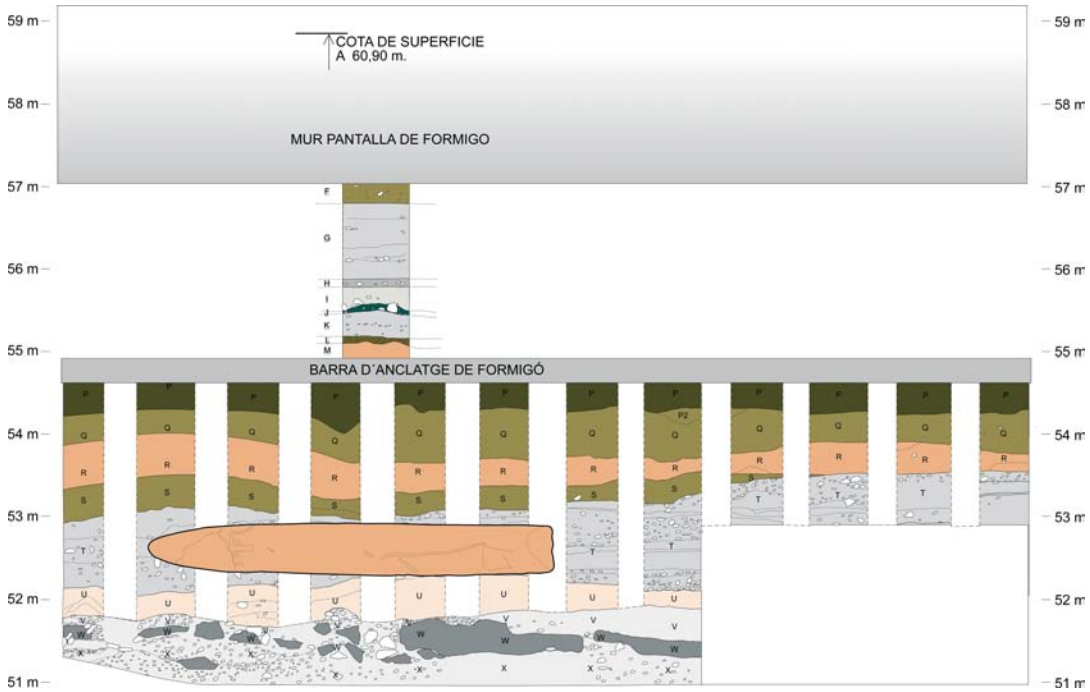

Figura 4. Dibuix de l'alçat del perfil 3 (P. Martínez, 2010)

152

Aquests rebaixos van ser especialment controlats a la part intermèdia de l'estratigrafia (de 5 a 7 metres de potència) on s'observava a tota l'extensió del pàrquing uns nivells d'argiles, amb la part superior més fosca, que presu-

miblement eren un context més adequat per tenir alguna resta d'hàbitat. Si bé la resta de l'estratigrafia, per sobre i per sota d'aquestes argiles, testimoniaven una seqüència contínua d'episodis d'avingudes de les rieres, aquestes argiles les interpretàvem com un hiatus o temps on les rieres no van funcionar, que van donar unes condicions d'hàbitat més adients.

Per tenir controlada aquesta estratigrafia i poder testimoniar tots aquests contextos al·luvials, vàrem optar per deixar uns perfils verticals cada 10-15 metres, amb diferent orientació, en els punts on es va considerar interessant i sempre en coordinació amb les obres de construcció de l'aparcament. Vam documentar fotogràficament tots aquests perfils i es va fer descripció de columnes geològiques en un gran nombre d'ells, on vàrem considerar també interessant.

Amb tots aquests treballs de control dels rebaixos es van recollir alguns

Figura 5. Fotografia del lloc exacte on es va localitzar l'estàtua-menhir abans començar l'intervenció arqueològica (P. Martínez, 2009).

materials (ceràmiques, ossos, peces de sílex) que resulten poc nombrosos i es troben clarament en posició secundària (arrossegats per les contínues riuades que han anat formant, després de milers d'anys, tota aquesta estratigrafia). L'estudi detallat de l'estratigrafia va permetre interpretar el conjunt com un sistema al·luvial de tipus anastomosat, a molt petita escala. Es van veure canals que s'emmotllen entre ells, cicatrius erosives i nivells de graves de fons de canal. Esporàdicament es dipositaven petits nivells de llims i argiles, que en posteriors episodis eren erosionats i quedaven inclosos en els canals de graves com còdols tous. La base i el sostre d'aquest conjunt de materials disgregats coincideixen amb un nivell de materials fins possiblement d'origen palustre, donada la presència d'abundant matèria orgànica reduïda i llims argilosos amb una alta plasticitat. Aquests sediments s'interpreta que es van dipositar en una zona d'aiguamolls, durant etapes en què la plana d'inundació del riu principal, el Besòs, s'estenia fins a aquest punt (PALAZÓN, 2010).

4. Materials recollits al pla de les Pruneres

Durant els treballs d'excavació arqueològica en aquest jaciment, es van coordinar 24 elements (ceràmica, indústria lítica, fauna i la pròpia estàtua-menhir) a la zona 0, que es va excavar manualment i es va recollir alguna resta més a la resta de l'espai de l'obra fent les tasques de control dels rebaixos. Tots aquests materials vénen arrossegats per les riuades, amb possibles focus d'origen cap el nord-oest del propi jaciment.

Hem coordinat una rascadora de sílex, atribuïble a una indústria

musteriense, amb cronologies de 200.000 – 40.000 anys provinent d'alguna zona situada més al nord. Coneixem en aquestes zones del litoral català materials aïllats d'aquestes cronologies, com els trobats a la riera de Sentmenat (Palau-Solità) o Can Vinyals (Santa Perpètua de Mogoda).

També hem trobat un fragment informe de ceràmica cardial amb la típica decoració realitzada amb càrdium (figura 6a) que forma un motiu complex que estaria datada entre les datacions 6670 ± 120 BP de la Bauma Margineda i els 6010 ± 70 BP / 5920 ± 140 BP de la Draga. A les proximitats de Mollet tenim altres jaciments amb materials cardials a Can Banús (Sta. Perpètua de Mogoda), Rocs d'en Sardinà (Vilassar de Dalt) o el Gorcs 23-25 (Les Franqueses del Vallès).

Hem trobat també un segon fragment decorat, que és un fragment informe amb un cordó digitat (figura 6b) que correspondria a una cronologia de l'edat del Bronze (2200-600 aC). Tenim un gran nombre de jaciments d'aquestes cronologies als voltants de Mollet: a la Barriada de Montjuïc (Palau-Solità i Plegamans), la Florida nord - Can Soldevila, Can Vinyalets, Florida Nord - C. Baronia s/n, C. Santa Maria 14-16, la Ferrussa

153

Figura 6. Materials ceràmics recollits al jaciment del pla de les Pruneres (P. Martínez, 2009).

o Can Mayol (Santa Perpètua de Mogoda), Can Planes vell (La Roca del Vallès), Can Roqueta I i II (Sabadell), Bòbila Padró (Ripollet).

5. Conclusions i interpretació

Les dades de la recerca arqueològica i de l'estudi geològic ens diuen:

1. Tot l'espai que ocupa el pàrquing està situat en una terrassa al·luvial del riu Besòs; la confluència de dues rieres (torrent Caganell i riera Seca) se situa en el mateix pàrquing i desembocuen al mateix riu uns 500 metres més al sud-est (figura 7).

La dinàmica de funcionament de les dues rieres i la terrassa lateral del Besòs feia que en aquesta zona s'acumulessin sorres i graves durant els episodis d'avingudes de les rieres en els períodes àrids i que tot el conjunt quedés soterrat per aportacions de llims i argiles provinents dels desbordaments del riu Besòs durant les èpoques més

humides. Aquest fet, testimoniats en els múltiples nivells de còdols, sorres, blocs,... que trobem superposats en l'estratigrafia del pla de les Pruneres, ens fa pensar que aquest no seria un lloc amb condicions d'hàbitat en èpoques prehistòriques.

2. Les dimensions i el pes de la peça (4,90 metres i 6.200 kg) ens fa pensar que, amb tot, aquesta pedra no podia estar moguda de gaire lluny. Estudiant el relleu dels voltants del jaciment, pensem que la zona més indicada on podria haver estat situada (clavada verticalment) podria ser a tan sols 50-100 metres cap el nord-oest, en un espai amb una cota superior fora de les influències de les rieres i possibles inundacions.

Cal remarcar que entre els sediments estudiats a l'estratigrafia de l'obra, els blocs de dimensions més grans no excedien els 0,5 cm de diàmetre, fet que ens permet afirmar que les rieres que aportaven els sediments en aquesta

154

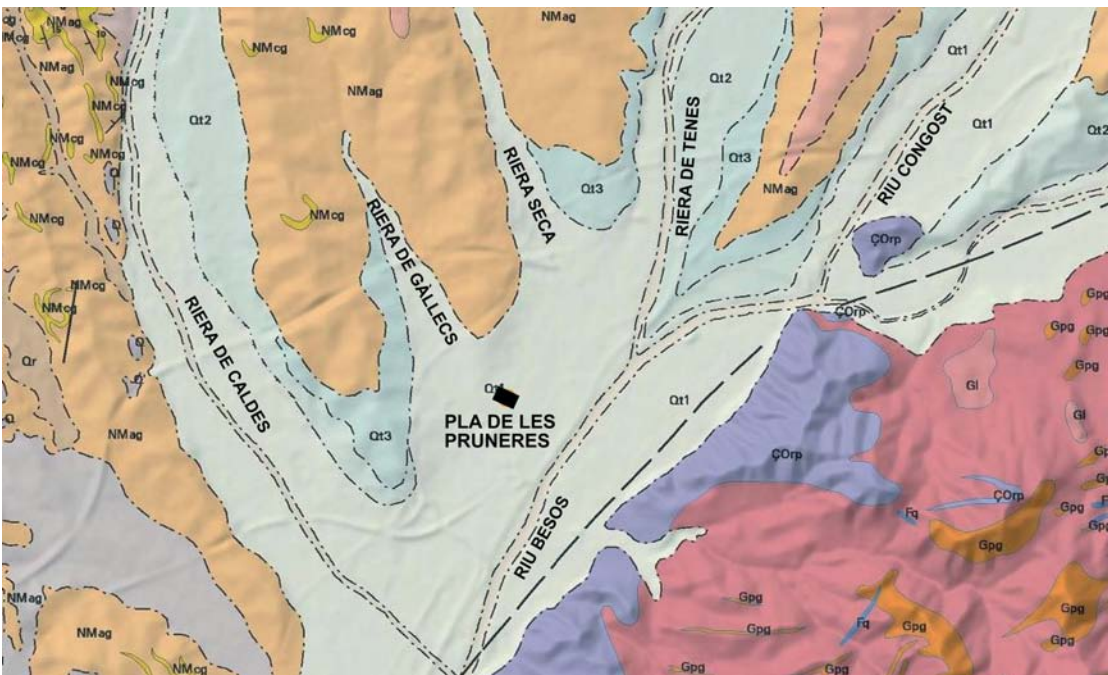

Figura 7. Mapa geològic de Mollet i rodalies amb la localització del pla de les Pruneres (J.A. Palazón).

àrea no podien arrossegar l'estàtua-menhir a grans distàncies.

3. Hem pogut recollir altres materials en aquest jaciment que, encara que no els hem recollit in situ, testimonien la presència humana en els voltants d'aquest espai des de fa milers d'anys.

4. Hem recollit mostres de terra d'aquesta impressionant estratigrafia

que ens ajudaran a fer una columna pol·línica amb la qual podrem reconstruir el paleoambient d'aquesta àrea des del V al I mil·lenni aC, i hem recollit alguns carbons amb els quals farem datacions de C-14 que ens ajudaran a interpretar bé aquestes dades paleoambientals i possiblement a afinar la cronologia de l'estàtua-menhir.

Bibliografia

BLASCO, A., EDO, M., VILLALBA, M.J. (2005). Cardial, epicardial y postcardial en Can Sadurní (Begues, Baix Llobregat). El largo fin del Neolítico Antiguo en Cataluña. Actas III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica (Santander): 867-878. Santander.

BOSCH, J. (2010). El menhir de Mollet. *Notes*, 25: 101-103. Mollet del Vallès.

MARTÍNEZ, P. (per publicar). La estàtua-menhir del pla de les Pruneres (Mollet del Vallès).

MARTÍNEZ, P. (2010). Informe de la intervenció arqueològica al pla de les Pruneres (Mollet del Vallès, Vallès Oriental), abril 2009. Informes d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

MARTÍNEZ, P. (2010). Estàtues-menhir, testimonis d'una religió que va abastar tot Europa en el III mil·lenni aC. *Notes*, 25: 81-99. Mollet del Vallès.

MOYA, A., MARTÍNEZ, P. i LOPEZ, J.B. (en premsa). Éssers de pedra. Estàtues-menhir i esteles antropomorfas a l'art megalític de Catalunya. *Cypselà*, 18. Girona.

PALAZÓN, J.A. (2010). Estudi geològic de la intervenció arqueològica del Pla de les Pruneres a Mollet del Vallès (Vallès Oriental) *Ix* MARTÍNEZ, P. (en redacció) Memòria científica de la intervenció arqueològica al Pla de les Pruneres. Memòries d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La conservació - restauració del menhir de Mollet

Mireia Borgoñoz i Motjer*

Figura 1. Zona perforada per la màquina, on s'ha perdut informació (R. Maroto, 2009).

Objecte: estàtua-menhir
Datació: entre el 3300 i 2500 aC
Tècnica: pedra gravada
Dimensions: llargada 4,90 m, amplitud 68 cm, fondària 110 cm i pes 46 tones
Lloc: parc de Can Mulà, Mollet del Vallès
Procedència: jaciment pla de les Pruneres, Mollet del Vallès
Núm registre CRBMC: 10.868
Any de la restauració: 2009-2010
Coordinació: M. Àngels Jorba Valls
Conservadors - restauradors: Mireia Borgoñoz Motjer, Carolina Jorcano Picart i Maria Vila Casòliva
Fotos: Carles Aymerich i Ramon Maroto
Analítiques: Màrius Vendrell (Grup Patrimoni UB)

157

1. Introducció

El menhir es va trobar dins el context d'unes obres urbanístiques al parc de les Pruneres de Mollet del Vallès, quan una màquina perforadora va topar amb ell de manera fortuïta. És en aquest moment quan la màquina el va foradar i va causar una pèrdua de suport a la part superior i unes ratllades transversals a tot un costat.

Després de la descoberta del menhir, es va avisar al Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya (CRBMC) per portar a terme la restauració. Abans de fer el trasllat, es va protegir per evitar que es produïssin

* Diplomada en Conservació i Restauració de béns Culturals. Restauradora externa del Centre de Restauració de Béns Mobles. mireiabmotjer@yahoo.es

Figura 2. Part superior també malmesa per la maquinària (R. Maroto, 2009).

més marques o danys a la superfície durant les maniobres amb plàstics i espumes de polietilè.

A causa de les dimensions i el pes del menhir, es va haver de buscar un emplaçament especial per poder fer els treballs de restauració al CRBMC, que finalment va ser a l'interior del recinte, però en un espai obert. En arribar al Centre de Restauració, el menhir es va dipositar en posició horitzontal de manera provisional, es va desembalar i es va deixar assecar.

2. Estat de conservació

Tal com ja s'ha indicat, a la superfície hi ha marques i pèrdues de material produïdes per la maquinària de

Figura 3. Primera neteja (R. Maroto, 2009).

l'obra, sobretot a la part superior, i ha desaparegut una zona amb informació. Tota la superfície es troba repicada excepte un costat que no sé sap si és que no es va treballar o es troba erosionat per l'acció de la riera que passava a la zona del descobriment. El suport, aparentment es trobava en bon estat, no s'observaren esquerdes que indiquessin fragilitat ni que poguessin complicar futurs moviments i trasllats, però era després de la neteja que es podria confirmar.

Quant a capes en superfície, presentava la terra del jaciment formant gruixos irregulars i s'observava també una possible presència de sals. En alguna zona molt localitzada, es va detectar descohesió a la superfície de la pedra.

En una cara del menhir hi ha una patina negra generalitzada i molt adherida a la pedra que segons les anàlisis es tracta de l'anomenat "vernís del desert", que s'origina per una capa de bacteris que en condicions ambientals extremes es desenvolupen i formen aquesta patina fosca.

3. Inici de la neteja

Es va fer una primera neteja per retirar la terra que recobria la superfície amb l'objectiu d'observar la presència de possibles esquerdes o fractures que ens indiquessin algun problema estructural, i per tant, confirmar que no hi havia impediments per moure el menhir en properes ocasions. Aquesta neteja es va realitzar mecànicament, ja que vàrem observar que la terra, quan encara estava humida costava molt de retirar; en canvi, a mesura que s'anava assecant es podia eliminar en sec sense cap dificultat. Aquesta capa tenia un gruix molt variable i podia arribar els quatre centímetres.

Figura 4. Moment de la maniobra d'aixecament del menhir (R Maroto, 2009).

4. L'aixecament del menhir

Acabada la primera fase de neteja, es va col·locar el menhir en posició vertical per poder fer la neteja a tot el contorn i permetre una millor visió de la peça de cara al seu estudi. Per fer el moviment, es va avisar una grua: en aquest cas no es va protegir la peça perquè el gruista va portar dues cintes especials per no danyar la superfície, que el subjectaven rodejant-lo per dues zones que permetien mantenir-lo totalment horitzontal. A part, es va col·locar una cinta transversal addicional per fer la maniobra de posicionar-lo verticalment i també aconseguir que el pes quedés repartit per diferents zones per evitar fortes pressions. Du-

Figura 5. El menhir ja instal·lat per seguir amb els treballs de restauració (R. Maroto 2009).

rant aquestes maniobres, el menhir es va moure amb molta suavitat i no es va sotmetre a cap moviment brusca.

El menhir es va col·locar a l'interior d'un forat, la profunditat del qual no era rellevant, ja que el menhir s'aguantava amb uns ancoratges a tot el voltant. Al seu interior es va fer un llit de sorra per evitar danys a la zona que s'havia de recolzar a terra. Després es va començar a muntar la base de la bastida, que es va collar al terra, ja que la bastida, a part de permetre l'accés a tota la peça, també tenia la

159

Figura 6. La neteja (R. Maroto 2009).

funció de subjectar el menhir. Finalment, es va tapar amb una coberta de lona perquè la pluja no li caigués directament al damunt.

5. Continuació de la neteja

Es va continuar amb la neteja mecànicament llavors ja de manera més acurada. Es van utilitzar palatines, raspalls tous i bisturís per retirar la terra que es trobava més adherida i per aspiració es va anar eliminant aquesta capa superficial. Amb aquests treballs es va aconseguir que les decoracions s'apreciessin i es poguessin llegir millor, i descobrir algunes zones treballades que s'intuïen, però com que quedaven recobertes de terra no es veien bé.

6. Desmuntatge i preparació pel trasllat

Quan es va tenir coneixement del seu nou emplaçament visitable es va tornar a col·locar en posició horitzontal.

Després de la primera neteja s'havia fet un control de sals i van sortir uns valors que no feien necessària una dessal·lació. Després d'estar uns mesos dret i parcialment enterrat durant una època de pluges i humitats molt altes, va aparèixer una aureola blanca que indicava una possible absorció de sals solubles del subsòl; per tant, calia fer una altra verificació de la salinitat. Aquesta comprovació va confirmar un alt contingut en sals i va caldre una dessal·lació a la zona que havia estat enterrada.

Com que es tornava a col·locar dret al nou emplaçament amb una part enterrada, amb l'objectiu d'aïllar-lo del subsòl i evitar futurs problemes, es va protegir aquesta zona. Es va fer una primera capa amb film, a sobre d'una de geotèxtil i finalment una altra amb film.

7. Instal·lació del menhir a Mollet

Es va preparar el subsòl per poder plantar-lo, segons el sistema que es va

160

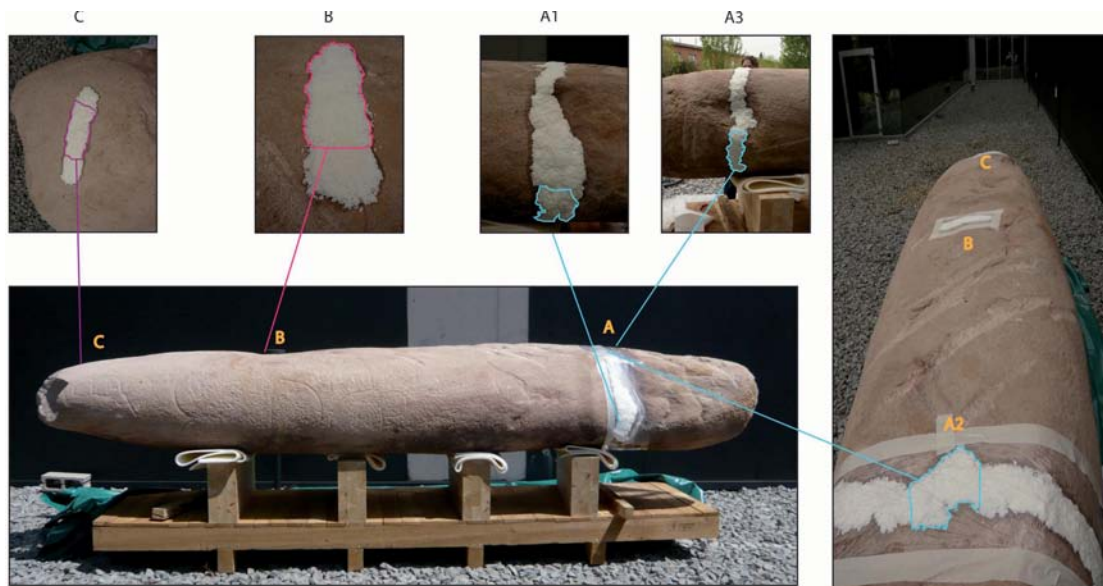

Figura 7. Esquema de les zones on es va comprovar la salinitat (C. Aymerich i M. Vila, 2009).

Figura 8. La preparació de la nova base del menhir (R. Maroto 2009).

dissenyar que permet exposar-lo dret sense que hi hagin enclatges per subjectant-lo i tapant la seva visió completa. Es va fer un bloc de formigó a l'interior, on es va deixar una zona buida per introduir-hi el menhir.

Figura 9. Trasllat del menhir (R. Maroto, 2009).

Figura 10. El menhir ja col·locat a l'interior de la nova base (R Maroto, 2009).

Es va posar neoprè al fons del forat, per no malmetre la zona de contacte i tot el voltant es va protegir amb porexpan. D'aquesta manera, el ciment i el formigó no queden adherits i de cara a futurs moviments la seva extracció no és tan difícil.

Per la dificultat de la maniobra, va caldre una grua suplementària que pogués fer els moviments necessaris per traslladar el menhir des del camió, aparcant al carrer, fins al seu nou emplaçament.

Un cop a dins el forat, la dificultat va ser que quedés col·locat perfectament aplomat. L'objectiu era que quan s'entrés per la porta per accedir al recinte, el visitant ja tingués la visió de la cara. Per aconseguir-ho, es va fal-

car i amb l'ajuda d'un gat hidràulic s'anava movent lateralment, ja que la grua només permetia moviments verticals. Quan el van tenir ben col·locat, es va reomplir el forat amb ciment fins arribar al nivell del formigó per fixarlo al terra, i fins que el ciment no va endurir del tot no es va desenganxar de la grua.

Les cintes que es van utilitzar per moure'l amb la grua s'han deixat po-

sades per facilitar futurs moviments i s'han tapat amb les pedres que arriben fins al nivell del terra. Per protegir el menhir d'agressions antròpiques i climatològiques, s'ha instal·lat una vitrina de vidre que l'envolta.

La restauració del menhir en si, no ha tingut una gran complexitat, però sí que ho ha estat el fet d'haver de fer els moviments amb maquinària tan gran, pel seu volum i pes.

El menhir de Mollet: materials i recobriments

Màrius Vendrell*, Pilar Giráldez* i Lourdes Ventolà*

1. Introducció

Es presenta l'estudi del menhir de Mollet pel que fa als materials que el formen (la pedra de la què està constituït), alhora que els recobriments que presenta, els quals es tracten d'interpretar a la llum de la seva composició i la seva lectura pel que fa a la història del menhir durant o posteriorment al seu ús.

2. La pedra

El menhir és una peça única, monolítica, formada per una pedra d'aspecte granític, perquè presenta els components d'aquesta roca. No obstant això, la presència abundant d'enclaus de mides centimètriques de filita verda (roca metamòrfica de baix grau de metamorfisme) indica l'origen sedimentari de la pedra, la qual cosa la situa com una arcosa: sediment format per l'erosió de granits amb poc (o fins i tot nul) transport.

En aquest cas, el transport ha d'haver estat molt limitat, atesa la presència en la composició de grans de biotita. Es tracta d'un filosilicat que s'altera amb força facilitat per hidròlisi (donant lloc a clorita), però que a la vegada és molt tou, de forma que en un transport relativament curt, pràcticament desapareixeria com a grans de mides mil·limètriques.

Pel que fa al possible origen de l'arcosa, caldria situar-lo al peu de les ser-

ralades litoral o prelitoral, on hi ha granits susceptibles de ser erosionats, juntament amb filites i esquistos, el desmantellament dels quals podria haver donat lloc a un dipòsit de mida indeterminada d'arcosa. Probablement resultaria difícil la localització del punt precís d'extracció, atesa la pressió urbanística de la zona i que podria tractar-se d'un dipòsit de mides molt reduïdes.

3. Pàtines i dipòsits adherits

A un costat de la peça es detecta la presència relativament generalitzada d'una pàtina de color negre que forma una mena de crosta adherida a la pedra del menhir. Les anàlisis d'aquest material han posat de manifest que es

163

Figura 1. Detall de la superfície del menhir on es pot veure un enclavament de fil·lita i la presència de cristalls de biotita (M. Vendrell, P. Giráldez i L. Ventolà, 2009).

* Universitat de Barcelona, departament de Cristallografia i Mineralogia. <http://www.patrimoni-ub.net>

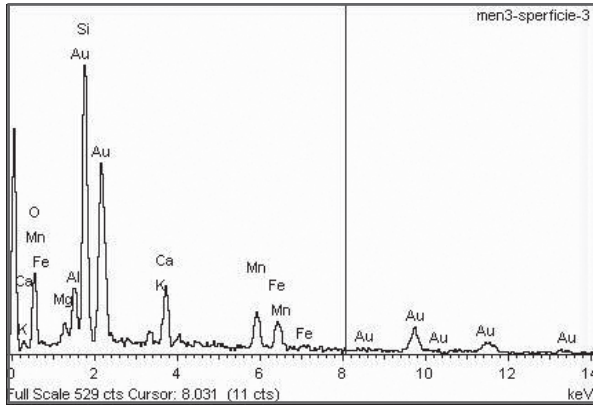

Figura 2. Espectre que mostra l'elevada concentració de Fe i Mn de la pàtina de color negre (M. Vendrell, P. Giráldez i L. Ventolà, 2009)

tracta d'una pàtina de naturalesa silícia que conté una petita proporció de calci (Ca) –possiblement en forma de carbonat (calcita) com a deposició posterior– alhora que quantitats significatives de ferro (Fe) i manganès (Mn). L'elevada concentració de manganès justifica el color negre de la pàtina però d'altra banda, aquesta mateixa concentració exclou aquest element com a part de les argiles que, de ben segur, estan associades a aquest recobriment per acumulacions posteriors a la seva formació.

L'aspecte general d'aquesta pàtina és una pel·lícula dipositada sobre els

grans que formen la pedra, en algunes zones com a la fotomicrografia adjunta, amb fissures de retracció que semblen correspondre a material orgànic. Per la composició química i la textura sembla correspondre a un dipòsit d'origen biogènic en el que microorganismes col·laboren a la fixació de ferro i manganès, la qual cosa es podria donar per algues aquàtiques i/o per bacteris. Cal pensar, per tant, que el menhir en posició ajaguda tenia un dels costats exposat a la intempèrie i l'altre semienterrat o afectat per un curs d'aigua.

D'altra banda, els sediments adherits a la peça o els que hi havia immediatament propers consisteixen en una acumulació de terra (argiles amb llims i alguna sorra) que conté grans de mides fins a centimètriques de còdols poc arrodonits (els més petits) i altres més rodats de major mida (superior al centímetre). La naturalesa d'aquests materials és variada: els més petits i poc arrodonits són majoritàriament silícics (quars, feldspats i roques metamòrfiques), mentre que els còdols de major mida són calcaris.

Probablement, i sense haver tingut ocasió d'inspeccionar i estudiar els sediments associats al menhir in situ,

164

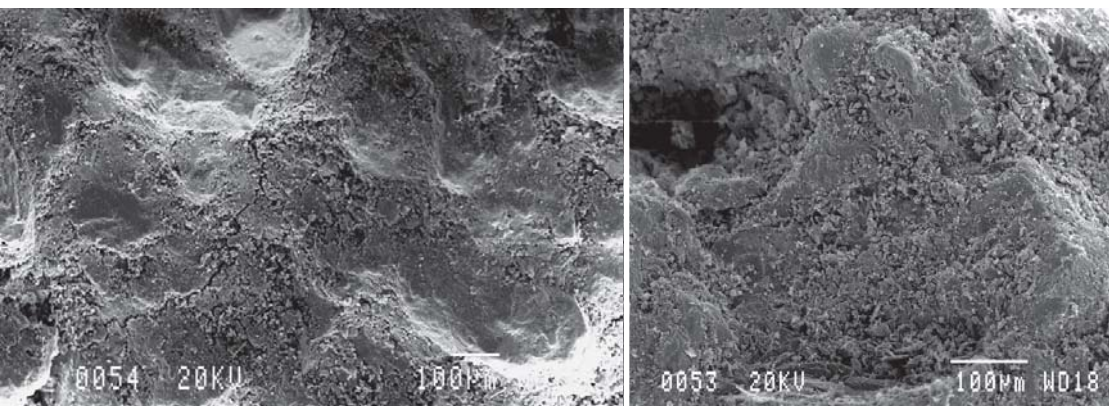

Figura 3. Imatges de microscòpia electrònica de rastreig de la superfície de la pàtina negra: es poden apreciar fissures de retracció, la qual cosa suggereix la presència de material orgànic (M. Vendrell, P. Giráldez i L. Ventolà, 2009)

les graves que acompanyen la terra corresponen a l'àrea font de la serralada litoral, ubicada immediatament al SW de Mollet (municipi de trobada de la peça). En canvi, els còdols majoritàriament calcaris deuen correspondre al desmuntatge parcial de les terrasses del riu Besòs, d'àrea font més àmplia i dispersa, atès que presenten un grau d'arrodoniment (i per tant, transport) elevat.

4. Conclusions

La talla del menhir es va fer amb una arcosa, roca sedimentària que cal situar propera a afloraments granítics

pel poc transport que mostren els grans que la formen (principalment les miques biotites i els enclaus de filita): la ubicació al peu de les properes serralades litoral o prelitoral (ambdues amb granits i filites) sembla coherent si bé difícil de determinar amb precisió.

Posteriorment al seu ús, i ja en posició ajaguda, la peça es va recobrir parcialment d'una pàtina de color negre d'origen biològic, potser per algues aquàtiques que en certes condicions poden fixar ferro i manganès presents a la pàtina. Addicionalment, s'hi ha adherit sediments (graves) dels materials immediats.

El menhir de Mollet: aspectes arqueològics

Josep Bosch i Argilagós*

Els monuments megalítics en general i les grans i llargues pedres aixecades dretes en particular, es troben entre els vestigis prehistòrics que més capten l'atenció avui dia. Això és així segurament perquè, independentment del seu valor arqueològic i científic, imposen respecte pel seu gigantisme i desafien la imaginació d'aquells que els contemplem, en fer-nos preguntar com i per què éssers humans d'un passat remot van manipular blocs de pedra que de vegades poden arribar a pesar desenes de tones. No hi ha dubte que el menhir descobert a Mollet del Vallès, amb els seus gairebé cinc metres de llargada i les seves més de sis tones de pes (6.200 Kg), es troba entre aquests vestigis prehistòrics, amb un interès que el situa al capdavant de tots els menhirs coneguts fins ara a Catalunya.

Volem agrair a la Gemma Hernández i al Josep Manuel Rueda que, com a cap del Servei d'Arqueologia i Paleontologia i subdirector general del Pa-

Figura 1. El menhir de Mollet (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010)

trimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, respectivament, confiessin en nosaltres en encomanarnos l'estudi arqueològic del menhir de Mollet. Volem donar les gràcies també a l'Elisa Sarrià, autora del dibuix d'aquest menhir, pel seu amable i valuós ajut, així com a la Marta Molet que col·laborà en la seva realització. Volem agrair també a l'Àngels Jorba, restauradora del Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya a Valldoreix, i a la Maria Duran, cap de la Secció de Gestió i Administració del mateix centre, les facilitats donades a l'hora d'estudiar el menhir durant tot el temps en què va estar-hi dipositat. Finalment, volem felicitar els organitzadors d'aquestes jornades del Centre d'Estudis Molletans i de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, pel que, des del nostre punt de vista, va ser una molt bona iniciativa, i agrair en particular a la Maria Rosa Boada i al Jordi Bertran per haver-nos convidat a participar-hi.

* Arqueòleg, conservador del Museu de Gavà i responsable de l'estudi del menhir de Mollet designat pel servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya. jbosch@aj-gava.cat

Figura 2. El menhir de Mollet en la seva ubicació actual, al parc de Can Mulà (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010).

1. El menhir de Mollet.
Una estàtua-menhir

El menhir de Mollet és un monòlit de 4,90 m de llargada, 68 cm d'amplada i 110 cm de fons. A les regions mediterrànies es coneixen pocs menhirs tant o més grans que ell. Al sud de França podem citar el del Plateau des Boudons (Lozère) que sobrepassa els 6 m de llargada i el de Counzouls (Aude) que, amb 8,90 m de llarg, té el

168

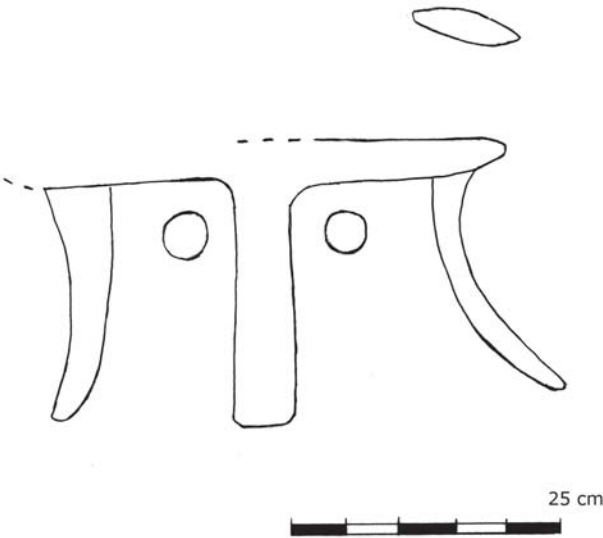

Figura 3. Calc dels relleus del menhir de Mollet (E. Sarrià, 2010).

rècord entre els menhirs aquesta zona (COSTA, 2008: 90-91). I, si se'l compara amb les anomenades estàtues-menhir conegudes, el menhir de Mollet és una de les més altes, sinó la més alta. Les estàtues-menhir més grans es troben a la regió del Tarn, al migdia francès, on arriben a superar els 4 m d'alçada (ARNAL, 1976: 218; COSTA, 2008: 100).

El menhir de Mollet té forma de prisma rectangular, amb els caires arrodonits i un dels dos extrems apuntats. No es tracta d'un simple bloc de pedra en brut, sinó que presenta una regularització intensa per repicat de gairebé tota la seva superfície efectuada, segons les marques conservades, amb un objecte dur de punta arrodonida. En un dels dos costats estrets presenta un motiu en relleu i, en el costat oposat, tota una sèrie d'altres motius gravats o insculpits. Pel que fa a la descripció de "l'ornamentació" del menhir, que ha pogut ser observada en detall un cop efectuada la seva neteja i restauració, presentarem primer la descripció dels relleus i, seguidament, la dels motius insculpits.

Els motius en relleu es troben en un dels costats estrets del menhir, aproximadament a un metre del seu extrem apuntat. S'hi pot reconèixer un rostre humà, amb la representació del nas, rectilini, i seguint l'eix longitudinal del menhir, i les celles o arcades supraciliars, també rectilínies, però transversals. Nas i celles formen una T, que presenta els seus extrems laterals perllongats cap a baix, amb una mena d'arracades, igualment en relleu però en un pla lleugerament inferior. Aquestes arracades ens recorden, per la seva forma i posició, les dues banyes d'un toro. Nas, celles i banyes enquadren uns ulls circulars igualment en relleu. Per sobre de la línia de les celles hi havia un altre motiu en re-

lleu, conservat molt incomplet perquè es va veure afectat de ple en el moment de la descoberta del menhir i del qual poca cosa en podem dir. Aquests motius es degueren obtenir martellejant repetidament la superfície del menhir, deixant en reserva els elements que els constitueixen: nas, celles, banyes, ulls i element indeterminat per sobre de les celles.

Pel que fa als motius gravats, que es troben en el costat oposat al dels relleus, podem dir que es diferencien d'ells, a més de per la tècnica d'elaboració, pel seu caràcter més esquemàtic o abstracte. Les incisions dels gravats tenen la secció en U, que cor-

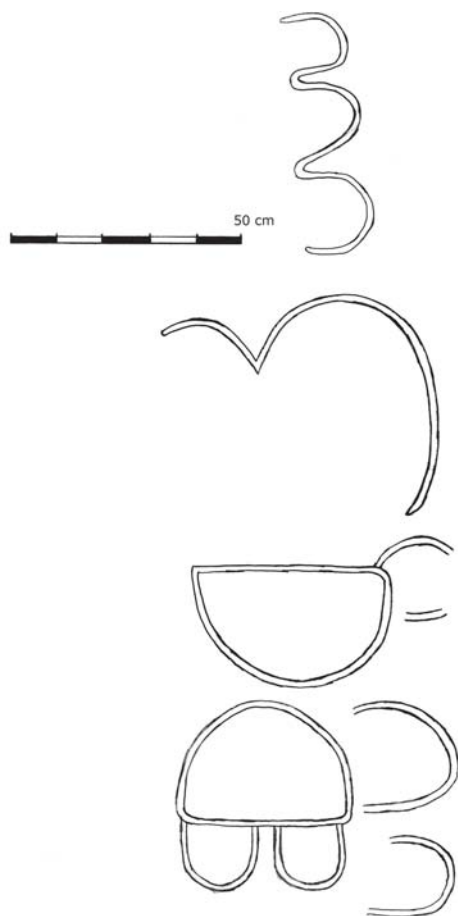

Figura 4. Calc dels gravats del menhir de Mollet (E. Sarrià, 2010).

respon als gravats efectuats amb un objecte de pedra, no de metall, cas en el qual resultaria en forma de V. Els gravats es devien obtenir per repicat lineal sobre la superfície del menhir, que prèviament havia estat preparada també per repicat. El repicat es podia haver efectuat per percussió directa, amb un objecte de punta roma i major duresa que la roca del menhir (un rierenc o una eina de pedra polida), o per percussió indirecta, amb l'ajut d'un objecte intermedi. D'aquesta forma es van obtenir una sèrie de traços que, aparentment, van veure posteriorment regularitzada la seva part interna per abrasió, encara que també és possible que aquesta regularització fos resultat d'un repicat molt atapeït i de l'efecte abrasiu de les partícules despreses de la mateixa arcosa, sobretot de les de quars. Amb els gravats acabats de fer i la roca fresca, la seva traça devia ser ben visible; l'erosió i l'alteració posteriors, però, han fet que avui, la lectura d'algunes parts resulti difícil i hagi requerit una observació detinguda, amb diferents condicions d'il·luminació i a diferents hores, tant de dia com de nit. L'observació d'aquests gravats ha permès reconèixer diferents motius, que descrivim d'acord amb la posició vertical del menhir, amb l'extrem més apuntat a la seva part superior. D'aquest extrem surt una línia sinuosa i longitudinal al mateix menhir. Forma cinc corbes, tres més àmplies obertes a l'esquerra i dues no tan àmplies obertes a la dreta. D'acord amb el costum generalment seguit davant de motius semblants, nosaltres ens hi referirem com a "serpentiforme". Per sota del "serpentiforme" i transversal al menhir, hi ha un segon motiu, que indistintament ens pot recordar la forma d'una "M", la d'un "jou" o la d'una "cornamenta" de toro. A una alçada inferior al motiu

en “jou” o “corniforme”, hi ha dos nous motius amb forma de “D caiguda” o “escut”, disposats un sota l’altre, oposats i de forma no del tot simètrica. El superior té la línia recta a la part de dalt i la inferior a la de baix. A la dreta dels “escuts” oposats reconeixem tres cercles incomplets, alineats longitudinalment al menhir. Finalment, a la part de baix de l’escut inferior podem veure units a la seva línia recta inferior dos semicercles, que ens tornen a recordar la forma d’un “jou” o d’una “cornamenta”.

El menhir de Mollet pot ser considerat, a més d’un menhir, un exemple d’estatuària megalítica, concretament d’allò que s’anomena una estàtua-menhir. Aquesta associació de dos termes (estàtua i menhir) va ser utilitzada per primer cop a finals del segle XIX, per referir-se a les primeres representacions humanes prehistòriques en pedra i de gran tamany descobertes a la regió de Rouergue, al migdia francès (PHILIPPON, 2002: 24). La consideració del menhir de Mollet com una estàtua-menhir es basa en el reconeixement dins del mateix menhir, encara que sigui de forma molt incompleta, de la representació d’una figura humana sencera i en tres dimensions. Podem reconèixer aquesta figura en el rostre humà representat amb claredat, en la posició d’aquest rostre sobre el menhir, que no sembla resultat de l’atzar i que ens suggereix que el menhir representava el cos sencer d’una persona, i, per últim, en la morfologia del menhir, que si bé no es pot afirmar que evoqui un cos humà de forma directa, si es pot dir que en pot recordar almenys la seva ombra. Tòt i l’absència d’atributs del vestuari o d’objectes d’equipament, tot i no presentar ni els dorsos ni l’esquena esculpits, ni tampoc marcades les concavitats corresponents al coll i a la

cintura, pensem que els tres fets assenyalats són suficients per afirmar que el menhir de Mollet pot ser considerat una estàtua megalítica. Ens resulta difícil, en canvi, trobar cap relació entre els motius gravats i la representació escultòrica d’una persona. La “serp”, el “jou”, els “escuts”, els semicercles i els cercles incomplets, no ens semblen ni trets humans ni, tampoc, elements de vestuari o objectes d’equipament.

2. Una cronologia àmplia

Un cop efectuada la neteja acurada del menhir de Mollet, un cop petrografiats, mesurat i pesat, observat detingudament sota diferents condicions de llum, palpat, descrit i dibuixat, com a arqueòlegs i historiadors ens interessarà datar-lo. Per fer-ho comptem amb les dades corresponents al context on va ser trobat el menhir i amb la seva comparació amb d’altres peces conegudes del mateix tipus o similars.

La datació dels menhirs en general i de l’estatuària megalítica en particular resulta habitualment difícil, ja que no és possible datar directament el moment en què les pedres van ser tallades. En el millor dels casos establirem una cronologia relativa, a partir del context d’implantació del monument i d’altres vestigis associats a ell. Però, si el context d’implantació original és desconegut o no aporta dades precises, com sovint succeeix, llavors l’únic recurs que ens quedarà serà trobar algun referent cronològic en els seus motius decoratius, si els té; o, si es tracta d’una estàtua-menhir, en la forma de representar parts anatòmiques com la cara, els braços o les cames, en la de representar el vestuari o en la de representar determinats objectes d’equipament.

Segons les dades disponibles en relació amb la cronologia de l'estatuària megalítica prehistòrica en general, sabem que es tracta d'un fenomen dilatat en el temps, que va aparèixer de forma simultània a diferents regions d'Europa a la fi del neolític, en alguns llocs potser abans, en el neolític mitjà recent, es multiplicà en el moment en el que s'inicià la metal·lúrgia del coure i es va fer rar o va desaparèixer al final d'aquest període i en el següent (edat del bronze – inicis de l'edat del ferro). Pel que fa als menhirs, sembla que els seus començaments podien haver estat més antics, ja que es remunten fins a moments avançats del neolític antic o inicials del mitjà. En el cas del menhir de Mollet, podem precisar més la seva cronologia basant-nos en els seus possibles paral·lels, no del monument en conjunt, que és d'una gran singularitat i originalitat, però sí dels seus elements "ornamentals".

Concretament a Catalunya, hi ha diferents exemples de gravats sobre suports megalítics de diversos tipus (sepulcres, menhirs, esteles o roques aïllades), alguns geogràficament propers al menhir de Mollet, com és el cas de:

- La pedra de les Creus (la Roca del Vallès)
- La llosa de la Roca Roja o de la Sitja del Llop (Montseny) (VILARDELL i CASTELLS, 1976)
- L'estela trobada a prop del poblat ibèric del Puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet)
- El menhir de Castellruf (Santa Maria de Martorelles) (CARRERAS, TARRÚS i GAY, 2005: 159; BERTRAN, BOSCH i TENAS en aquest mateix volum)
- El menhir de la Pedra de Llinàs (Montmeló) (Cura 2002 - 2003; CARRERAS, TARRÚS i GAY, 2005: 160; BERTRAN, BOSCH i TENAS en aquest mateix volum)

- L'estàtua-menhir de Ca l'Estrada (Canovelles) (FORTÓ, MUÑOZ i MARTÍNEZ, 2005: 17-22)

Cal dir, però, que no en tots els casos s'ha pogut demostrar que datin d'algun període de la prehistòria i que les semblances amb el menhir de Mollet són pràcticament inexistentes o molt parcials. En canvi, en esteles, estàtues-menhir i sepulcres megalítics de fora de Catalunya, sí que hem trobat semblances que ens proporcionen un referent cronològic per a les diferents parts que integren la "decoració" del menhir de Mollet.

Com hem vist, en una de les cares del menhir hi ha la representació d'un rostre en relleu, en la qual, per evocar el nas i les celles s'utilitzà el conegut com a "bloc en T". Aquest, també anomenat "T facial", es troba a l'estatuària megalítica prehistòrica, tant entre les estàtues-menhir, a les que ja ens hem referit, com entre les esteles antropomorfs, més petites, decorades només per una cara i que no formen una representació tridimensional. A la península Ibèrica coneixem tres peces amb el citat "bloc en T". Dues d'elles al nord de Portugal, l'estela de Moncorvo (concelho de Moncorvo, Tras os Montes) i l'estela de Santa Luzia (concelho de Freixo de Espada, Cinta, districte de Bragança). Encara que cap d'aquestes dues peces tenen una procedència precisa coneguda, s'han atribuït al calcolític (OLIVEIRA, 1993: 36-37 i 41). La tercera peça coneguda a la península Ibèrica amb la "T facial" és la del lloc d'Asquerosa (província de Granada) (BOSCH, 2003: 109 i fig 56). A les peces d'Asquerosa i Moncorvo es referí també Martín Almagro Gorbea, en un treball dedicat a les esteles antropomorfs de la península Ibèrica; hi estableix, tot i la manca d'una cronologia coneguda amb precisió, un paral·lelisme amb peces

prehistòriques del sud de França (ALMAGRO-GORBEA, 1993: 125 i 130 i fig. 5.1 i 2).

Al migdia francès són conegudes diferents esteles antropomorfes prehistòriques, amb la representació del rostre basada en el “bloc en T”. A diferència de les tres peces de la península Ibèrica, algunes d’elles tenen un context de procedència ben conegut i han pogut ser datades de forma fiable. Corresponen a la regió de la Provença i, probablement, un dels seus millors exemples sigui l’estela número 1 de Lauris-Puyvert (La Lombarde, Vaucluse), a la part oriental d’aquesta regió (D’ANNA *et al.*, 2004: 60-61). Les esteles provençals es vinculen, per la seva aparició, en necròpolis chasséennes, almenys en part, a una fase final del neolític mitjà (chasséen recent), i la seva cronologia s’ha situat entre el 3500 i el 3000 aC. Al migdia francès també s’utilitzà el característic “bloc en T”, a més de sobre les esteles provençals, en esteles i estàtues-menhir de la regió del Llenguadoc, amb les quals les similituds amb el menhir de Mollet poden semblar més estretes. Són monofacials i sovint la cara és l’únic element anatòmic que hi apareix, només de vegades acompanyat dels braços i són rars la resta de detalls anatòmics. L’estatuària megalítica llenguadociana cobrí, probablement, un llarg període de temps, entre el 3200 i el 2400 aC (D’ANNA *et al.*, 2004: 82-84; D’ANNA, 2008: 409-411). Així, doncs, la presència de la “T facial” dins de l’estatuària megalítica prehistòrica del sud de França, ens remet a un ampli període cronològic que abraça una fase recent del neolític mitjà i el neolític final. Basant-nos en això, podem situar la cronologia dels relleus del menhir de Mollet (rostre amb “T

facial” i astes de toro), entre la meitat del IV mil·lenari aC o, més probablement, entre un moment del darrer quart d’aquest IV mil·lenari i un del tercer quart del III (3500/3200-2400 aC).

En segon lloc, ens fixarem en els paral·lels i possibles referents cronològics dels motius gravats sobre el menhir de Mollet, en el costat oposat al del rostre; uns motius que, com és habitual en els estudis d’art megalític, hem anomenat “serpentiforme”, motiu amb forma de “jou” i motius en “escut”, aquests últims amb cercles incomplets i semicercles que d’alguna forma semblen associats a ells.

El “serpentiforme” és un motiu que en podem dir “universal”, amb una llarga llista d’exemples i difícil de relacionar amb un estil artístic determinat o de situar en una etapa determinada. Pel que fa al motiu amb forma de “jou” representat sobre el menhir de Mollet, té dos paral·lels molt pròxims en els menhirs de la Pedra de Llinàs (Montmeló) i de Castellruf (Santa Maria de Martorelles), als quals ja ens hem referit. Un tercer paral·lel, menys proper però també a Catalunya, és el del menhir dels Palaus (L’Estrada, Agullana, Alt Empordà) (CARRERAS, TARRÚS i GAY, 2005: 158-159). D’aquests tres monuments, només el de Santa Maria de Martorelles proporciona un referent cronològic, que es basa en la seva relació amb el sepulcre megalític conegut també com de Castellruf (Bertran, Bosch i Tenas en aquest mateix volum), un sepulcre que és del tipus conegut com a galeria catalana, un tipus que es data al neolític final (TARRÚS 2002: 828). Pel que fa als dos “escutiformes”, als cercles incomplets i als semicercles que s’hi associen, desconeixem ara mateix paral·lels pròxims clars. Tampoc els coneixem a la resta de la Mediterrà-

nia nord-occidental. Potser es podria trobar una certa semblança entre els gravats del menhir de Mollet i els de les anomenades inscultures de Pas-santant, a la comarca de la Conca de Barberà. Aquestes inscultures no tenen una cronologia precisa reconeguda (CURA, 1992: 119), però segons alguns autors connecten amb el repertori de l'art megalític atlàntic (Bueno i Balbín 2000: 58). Independentment de la seguretat d'aquesta connexió, hem de dir que és en l'art megalític atlàntic, concretament en el conegut a la regió de l'Armòrica, on hem trobat les semblances més estretes amb el conjunt dels motius gravats sobre el menhir de Mollet. Els motius amb forma de "serp", de "jou", de vegades també vist com a "corniforme", i "d'escut" són, juntament amb la "fulla de destral", el "bàcul", "l'arc" i les "fletxes", els temes clàssics de l'art megalític bretó, els seus signes elementals que, de vegades tractats amb un gran barroquisme, apareixen regularment i componen la decoració de molts dels monuments megalítics armoricans. Segurament, un dels exemples més destacats d'aquest art és el del sepulcre de corredor de la petita illa de Gavrinis, al golf de Morbihan. A més de l'exemple de Gavrinis, a la Bretanya n'hi ha d'altres on es poden trobar motius semblants als gravats sobre el menhir de Mollet, com el de Mané-er-Hroek, a Locmariaquer, també a la zona de Morbihan, on va ser trobada una estela gravada amb el que sembla un resum de l'art megalític armoricà: "escut", "destral", "bàcul" i "jou" (LE ROUX, 2008: 382). El sepulcre de corredor de Gavrinis i els seus gravats es daten al segon quart del IV mil·lenni aC, però són considerats una rèplica multiplicada de motius ja utilitzats anteriorment dins de l'art megalític

armoricà antic. Les manifestacions d'aquest art es remunten a la meitat del V mil·lenni aC i perduren fins a un moment del darrer quart del IV mil·lenni, principalment a la zona de Morbihan, encara que també són conegudes al nord de Finisterre, al cairn de Barnenez, on es distingeixen motius que, tot i estar limitats a senzills traços lineals, són comparables als dels monuments morbihanesos citats (LE ROUX, 2008: 379, 383-386; GIOT, 1987 vol 1: 42-47 i vol 2: planxa B8H). Així, doncs, els paral·lels dels motius gravats sobre una de les cares del menhir de Mollet els trobem, fins al moment, dins del repertori de l'art megalític armoricà antic. No es mostren amb el barroquisme dels gravats d'alguns dòlmens morbihanesos de Bretanya, sinó que es limiten a senzilles traces lineals, com hem vist a Barnenez, però en essència són els mateixos motius. Basant-nos en aquests paral·lels, podem situar la cronologia dels gravats del menhir de Mollet ("serp", "jou", "escut" i cercles incomplets i semicercles associats a aquests últims), entre la meitat del V mil·lenni aC i un moment del darrer quart del IV mil·lenni aC (4500-3250/3150 aC)

Si comparem els referents cronològics dels gravats del menhir de Mollet, amb els obtinguts pel rostre en relleu amb la "T facial" del mateix menhir, veurem que no coincideixen. Mentre els primers van poder ser executats entre la meitat del V mil·lenni aC (aproximadament 4500 aC) i, a tot estirar, un moment del darrer quart del IV mil·lenni (3250/3150 aC), els segons ho van poder ser, com a molt aviat, entre la meitat d'aquest IV mil·lenni, encara que més probablement a partir d'un moment del darrer quart del IV mil·lenni (3500/3200 aC) i fins a un moment del tercer quart del III

(2400 aC). El més probable, doncs, és que els gravats i els relleus del menhir de Mollet no haguessin estat executats alhora. Primerament, durant el neolític mitjà, sobre una de les cares d'un menhir, que no sabem si ja havia estat aixecat anteriorment o ho va ser llavors, es van representar gravats una sèrie de motius seguint un estil armoricà. Posteriorment, durant el neolític mitjà recent o més probablement durant el neolític final, sobre la cara oposada va ser esculpit un rostre, aquest d'un estil més ben conegut a la Mediterrània occidental, transformant l'antic menhir en una de les estàtues-menhir més interessants de les regions properes a aquest mar. En un moment que desconeixem de la segona meitat del III mil·lenni aC, o potser ja en el II, el menhir degué caure de forma accidental o intencionada i ja no tornà a ser aixecat; llavors, perdut el seu significat mantingut durant segles, degué ser traslladat a propòsit des del seu emplaçament original fins al lloc on va ser descobert l'any 2009, en aquella època una zona d'aiguamolls inundable no gaire llunyana, on posteriorment va ser cobert per sediments fluvials (vegeu l'article de Martínez i Palazón en aquest mateix volum). Les condicions ambientals del lloc on va ser trobat el menhir de Mollet, ens fan pensar que aquest no degué ser el seu emplaçament original, però, donada la dificultat del seu trasllat per les seves grans dimensions i atès que el menhir no presenta el desgast que es considera que hauria provocat un desplaçament llarg, no devia estar gaire lluny. Proposem, evidentment sense poder afirmar-ho amb absoluta certesa, que originàriament el menhir es trobava pels voltants del lloc on segles després va ser construïda l'església parroquial de Sant Vicenç, documentada des de l'any 993.

3. Una divinitat fluvial

Si establir la cronologia dels menhirs i les estàtues-menhir no resulta fàcil, menys ho resulta conèixer el seu significat i interpretar-los. En un moment donat de la prehistòria recent, a finals del neolític o potser abans, durant el neolític mitjà, en els paisatges de moltes regions de la Mediterrània es multiplicaren primer els menhirs i, seguidament, l'estatuària megalítica. Per què succeï això? Quin era el significat d'aquests monuments, que en alguns casos van ser aixecats al costat de sepultures però que en d'altres semblen lligats exclusivament al món dels vius? S'han proposat explicacions diferents i diverses: evocació d'ancestres o divinitats, marques o delimitacions de territori, senyalització de punts estratègics al costat de camins o guals on poder creuar rius, indicació de fonts o llocs amb aigua, elements intimidatoris dirigits a fer complir unes normes de conducta i respectar un ordre establert o, en un sentit més simbòlic, llocs de transició entre la natura i la cultura o entre el salvatge i el domèstic. En el cas del menhir de Mollet, la interpretació que proposarem serà bàsicament religiosa, vinculada a la representació d'una divinitat i al seu culte. Segons aquesta interpretació, el menhir de Mollet va ser, almenys a partir del moment en què es representà sobre ell el rostre en relleu, la representació d'una divinitat vinculada a l'aigua fluvial i a la pluja que n'és l'origen. La nostra interpretació es basa, per un costat, en el context geogràfic on va ser trobat el menhir i, per l'altra, en com entenem un dels seus motius "decoratius", concretament el del rostre en relleu.

El lloc on va ser descobert el menhir de Mollet i també el seu emplaçament original, que no degué estar gaire

lluny, es troben molt a la vora del curs del riu Besòs i dels seus afluents, la riera Seca i el torrent Caganell, dins de la seva zona d'inundació. Es tracta d'un context geogràfic amb una marcada relació amb l'aigua. Un altre monument megalític de la zona, el menhir de la Pedra de Llinàs (Montmeló), al qual ens hem referit al tractar del gravat "jouiforme", també està estretament lligat a l'aigua, ja que el seu emplaçament coincidia justament amb la confluència dels rius Mogent i Congost i la formació del riu Besòs (vegeu Bertran, Bosch i Tenas en aquest mateix volum). Al llarg de tota la història, també a la prehistòria, l'aigua dels rius i de la pluja ha tingut una gran importància per als habitants de la depressió vallesana. L'aigua ha estat una font de riquesa que ha fertilitzat les terres, però també ha comportat grans perills. El Besòs és un riu del sistema mediterrani català que recull les aigües de bona part de les comarques del Vallès, a través d'un nombrós ventall d'afluents. Tradicionalment, el riu Besòs i els seus afluents han portat poca aigua, els seus cabals han estat en general baixos; però, en contraposició, episòdicament han produït inundacions que han destruït conreus, cases i, de vegades, també vides. Aquest ha estat un perill crònic que ha amenaçat històricament, també a la prehistòria, als habitants de les ribes del riu Besòs i dels seus afluents, un perill que podien haver sentit la necessitat de conjurar d'una o altra forma.

La interpretació proposada es recolza, per altra banda, en la lectura del rostre representat en relleu sobre una de les cares del menhir com a figuració del que, des del nostre punt de vista, podia ser un rostre humà amb unes astes de toro baixes i en posició d'envestida. El motiu en relleu del menhir de Mollet ens recorda representacions

pictòriques de bucranis a ceràmiques del neolític recent d'Hacilar (Anatòlia), que daten del VI mil·lenni aC (DELGADO, 1996: 271, fig 165), i també ens recorda els corniformes amb apèndixs que són típics dels gravats rupestres prehistòrics del sector de la vall de Fontanalba, al mont Bego, a l'extrem sud-oest de l'arc alpi (SAULIEU, 2004: 110).

En el fons simbòlic i mitològic de les cultures de les ribes de la Mediterrània i del Proper Orient, durant l'antiguitat i també abans a la prehistòria, el toro (*Bos taurus*) i el seu antecessor salvatge -l'ur holocè- (*Bos primigenius*), actualment extingit, van ser seleccionats com a figura religiosa vinculada a les aigües fluvials i a la pluja que les alimenta. Segons l'antiga mitologia grega, el déu fluvial per excel·lència era Aquelous (*Akhelôos* en grec), el déu riu, una divinitat antiga dins de la mitologia grega, un déu primigeni de naturalesa preolímpica, que apareixia en tres formes: com a serp motejada, com a toro i com a home amb cap de toro, amb una barba hirsuta de la qual constantment flueixen corrents d'aigua. Prengué el seu nom del riu Akhelôos, l'actual Aspropótamos, riu d'Etòlia que neix al mont Pindos. Des de l'inici de l'holocè, el toro ha estat l'animal més fort i més brau de les terres mediterrànies. Concretament l'ur, amb unes banyes llargues i robustes, en els mascles podia arribar a mesurar uns dos metres d'alçada i pesar més de mil quilograms. La vinculació del toro als rius i a la pluja és doble. La vitalitat, la vigorositat, la potència sexual i la virilitat del toro són llegendàries; per aquest fet, convertit en principi masculí, s'associà a ell el poder fecundador de les aigües fluvials i de la pluja, fertilitzant de la terra i estimulants de la naturalesa. En el toro, però, també són llegendàries la imprevisibilitat dels

seus atacs sobtats, l'escomesa inesperada i la violència latent; fet pel que s'hi associà la ferocitat devastadora de les aigües superficials descontrolades en el transcurs de riudes i inundacions. Amb el culte a una divinitat de condició taurina identificada amb les aigües fluvials, els pobles de la prehistòria i l'antiguitat, devien esperar aconseguir que aquestes aigües apai-vaguessin la seva fúria imprevisible, temible i devastadora, i manifestessin, en canvi, el seu caràcter benefactor fertilitzant, que sempre ha estat una benedicció per a les assedegades terres mediterrànies (GRAVES, 2007 vol. 2: 257-262; ATHANASSOPOULOU, 2002: 165; DELGADO, 2002: 168).

Pel que fa al possible significat dels motius gravats sobre el menhir de Mollet, la "serp", el "jou" i "l'escut", recollim aquí les propostes efectuades en relació a ells en el marc de l'estudi de l'art megalític armoricà. "L'escut", motiu constant, s'interpreta com a representació d'un ídol, evocació esquematitzada d'una divinitat principal, versemblantment femenina, deessa mare, senyora de la fecunditat, la vida i la mort. El "jou" no s'interpreta en un sentit literal, ja que l'arada de tir per bous amb jou sembla que no es documenta abans de l'edat del bronze, sinó que s'hi veu la reducció o simplificació d'un bucrani, evocació d'una divinitat taurina, probable parella masculina d'una "deessa de l'escut". Finalment, pel que fa a la "serp", segons la seva interpretació es relaciona amb el canvi i la regeneració. Quant a la repetició dels signes amb forma "d'escut", documentada a l'art armoricà, es veu com una possible referència a genealogies divines (L'HELGOUAC'H, 1993: 12, 19; LE ROUX, 2003: 451-452; LE ROUX, 2008: 382-383).

4. Cloenda

No volem acabar aquesta comunicació sense fer unes breus consideracions finals. En primer lloc, remarcar que al davant de la troballa d'una peça com el menhir de Mollet, és evident que al Vallès cal mantenir una estreta vigilància del desenvolupament econòmic, urbanístic i industrial sobre el territori. Cal no abaixar la guàrdia en aquest sentit. En segon lloc, volem dir que si bé en aquest treball hem presentat una interpretació religiosa del menhir de Mollet, no descartem que hagués tingut també una relació amb l'exercici del poder. Un monument com aquest, fet sobre un bloc de pedra d'unes mides sobrehumanes, d'un material inexistent a la plana vallesana i capaç de desafiar el temps, perfectament podia haver estat utilitzat amb aquest fi. Per finalitzar, assenyallarem que el menhir de Mollet és, com hem vist, una peça amb elements tant mediterranis com atlàntics. Per un costat, s'emmarca en la tradició dels menhirs i en la eclosió de l'estatuària megalítica a finals del neolític a les terres de la Mediterrània. Per un altre costat, apareix vinculat amb l'Atlàntic a través dels seus gravats, amb motius que es troben a l'art megalític armoricà. És evident que cal ser prudents a l'hora d'extraure segons quines conclusions a partir de les semblances entre manifestacions artístiques de regions diferents, però cal també guardar-se de la postura extrema contrària de negar tota possibilitat de relacions. Res ens permet pensar que durant la prehistòria hi hagués hagut barreres tancades entre la Bretanya i Catalunya, com tampoc n'hi va haver a la Mediterrània.

Bibliografia

- ALMAGRO GROBEA, M. (1993). Les steles anthropomorphes de la Péninsule Ibérique. Les représentations humaines du Néolithique à l'Âge du Fer, Actes du 115e congrès national des sociétés savantes (Avignon, 1990) sota la direcció de Jacques Briard i Alain Duval, Editions du Comité des Travaux historiques et scientifiques: 123-139. París.
- ARNAL, J. (1976). L'art protohistorique: les statues-menhirs de France *In*: La Préhistoire Française, tome II, Les civilisations Néolithiques et protohistoriques de la France. Éditions du CNRS: 211-221. París.
- ATHANASSOPOULOU, S. (2002). El toro a la mitologia grega *In*: Toros, imatge i culte a la Mediterrània antiga. Museu d'Història de la Ciutat, Institut de Cultura: 142-159. Barcelona.
- BOSCH-GIMPERA, P. (2003). Etnologia de la península Ibèrica. Edició de Jordi Cortadella, segons edició original del 1932. Urgoiti editores. Pamplona.
- BUENO, P. i BALBÍN, R. (2000). Tècniques, extensió geogràfica i cronologia de l'art megalític ibèric. El cas de Catalunya, *Cota Zero*, 16: 47-64. Vic.
- CARRERAS, E., TARRÚS, J. i GAY, P. (2005). Tres menhirs amb gravats entre l'Alt Empordà i el Vallès Oriental, Roches ornées, roches dressées. Actes du Colloque en Hommage à Jean Abélanet. Association Archéologique des Pyrénées-Orientales i Presses Universitaires de Perpignan: 157-163. Perpinyà.
- COSTA, L.J. (2008). Mégalithismes insulaires en Méditerranée. Éditions Errance, Collection des Hesperides. París.
- CURA, M. (1992). Són neolítiques les inscultures de Passanant, Estat de la investigació sobre el Neolític a Catalunya, 9è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà i Andorra la Vella, 1991): 119-120.
- CURA, M. (2002-2003). La "Pedra de Llinàs": un menhir, una estela o una fita de terme (Montmeló, Vallès Oriental, Catalunya), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 23: 133-139. Castelló de la Plana.
- D'ANNA, A., RENAULT, S., GUENDON, J.L., MASSE, J.P., PINET, L. i WALTER, P. (2004). Stèles anthropomorphes néolithiques de Provence. Catalogue du Musée Calvet d'Avignon, Établissement public Calvet. Avinyó.
- D'ANNA, A. (2008). Les manifestations artistiques dans le Sud de la France *In*: Archéologie de la France, Le Néolithique. Éditions Picard: 404-415. París.
- DELGADO, C. (1996). El Toro en el Mediterráneo, Análisi de su presencia y significado en las grandes culturas del mundo antiguo, Laboratorio de Arqueozoología, Facultad de Ciencias, Universidad Autónoma de Madrid. Madrid.
- DELGADO, C. (2002). El toro a l'antiga Ibèria *In*: Toros, imatge i culte a la Mediterrània antiga. Museu d'Història de la Ciutat, Institut de Cultura: 160-175. Barcelona.
- FORTÓ, A., MUÑOZ, V. i MARTÍNEZ, P. (2005). L'estàtua menhir antropomorfa de ca l'Estrada, *Cota Zero*, 20: 17-22. Vic.
- GIOT, P.R. (1987). Barnenez, Carn, Guennoc, Travaux du Laboratoire "Anthropologie-Préhistoire - Protohistoire - Quaternaire Armorican" - Rennes, Equip de Recherche núm. 27 du CNRS, Université de Rennes I, 2 volums. Rennes.
- GRAVES, R. (2007). Los mitos griegos, 2 volums, Religión y mitología. Alianza Editorial, Madrid.
- L'HELGOUAC'H, J. (1993). Du schématisme au réalisme dans la figuration anthropomorphe du mégalithisme armoricain, Les représentations humaines du Néolithique à l'Âge du Fer, Actes du 115e congrès national des sociétés savantes (Avignon, 1990), sota la direcció de Jacques Briard i Alain Duval, Editions du Comité des Travaux historiques et scientifiques: 9-19. París.
- LE ROUX, C.T. (2003). L'art mégalithique armoricain face aux préhistoriens... et aux autres! El Arte prehistórico desde los inicios del siglo XXI. Primer Symposium Internacional de Arte Prehistórico de Ribadesella, Asociación Cultural Amigos de Ribadesella: 441-455. Ribadesella.
- LE ROUX, C.T. (2008). L'art mégalithique dans le Nord-Ouest (façade atlantique et Bassin parisien) *In*: Archéologie de la France. Le Néolithique. Éditions Picard: 378-392. París.
- JORGE, V. i OLIVEIRA, S. (1993). Statues-menhirs et steles du nord du Portugal, Les représentations humaines du Néolithique à l'Âge du Fer, Actes du 115e congrès national des sociétés savantes (Avignon, 1990), sota la direcció de Jacques Briard i Alain Duval, Editions du Comité des Travaux historiques et scientifiques: 29-43. París.
- PHILIPPON, A. (2002). La découverte des statues-menhirs. Une affaire aveyronnaise *In*: Statues-Menhirs, des énigmes de pierre venues du fond des âges. Éditions du Rouergue: 24-59. Rodez.

SAULIEU, G. (2004). Art rupestre et statues-menhirs dans les Alpes. Des pierres et des pouvoirs 3000-2000 av. J.-C. Errance, Hesperides, París.

TARRÚS, J. (2002). Poblats, dòlmens i menhirs. Els grups megalítics de l'Albera, serra

de Rodes i cap de Creus (Alt Empordà, Rosselló i Vallespir Oriental). Ed. Diputació de Girona. Girona.

VILARDELL, R. i CASTELLS, J. (1976). Hallazgo de una estela decorada en el Pla de la Calma, *Pyrenae*, 12: 181-182. Barcelona.

Taula Rodona

L'impacte cultural dels menhirs: prehistòria, història i actualitat

Miquel Molist i Montaña*

*L'exemple del menhir de Mollet,
com un tractament acurat en
patrimoni arqueològic*

Un dels aspectes de l'arqueologia que ha evolucionat més en els darrers anys és en la imbricació social, és a dir, en termes genèrics, en bastir ponts entre ciència i pràctica arqueològica i la pròpia societat. No parlem de la imprescindible publicació de les troballes arqueològiques o de donar a conèixer els estudis que es van fent. No, en això, a casa nostra, tradicionalment hi ha hagut sectors socials (erudits locals, lletraferits, associacions excursionistes, ambients eclesíastics...) que hi han dedicat molt d'esforç i d'atenció i, ara amb una nova estructura social i política més adient als temps actuals, s'hi continua dedicant força atenció.

No, considerem que la situació en els darrers decennis s'ha redreçat amb l'obertura i desenvolupament d'un conjunt heterogeni de línies, d'actuacions que al nostre entendre estan creant una esperançadora i nova relació entre la societat i l'arqueologia. Sense ànim de ser exhaustiu, recordarem, per exemple, els mitjans que des de la Direcció General de Patrimoni i el Servei d'Arqueologia de la Generalitat es fan per posar a l'abast de la societat les actuacions que realitzen. A les clàssiques publicacions en paper que sur-

ten amb més o menys periodicitat, s'hi han afegit aquets darrers anys els mitjans en xarxa per consultar, des de cartografies, les memòries i els documents d'intervencions arqueològiques... Aquests mateixos organismes, conjuntament amb les xarxes de Museus, entre els que destaca el Museu d'Arqueologia de Catalunya, han fet revifar, dinamitzar els "objectes arqueològics" en un sentit ampli (jaciments, restes...). De la clàssica contemplació passiva s'ha passat a noves formes més dinàmiques de veure els testimonis del passat. Aquesta reorientació de la relació públic visitant i museus o jaciments visitables, ha fet donar un rol més ampli als testimonis del passat (monuments que fan de receptor

179

Figura 1. Inauguració de les XIII Jornades del CEM a càrrec de Josep Monràs, alcalde i president del CEM, i Jordi Roca, director general de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010).

* Moderador de la taula rodona. Catedràtic de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona. miquel.molist@uab.cat

d'espectacles, per exemple); també ha fet créixer el nombre de visitants, n'ha ajudat a una millor conservació...

Però, personalment, sempre he pensat i ja ho he expressat en diverses ocasions que és en el món local on s'està vivint una "revolució" més dràstica. En les institucions locals, sobretot els organismes de gestió local (ajuntaments, però també, consells comarcals...), és on s'ha vist una transformació major. L'arqueologia (i les restes arqueològiques) han passat de ser un afer d'estudiosos, d'associacions culturals, és a dir, de ser un element essencialment cultural o científic, sempre minoritari i, molt sovint, percebut pels altres sectors de la població i els propis dirigents com una nosa per al desenvolupament de la ciutat o poble, sobretot de tipus urbanístic; a ser-ne un bé, tingut en compte en la preparació del desenvolupament econòmic social i cultural, i fins i tot en alguns casos, apreciat i donant-li un paper dinamitzador de primer ordre.

La reorientació de l'arqueologia a nivell local ha estat afavorida per mol-

tes inèrcies, algunes culturals, com les que, en una societat desenvolupada amb nivells alts d'educació per part de la població, la cerca dels orígens és un tema apreciat. Hi contribueixen, a més, els estaments dedicats a la formació com instituts, escoles i altres, amb un ensenyament respectuós amb el tema patrimonial; a més, el fet de treballar amb temes de proximitat és un recurs didàctic apreciat. L'actualització de la forma i del contingut i discurs en els museus locals ha estat també cabdal. El pas del calaix de sastre que sovint constituent els museus de cada poble a desenvolupar un tema local, específic, aquell que permet ser forts, ha permès capitalitzar uns recursos abans dissolts en un magma heterogeni i focalitzar energies des d'on cal buscar i potenciar.

Però el desenvolupament de l'arqueologia també té una variant econòmica, com es posa en evidència en molts pobles de Catalunya. La més evident, la relacionada amb el desenvolupament turístic i comercial de l'entitat local. No cal pensar en els casos més recurrents, com el de Tarragona; aquesta realitat és present en petits pobles que intenten a partir dels testimonis del passat dotar-se d'una personalitat que de manera indirecta atregui el turisme cultural.

Per fer aquesta transformació, se'ns dirà que han calgut i se seguiran necessitant esforços econòmics i ara les caixes estan molt buides. És veritat, i potser caldrà desenvolupar ara els aspectes menys costosos i esperar el relleu econòmic per avançar en la realització, però les inèrcies ober-tes fins ara no es poden perdre i creiem que en el futur la presència d'un

180

Figura 2. Moderador i ponents. D'esquerra a dreta: Molist, Tenas, Martínez, Martín, Ventura i Bosch (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010)

1 Vegeu M. Molist, article del PIACAT
<http://www.piacat.cat/pdf/conclusion.pdf>

arqueòleg local serà imprescindible en els municipis grans o amb gran riquesa patrimonial. Lògicament, aquest paper tan significatiu que es proposa per als municipis no vol restar protagonisme a les institucions nacionals amb relació al patrimoni arqueològic, al contrari, la seva imbricació i coordinació potenciarà les capacitats mútues i, probablement, obrirà vies conjuntes d'actuació.

Però, per què tota aquesta explicació, avui i aquí? Perquè dins d'aquesta noves tendències, Mollet probablement és un bon exemple en el cas que ara ens ocupa. Avui estem presentant els treballs escrits fruit d'una taula rodona realitzada amb un nombrós grup de persones que a partir d'un element concret d'un "objecte arqueològic" precís, el Menhir de Mollet, fan una anàlisi de la troballa, de l'element material, del seu significat... és a dir, amb altres termes, una exposició d'arqueologia, però també d'història, de patrimoni, de geografia, de geologia... A més, indirectament hi estan representades administracions, museus, universitats, associacions d'estudiosos... Diversitat de fons, diversitat d'estudis, diversitat d'institucions, però lligades per un "objecte arqueològic" precís, el Menhir de Mollet, el qual, a partir de la seva descoberta, s'ha fet un procés de salvaguarda, d'estudi, de restauració, i de difusió probablement modèlic de tractament complet, ben organitzat. Salvaguarda en el moment de la seva localització, en el seu estudi, en la seva conservació i exhibició, fent-ne un bé públic col·lectiu, de tot el poble. Aquest caràcter col·lectiu de bé del poble va quedar ben palès en el debat de la taula rodona, amb la participació directa dels ciutadans que seguiren el procés en el moment de la seva descoberta. Valgui el millor exemple, el de la per-

sona que des del balcó veu la descoberta i baixa a preocupar-se perquè es posi a redós...

Creiem que el tractament atorgat al Menhir de Mollet serà un bon exemple per al futur de l'atenció a donar al patrimoni arqueològic.

Josep Bosch
Interpretacions i significats dels menhirs a la prehistòria

Si establir la cronologia dels menhirs és complicat i difícil, establir-ne el significat, és a dir, la interpretació que haurien pogut tenir a la prehistòria, encara ho és més. El que jo pugui fer ara, serà poc més que una relació de possibles hipòtesis.

No hi ha dubte que a finals del neolític, el paisatge de determinades contrades del mediterrani es va anar "omplint de menhirs" i en alguns casos, també d'escultures megalítiques. Si en algunes ocasions, aquests menhirs i aquestes escultures megalítiques, semblen estar relacionades amb sepulcres o tombes, en molts altres casos no és així, ja que sembla que tenen més relació amb el món dels vius que amb el dels morts. Per què passa? Què podem trobar al darrera? A Còrsega hi ha una creença popular que potser no és certa però m'agrada molt i que ens serveix per donar pas al que després explicaré, i és que els menhirs i les estàtues-menhir d'allà, anomenades "estantare" en llengua corsa, que pot traduir-se com a "petrificats", eren persones que havien transgredit alguna norma o prohibició; això havia despertat la còlera del cel i s'havien convertit en estàtues de pedra. Sabem que això no és així, però potser trobem en aquesta creença algun element comú amb la veritable interpretació o significat del menhir.

És possible que algun dels menhirs o de les escultures megalítiques s'haguessin aixecat amb anterioritat per predisposar el compliment d'unes normes o d'unes lleis i fer respectar un estatus social establert. Estar davant de persones poderoses, importants dins la seva comunitat, amb un rang o estatus superior.

Aquest, però, no és segurament, l'únic significat que van poder tenir els menhirs. S'ha dit que representen herois, éssers mítics, fundadors de llinatges... És possible, també, que estiguem davant dels primers exemples d'estàtues religioses d'Occident, com va dir Joan Abelanet, un dels especialistes més brillants en art prehistòric del Rosselló i al qual s'ha referit Josep Tarrús. També és possible, seguint la línia marcada per un altre autor francès, André Gagna, que és dels que més ha estudiat l'escultura megalítica, que deia que en alguns casos estaríem davant de pedres "qui nous font signer" (que ens fan fer el senyal de la creu); interpretació que també incidiria en el tema d'estatuària religiosa.

Però els possibles significats no acaben aquí. Ja hem vist la representació de persones poderoses, de divinitats o de déus, d'ancestres, de fundadors de llinatges... i n'hi ha d'altres. S'ha dit que poden ser marques de territori, senyalitzacions de llocs estratègics que marcarien vies de comunicació. S'ha parlat també de la relació entre menhirs i fonts o zones humides, com podria ser el cas de Mollet, o també de la senyalització de guals, és a dir, de llocs per on travessar rius o corrents d'aigua. Per últim, també s'ha dit que els menhirs se situarien en el lloc de pas entre el món civilitzat cultural i la natura o entre el món salvatge i el món domèstic.

Per tant, la relació de possibles interpretacions i significats és llarga i a més, variada. En qualsevol cas, crec que els menhirs en general i les estàtues menhirs en particular, d'alguna forma marquen l'aparició dels humans en escena. Ja han aparegut abans, en l'art prehistòric anterior a l'estàtua megalítica també hi apareixen, però ara ho fan amb materials resistents, de forma monumental i desafiant el temps, amb voluntat de perdurar... que no es trobaven en les representacions de l'art rupestre. Les novetats són que estan fets de materials resistents, tenen forma monumental i desafien el temps. Menhirs i estàtues-menhir apareixen acompanyats, per un costat, d'una enorme relació entre els humans i el medi, el seu entorn. A nivell demogràfic, en aquells moments hi ha una nova ocupació de zones més extensa, de cercar nous territoris (n'ha parlat l'Araceli Martín) i també hi ha un major moviment i circulació per aquest territori. D'altra banda, menhirs i estàtues-menhir apareixen acompanyant l'emergència d'un nou tipus de societat amb una estructura social diferent, més piramidal, més jeràrquica, en la qual podem començar a veure una fractura social, un trencament.

Montserrat Tenas
Comportament de les societats davant el monument megalític a nivell històric

Els menhirs han estat pedres venerades des de la prehistòria, que al llarg dels segles han estat objecte de celebracions de cultes —l'església catòlica els anomenava "cultes pagans"— i ja des del segle VIII va celebrar concilis que anaven en contra de la celebració d'aquests cultes. Això va provocar, d'una banda, la destrucció de monu-

ments megalítics i d'altra banda, la cristianització d'aquests monuments, a vegades inscrivint creus al damunt o col·locant directament creus de ferro a sobre. Tenim exemples molt propers, com el de la ruta prehistòrica de Cèllers, la Pedra de les Creus, que, possiblement en relació amb el context megalític, és una pedra que en un moment donat va ser "cristianitzada". A partir de l'època medieval trobem pedres venerades, cultes pagans que es cristianitzen (alguns, com el de la Pedra Salvadora de Mollet, quan es feia la celebració de les vinyes), són celebracions cristianes d'arrels paganes que es van mantenir fins a principis del segle XX i que a l'actualitat s'han perpetuat en forma de rituals festius, com en el cas de Palau-Solità i Plegamans amb el Ball de Diables (el gegant d'aquesta població és precisament el diable amb un menhir carregat a l'esquena mentre que la geganta és la mestressa de can Cortès, que és la masia on va aparèixer aquest menhir).

Al llarg de la història hi ha una relació d'amor i odi pel que fa a aquestes pedres. El que de fet és important són les actuacions que es van donar en un passat proper, cas de la Pedra Salvadora, no fa gaire anys. La recuperació del valor històric i arqueològic d'aquests monuments els converteix en elements d'interès cultural bàsic per a la nostra societat. Els llocs on hi ha monuments megalítics valuosos, com en el cas de Mollet a partir d'ara, poden esdevenir focus d'atenció important de turisme cultural a la recerca arqueològica. És la reflexió de perpetuar aquestes pedres venerades, aquest sentiment, la destrucció que hi ha hagut al llarg dels segles i el moment en què ens trobem ara, quan es poden recuperar aquests elements com a símbols de la nostra identitat cultural.

Pablo Martínez
*Historiografía de las
estátuas-menhir*

Em centraré en el que són estàtues-menhir i esteles antropomorfes a Catalunya, que és un tema molt més recent, ja que sobre l'estudi dels menhirs, el company Josep Tarrús ja va tractar bastant el tema.

D'estàtues-menhir i esteles antropomorfes neolítiques reconegudes com a tals no en teníem fins al 2004. Fins aleshores coneixíem una sèrie de peces decorades, però no les teníem ben identificades. Per exemple, el 1894, Lluís Maria Rigal publica un estudi sobre un menhir del Pirineu amb una fotografia, que es dirà menhir del Cantó, que és una estela amb un cap antropomorf. Malauradament, durant els anys vint o trenta del segle XX es va destruir i com que no es va poder estudiar més, no sabem segur si era una estela prehistòrica, tot i que considerem que té molts punts per ser-ho. Aquesta seria la primera dada. Aquesta estela va restar en l'oblit però fa poc, un treball de recerca d'un estudiant de la Universitat Autònoma de Barcelona l'ha recuperada i l'ha posada al dia.

Mossèn Joan Serra Vilaró, en els seus treballs a finals dels anys vint sobre el Solsonès, va trobar una sèrie de pedres també gravades, com la del Roc de la Mare de Déu al Santuari del Miracle, l'estela de Gangonells i la de la Bassa del Boix, encara que aquestes dues últimes s'han perdut. Serà l'any 2007, quan es troben les esteles de la Cista de Seró, que les reconeixem com una estela antropomorfa o una estàtua-menhir. Aquest mateix autor introdueix l'estela de Llanera i comença a parlar dels hemidòlmens, unes esteles retallades amb forma de semicercle que potser hem de considerar com les

primeres manifestacions d'aquest tipus de figures. El 1950 publica un altre treball i torna a parlar dels hemidòlmens, a més d'introduir l'estela de Través de la Plata, que també té aquests detalls semicirculars amb el repicat, sense més decoració i potser correspon a aquestes primeres esteles.

A finals dels anys seixanta es troben les Pedres de Passanant amb uns motius decoratius molt interessants i de les quals no sabem ben bé encara atribuir-li unes cronologies o unes interpretacions. Fa poc que hem fet el dibuix dels gravats dels laterals d'aquestes pedres, que són molt interessants per poder valorar-les o no com a figures antropomorfes o similars. Si mirem aquets gravats laterals, pensem que no es corresponen amb la resta de figures antropomorfes; no sabem ben bé què poden ser i haurem d'esperar a d'altres troballes que ens donin llum.

Els anys setanta es troba l'estela de la Sitja del Llop publicada per Roser Vilardell i Josep Castells. És una estela decorada amb uns gravats de tipus atlàntic que tampoc enteníem del tot. No s'ha fet cap estudi en profunditat i resta encara per estudiar, però el que nosaltres veiem és una possible figura antropomorfa femenina que té uns cercles concèntrics com a cap, els dos pits a sota i tot envoltat per una orla, amb paral·lelismes amb altres gravats i esteles d'Europa.

A finals dels vuitanta, Josep Castany, en la seva recerca de megalitisme al Solsonès, troba el menhir de Costa dels Garrics del Caballol, al costat d'un dolmen. Aquest menhir antropomorf és el que podria correspondre a les primeres manifestacions d'aquestes esteles a la zona del Solsonès.

En una valoració general que fan Primitiva Bueno i Rodrigo de Balbin l'any 2000 a Cota Zero (potser són

aquests dos companys els màxims exponents en l'estudi d'aquestes figures, sobretot Primitiva Bueno, la màxima especialista en esteles a la península), en aquest treball sobre Catalunya, explica que veient tota la riquesa que hi ha aquí en megalitisme, caldria aprofundir en aquest art, perquè creu que podrien sortir més esteles.

Amb això arribem al 2004, quan comencem a treballar aquest tema i aquí sí que la situació canvia, perquè la descoberta de la figura de Ca l'Éstrada és la primera estàtua-menhir reconeguda com a tal. Després d'aquesta vénen el 2007 les esteles de Reguers de Seró, potser el jaciment més important que ha sortit en l'arqueologia catalana els darrers anys. El 2008 hem reconegut a prop de Reus, en una col·lecció privada, tres fragments d'esteles similars a les darreres de Seró. Juntament amb aquestes darreres, hem reconegut també altres fragments a la zona de Solsona, que coneixíem, però no teníem identificades com a esteles antropomorfes. Ha estat un canvi molt important, ja que amb aquestes descobertes vàrem començar a veure que en diferents llocs començaven a aparèixer figures. El 2008 es troba l'Estela de Saus a l'Empordà, amb el que sembla que també hi ha altres possibles figures antropomorfes a la mateixa comarca. Per tant, ja tenim tres zones de Catalunya on hi ha aquestes figures: el Vallès, el Solsonès i l'Empordà. Finalment, la troballa del pla les Pruneres confirma el Vallès com una zona molt potent en aquests tipus d'art.

La zona del Solsonès es valora com a important, ja que té un caràcter propi i ha dut als companys de Reguers de Seró a identificar Seró com a grup escultòric, cosa que no podem fer al Vallès, perquè tenim una sèrie de figures però amb un conjunt de caràc-

ters que no es poden identificar com a grup escultòric. Ells sí que ho poden fer, ja que les figures de la cista de Seró se sumen a les de Solsona i la d'Arbolí. En aquesta zona del Solsonès tenim també altres esteles, que són una mica anteriors, com la de Llanera, Costa dels Garrics del Caballol o Través-Font de la Plata, que serien datades del neolític mitjà a mitjà/finals del quart mil·lenni abans de Crist.

Finalment, a Catalunya, en contextos de dolmens i megàlits hi ha també una sèrie de peces molt petites decorades que anomenem ídols-plaquetes, que serien petites representacions antropomorfes, segurament molt vinculades al món de les interpretacions i el simbolisme, com tindrien aquestes esteles de gran format. Tot això resta per estudiar i ara mateix tenim uns materials i un context molt ric a Catalunya per poder fer-ho.

Araceli Martín

*Actualitat i futur dels menhirs,
protecció i conservació*

Cap el 3500 aC hi ha una dispersió de la població, una alça demogràfica important, una expansió i una circulació molt gran per tot el territori. A partir dels testimonis, veiem que hi ha conflictes. Una de les peces més claus del mobiliari típic d'aquest període són la gran varietat de fletxes. És a dir, sabem que hi ha una alça demogràfica, una ampliació de l'ocupació de l'espai a tots els nivells: en alçada, en pla, etc, però, malgrat perquè les troballes arqueològiques no parlen de grans concentracions de població, sinó de comunitats petites, una de les coses més importants d'aquell moment és que aprenen més a viure en grup. És a dir, si en el neolític mitjà, a l'hora de morir, d'alguna manera identificaven la seva individualitat davant la mort, a

partir del neolític final és viure en companyia: dipositen els seus ancestres en el mateix lloc, uns llocs que tenen un referent comú, és a dir, nosaltres no trobem els materials espectaculars que venien de molt lluny i que a canvi havien de portar uns excedents, unes quantitats suficients, aleshores les necessitats van per una altra banda. Les jerarquies que ja es van marcar en el període anterior s'aguditzen però en un altre sentit. Són comunitats petites i disperses, amb uns líders capaços d'organitzar la població en un moment determinat per poder construir aquestes grans obres públiques, per reordenar o solucionar un conflicte o una crisi concreta. Mobilitzar la solidaritat de les comunitats és una part molt important d'aquest període.

Demostracions de poder, que segurament hi havia en aquestes persones amb una capacitat de comandament important, malgrat tot, no tenim encara aquests elements tan clars com ho tindrien en un altre període anterior, però tenim uns altres indicadors. Per exemple, sigui quina sigui la funció que tinguin, és una forma d'orga-

185

Figura 3. Desenvolupament de la taula rodona (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010)

nitzar l'espai, es necessita organitzar l'espai. Quan necessites col·locar un pilar o una fita pel que sigui, és perquè s'està demanant, perquè si no, hi ha conflicte. Aleshores vull remarcar precisament això, el que és important valorar en aquests moments. Sigui el menhir o l'estàtua-menhir, amb la funció que sigui, està marcant el territori, organitzant l'espai geogràfic d'una manera diferent de com s'havia marcat fins aleshores.

Les concentracions tan evidents com havíem vist abans, les continuem veient en el territori, però no amb tanta claredat. Veiem, per exemple, en el mapa, que hi ha dues comunitats més ben representades d'aquest període, hi ha algunes aglomeracions d'unes mateixes poblacions en uns mateixos territoris. Aquesta relació encara no coneixem què passa, però en qualsevol cas, tots aquests menhirs i monuments megalítics que tenim són anteriors al període campaniforme i els marcadors que tenim en aquests moments són proves d'aquesta nova ordenació social que passa per la jerarquia i per una organització més piramidal. Quant a la protecció d'aquests menhirs, estem força malament, perquè en aquests moments només ens podem recolzar en la Ley de patrimonio histórico español, la 16/85, on, a l'article 41 diu: "Quedan declarados bien de interés cultural por el Ministerio de esta Ley, las cuevas, abrigos y lugares que contengan manifestaciones de arte rupestre". És a dir, nosaltres ens hem d'agafar aquí, per aleshores declarar aquestes manifestacions BCIL (Bé Cultural d'Interès Local), igual que es fa amb les pintures d'art rupestre. Basada en això, la nostra Llei, la 9/93, també la disposició addicional primera punt 3, diu "Es declaren d'interès nacional les coves, els abrics i els indrets que continguin

manifestacions d'art rupestre", és a dir, a banda de les catalogacions que puguin haver-hi normalment per municipis, que ja sabeu que la protecció d'un bé pot ser des d'un element catalogat a un bé cultural d'interès local que formi part d'un espai arqueològic o, evidentment, la màxima categoria que és un BCIL, a banda del patrimoni de la humanitat. Nosaltres només ens podem agafar, en el cas dels menhirs gravats, a aquesta disposició addicional per declarar-lo automàticament, BCIL que és el que s'ha fet en aquests moments, tant en l'estàtua menhir, com en l'estela del pla de la Calma. Però hi ha problemes, perquè hem hagut de treure l'estela del seu lloc, integrada en una barraca de pastor, a prop del cim del pla de la Calma. És molt possible que estigués molt a prop d'on es va trobar; es va fer excavacions per si es trobava alguna altra peça, però no es va trobar cap vestigi. De qualsevol manera, ens hem vist obligats a traslladar-la al poble del Montseny, que és on pertoca, on s'ha adequat molt bé, perquè les bretolades d'alguns l'estaven malmetent (pintades amb esprais, destrosses...) i era una peça magnífica. Per això aquests materials s'han de protegir, però només en el cas d'aquests gravats més rellevants, quan podem declarar-los BCIL, com hem fet ara. La resta queda en mans dels municipis.

Finalment —si no està dins de la urbs, com a Mollet— és millor deixar-los en el lloc on devien estar, perquè vol dir que allà hi havia un marcador. Penseu que hem pogut tenir, a part d'aquests menhirs (ja no dic l'estàtua-menhir, que té unes connotacions diferents), les creus de terme de fa quatre dies. La gent hem tingut necessitat de marcar territori d'una manera o d'una altra i a partir del neolític final comença d'aquesta manera.

Pepa Ventura
*Museïtzació i homogeneïtzació
 cultural*

Parlo del futur i la projecció que hem de donar al menhir. Abans de res, vull agrair a la Montse Tenas i al Josep Bosch el suport que han donat al Museu Abelló perquè poguéssim fer una immersió en la prehistòria. El Museu Abelló, com sabeu, és un museu d'art que no té restes arqueològiques i per tant, hem hagut de fer una immersió en el passat.

La Llei de Patrimoni estableix unes normes de protecció i foment de béns que només tenen sentit si, al final, ens condueixen a què un nombre més gran de persones puguin contemplar i gaudir de les obres, herència de la capacitat i cultura d'un poble. Nosaltres, les persones que treballem amb la gestió del patrimoni tenim la feina de posar aquests béns al servei de la col·lectivitat, convençuts que amb el rendiment, facilitem també l'accés a la cultura i a la identitat.

Un poble deu la seva identitat a la cultura, que comparteixen les persones que la integren i al passat que han heretat. És per aquest motiu que també hem de treballar per ser molt respectuosos amb tot el que ens envolta, sigui una pertinença recent o heretada. La funció més bàsica del patrimoni és el seu treball com a element d'identitat, és el testimoni d'una història en comú, d'unes tradicions comunes que ens diferencien d'un altre col·lectiu. D'altra banda, aquesta identitat també ha d'esdevenir un element de dinamització social.

El patrimoni cultural ha de ser gestionat no sols des de la perspectiva científica i conservadora. Els programes conservadors estan vinculats també a la capacitat de formar part de la societat amb la creació d'arguments que

puguin atreure altres sectors. Hem de fer programes per crear riquesa, millorar la qualitat de vida i un desenvolupament sostenible. Ara, en el cas del menhir, indubtablement, aquest menhir esdevindrà un element de referència i d'identitat per a tots.

Aquest bé es connecta amb gent que, com nosaltres, va viure en aquestes terres ara fa cinc mil anys. Es dona una nova dimensió de la ciutat com a espai socialitzat, ens parla d'un grup social, ens vincula amb el passat i amb el futur. Nosaltres, que l'hem trobat, som els responsables davant d'ells de conservar-lo i socialitzar-lo. És un vincle amb el passat, però també amb el futur. Cal buscar sinèrgies, contextualitzar-lo en la cultura megalítica del moment, hem de treballar per organitzar conjuntament un itinerari pels menhirs del Baix Vallès. Aquesta ruta no ha de ser només una ruta per a gent molt interessada en menhirs o estudiosos, sinó que hem de ser capaços de generar un circuit prou interessant per atreure visitants de fora. A la nostra comarca, al Vallès Oriental, ja tenim altres rutes de patrimoni: les rutes del Modernisme (la ruta Raspall), i amb ells també hem de treballar. Tota la informació que ens dona aquesta troballa a nivell de megalitisme ha de ser també un generador econòmic per a la comarca, per això cal treballar en xarxa. El menhir ens ajudarà a difondre el nom de Mollet. Avui podem dissenyar itineraris per la nostra ciutat, Gallecs com a espai natural i artístic, el Museu Abelló, el menhir, el parc dels Colors, la Farinera (que va ser inclosa com a edifici d'interès de patrimoni industrial). En aquests itineraris també hem d'incloure els agents econòmics de la ciutat i amb ells hem de dissenyar aquests circuits. D'altra banda, hem d'incloure —i així ho estem preparant— un seguiment de visites

dinamitzades per als grups escolars, principalment en el col·lectiu de la ciutat, ja no sols per tota la informació per al seu disseny curricular, sinó perquè s'han de sentir seu el menhir, perquè sols entenent i respectant el seu patrimoni podran desenvolupar aquest vincle d'identitat amb la seva ciutat, amb el seu passat, però també amb el seu futur.

Hem de fer extensible aquesta tasca de difusió a tots els col·lectius. Hem d'aprofitar elements patrimonials com aquests per acostar els nous ciutadans a la nostra cultura, per utilitzar-ho com un element integrador. Cal treballar amb els diferents col·lectius, entitats i institucions de la ciutat per desenvolupar programes conjunts, com aquestes jornades, que ens han introduït una mica en el món del megalitisme. Avui, després de conèixer més el patrimoni de Catalunya i del Baix Vallès, segur que ens sentim més orgullosos de pertànyer a un territori, perquè entenem més aquest nostre passat. Hem de treballar amb la Biblioteca; hi hem parlat per fer-hi un punt d'informació de menhirs, per

acostar els seus usuaris i perquè de ben segur es generaran moltes consultes i treballs al voltant dels menhirs. I així hem de dissenyar i desenvolupar diferents programes d'activitats, perquè des dels museus no hem de conservar sols el nostre patrimoni. Cal activar-lo, perquè valorar més el nostre passat i el nostre patrimoni és també una lluita contra la globalització.

El moderador obre un torn de preguntes entre el públic, del qual publiquem un breu resum.

A la pregunta sobre la localització del menhir, es donen les següents respostes:

José Antonio Palazon. Dubto que ningú ho plantés allà, perquè a la següent avinguda hauria caigut, suposo que devia venir d'un lloc fora de la influència de la riera. Mirant la morfologia del relleu de Mollet de fa cinc mil anys, segurament es trobava en una zona elevada i va caure cap a la riera.

Jordi Bertran. El límit de la zona que s'inunda fàcilment estaria al carrer Gaietà Ventalló. En l'època medieval es va triar el davant de l'església per crear la sagrera, a recer d'inundacions. El menhir no es va trobar gaire lluny d'aquí. És possible que estigués aquí i que després anés a parar al lloc on s'ha trobat; si s'hagués plantat a llera del mateix riu, l'aigua el podia tombar. Això, si no ho van fer expressament, per marcar, potser, un punt estratègic.

Araceli Martín. El menhir no tenia perquè estar on l'hem trobat. És possible que estigués a prop i que els següents habitants l'abandonessin per un conflicte de religió o el que fos, llençant-lo a un lloc difícil de recuperar. Hi ha molts exemples de peces reutilitzades en jaciments posteriors, una acció de comunitats que imposen un altre ordre.

Figura 4. Visita guiada al menhir de Mollet (Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010)

Josep Bosch. Segur que el menhir pot haver estat traslladat, però una de les ubicacions possibles són els llocs d'aigua. A la comarca en tenim exemples, com la Pedra de Llinars, a la confluència del Congost i el Mogent on es forma el Besòs. (Bertran afegeix que hi ha un altre exemple, que és el de la Pedra Llarga de Palau i Martínez n'afegeix un altre, el de Ca l'Estrada, a la confluència d'una riera amb el Congost, a Canovelles).

Des del públic es demana la diferència entre el gravat i el relleu i si són d'èpoques diferents. S'estableix un debat l'entorn de si corresponen a èpoques diferents, al tipus de materials, a si la imatge correspon a una dona o no. Finalment, es demana l'estat de les investigacions pendents.

Josep Bosch. El Servei de Restauració de la Generalitat va encarregar

l'estudi arqueològic i ha fet el geològic. El menhir és una peça complexa i es poden fer molts estudis. Alhora, s'ha fet un registre amb làser de la pedra (la forma i els gravats) i es treballa també en vies experimentals, de noves tecnologies, perquè ens ajudin a conèixer més i fins i tot arribar a suplir els sistemes tradicionals de dibuix i de calcat, però nosaltres hem fet ambdues coses: la via tradicional, amb una dibuixant experta en art rupestre i el registre amb escàner.

Crec que el menhir es pot convertir en un patrimoni de la ciutat, no s'ha de veure com una cosa tancada i reclusa, sinó com quelcom viu que acaba de donar a Mollet un dinamisme cultural que té i que s'ha d'acabar de plasmar a Catalunya.

Felicitats a tots!

Fitxes d'art

Pepa Poch

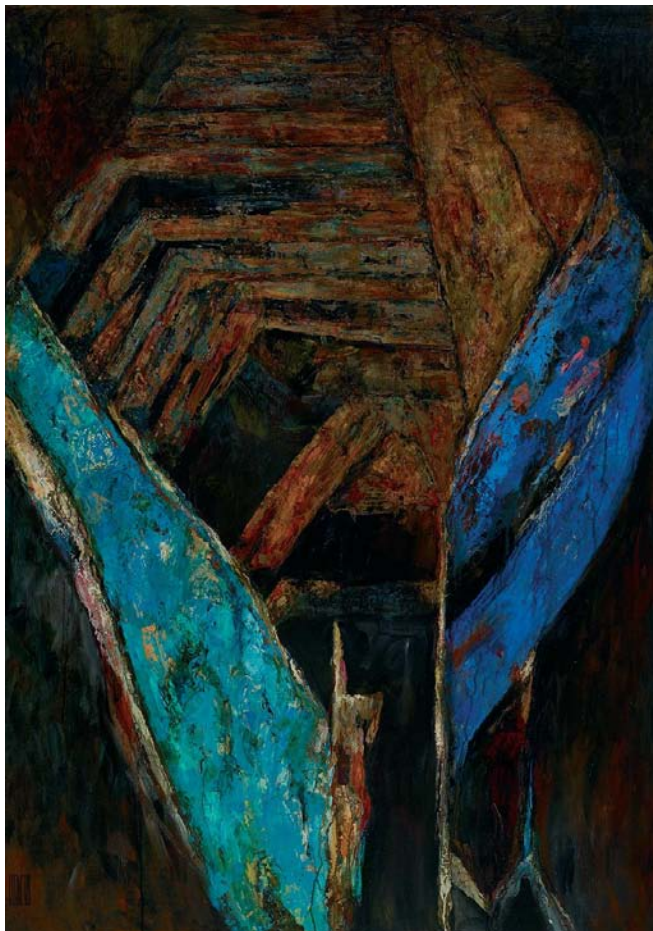
Josep Fèlix Bentz*

“Abans d’aprendre a llegir ja sabia pintar i ha sabut traslladar a l’art la seva gran força interior”, escrivia la nostra bona amiga i crítica d’art Maria Lluïsa Borràs.

Pepa Poch, una artista on el color és la base del seu esperit. De ben joveneta va començar a pintar. L’any 1980 va fer un màster a l’escola Ramon Folch i va ser becada per la Fundació Pierre Cardin de París. Aquell

any també va obtenir el Premi honorífic per part de la Fundació Roviralta. Una altra passió inunda la seva ànima: viatjar i conèixer món, indrets nous, espais i cultures diferents, olors i llums, músiques, moviments. Així, el 1989 inicia les estades a París, Lago di Como (Milà), Londres, Roma, Portugal, Venècia. Més tard, el 1991 es traslladarà i viu a Guinea Conakry (Àfrica), on aprèn la tècnica sobre paper i llenç amb pigments naturals.

És el moment on comença a fer els primers esbossos per realitzar murals. Ja en plena eufòria olímpica de la ciutat de Barcelona, es muda a la ciutat de Nova York. Allà treballa obra sobre paper per a D. World. Però és el 1999 l’any que succeiran fets molt rellevants en la seva trajectòria professional. En primer lloc, instal·la la seva residència i taller en un vaixell al port de

Autora: Pepa Poch

(Barcelona, 1960)

Títol: La Quintaesència

Data: 2009

Tècnica: Oli sobre tela de lli

Mides: 162 x 145 cm

Col·lecció particular

Signat angle inferior esquerre

* Historiador de l’art. jbentz@reialcerclearartistic.com

Barcelona, on investiga i recerca la temàtica de la mar, i comença a desenvolupar els primers llenços i esbossos per a la seva pròxima exposició a París. Però el fet que més marca la seva trajectòria pictòrica i professional és el seu nomenament com a un dels quinze membres de l'ICA "International Colour Authority" de Londres, associació que tria les tendències de color en els segments del disseny i la moda a tot el món. A partir d'aquest moment, els singulars i personals colors dels seus quadres han estat seleccionats i han servit per marcar les tendències de color internacional fins a la data actual, en què Pepa Poch ha presentat les tendències de 2011-12. Les seves obres il·lustren els catàlegs de tendències, així com les portades de múltiples revistes, com per exemple, *Interiores*.

194

És per aquest motiu pel qual tractem i parlem de Pepa Poch com a creadora de colors. No és estrany que el referit domini de la paleta des de la infància li hagi permès convertir-se amb els anys en una innovadora i autèntica creadora de colors que rep any darrera any, el reconeixement d'aquesta prestigiosa associació Internacional de l'ICA - *International Color Authority* de Londres, que escull les seves obres per il·lustrar les noves tendències: "Els Ulls del Món", "ICA Pannel 2008"; "Damasco", "ICA Pannel 2009-2010"; "Historia" "ICA- Front cover-Interior Lifestyle Winter 2010" ; "La Quinta-essència", "ICA Pannel Summer 2011"; «Face Moon», "ICA Pannel 2012".

A partir d'aquí, la seva trajectòria professional ha esdevingut imparable i plena d'exposicions i d'èxits, amb mostres a Aix en Provence (França), a L'Havana (Cuba), a la Maison de la Catalogne (COPEC), Saint Germain de Pres, París (França), a "Los Aljibes de Tahiche" (Lanzarote, sala d'art creada

per César Manrique); al Museo Casa de Colón de Las Palmas de Gran Canaria i a "Los Lavaderos" de Santa Cruz de Tenerife. També va presentar a Seattle i a Nova York (Jacob K. Javits Convention Center), obres gràfiques seriades, així com a la Casa Palacio Salazar, de La Palma (Monument declarat Patrimoni de la Humanitat).

Un altre fet interessant a destacar és que l'any 2003 trasllada la seva residència a l'Empordà, on el màgic i meravellós entorn mediterrani inspira el caràcter creatiu de Pepa, que repercutirà en la gestualitat de les seves pinzellades, colors i expressions. Al meu entendre, no cal buscar una arrel onírica o esotèrica per desxifrar el fons de la poètica de Pepa Poch, ja que el seu llenguatge no es basa en aquest precepte. L'elecció de colors i mitjans expressius, constitueix una de les exclusives més singulars de l'art de Pepa Poch.

Ens trobem, doncs, en el moment àlgid de la trajectòria professional de Pepa on es succeiran gran quantitat d'exposicions i premis com "La Mar Salada" a la Galeria Herraiz de Madrid i a la Fundació Antonio Gala de Còrdova; exposicions a la Rarity Gallery, Mikonos, Grècia; a Cyprus Art, Sant Feliu de Boada, Girona o la presentació del projecte «Survivors» al Museu de la Pia Almoïna de Barcelona, itinerant després a l'Europa Museum Schengen de Luxemburg, al CSV «The Incubator of Art in New York», al Instituto Cervantes de Xicago, i al Museo de Bellas Artes de Tenerife.

Els darrers projectes han estat "De la Supervivència al Renaixement" exposat al Mercat Vell, espai d'Art de l'Ajuntament de Sitges, l'exposició "Domaine de Capelongue" a la Maison Edouard Loubet, Bonieux, Provence-Luberon, França, l'exposició "Colors Evolutius 2009-2011" a la Fundació

Àngel Planells, de Blanes, «Renaissance» presentat a l'Església-Museu de Sant Joan d'Arties, Vall d'Aran, i la participació en el projecte creat pel Reial Cercle Artístic de Barcelona «Post Human», celebrat al Wynwood Arts District de Miami dins del marc d'Art Basel.

Recentment ha presentat també a Ideas&Pasi3n, H3bitat Valencia, "Art Pepa Poch Textile Collection, per Gancedo" i ha rebut el premi Funde 2009 en la disciplina de l'activitat artstica i cultural m3s representativa.

Tamb3 és important anomenar la col·laboraci3 amb diferents ONG i treballs en projectes solidaris com "Chamamote", amb Joan Ravent3s, que han creat la imatge per a "Somos Uno", i la recent col·laboraci3 amb la

Fundaci3 ACE (Institut Catal3 de neuroci3ncies aplicades), on es fa palesa la gran humanitat i sensibilitat de l'artista entorn als problemes socials actuals.

Per acabar: Pepa Poch, creadora d'olis, d'esbossos, de dibuixos, de gravats, de cer3miques, de catifes, de perfums... propostes que sedueixen i captiven de forma contundent a l'espectador, en les quals descobrim una inesgotable i constant recerca amb l'objectiu d'envair la profunditat del nostre «ego» i implantar la llavor de l'esperan3a i de l'entel3quia. Aquesta exaltaci3 d'entusiasme i apoteosi 3s el que sincerament em transmet de forma dogm3tica i pura l'obra de Pepa Poch, una gran artista que "abans d'aprendre a llegir, ja sabia pintar."

Bibliografia

Realidad M3gica. Ediciones del Umbral, 2002. Editat en castell3, angl3s i alemany
La Mar Salada. Editorial SYL, Creaciones Gr3ficas, 2004. Editat en castell3 i en angl3s
Oil on Canvas. Editorial Tallers Gr3fics Hos-

tench, Generalitat de Catalunya, departament de Cultura, 2005. Editat en catal3 i en castell3
Survivors. Editorial Bertuch, 2007. Editat en catal3, castell3, angl3s, franc3s i alemany

Frederic Lloveras Herrera i Mollet

Joan Garreta Montoliu*

En Lloveras és, al meu entendre, un dels millors aquarel·listes del postimpressionisme català, tot i que, com a bon artista pluridisciplinari, demostrà molt de talent amb la il·lustració i la retolació.

Nascut a Sant Andreu de Palomar (Barcelona) el 1912, aviat desperta un interès pel dibuix, de manera que aconseguí ingressar a l'Escola de Belles Arts de Sant Jordi, amb 14 anys, i posteriorment al Cercle Artístic de Sant Lluc. No era tasca fàcil entrar en aquests centres, ja que eren reconeguts arreu pel seu prestigi (el *sancta sanctorum* de l'ensenyament artístic de la ciutat) i perquè exigien superar uns exàmens previs exhaustius per tal de veure l'autèntica capacitat o talent de l'alumne.

Els seu primer tast a la pintura el fa amb l'oli, seguit del dibuix a llapis, la sanguina i el carbonet, d'altra banda, assignatures obligatòries. De naturalesa constant i treballadora, als 18 anys presenta la seva primera exposició a la Galeria Tardor de Barcelona, que consisteix en nombrosos olis i dibuixos.

L'any 1930 ell i la mare es traslladen a Granollers (on l'any 1952 expo-

Autora: *Frederic Lloveras Herrera*

Títol: Des de Pla de Palau

Data: 1948

Tècnica: aquarel·la sobre paper

Format: apaisat

Mides: 50 x 30 cm

Propietat: Col·lecció Garreta - Rovira

197

* Fundador de la Col·lecció Garreta-Rovira. info@colleccioagarretarovira.com

sa les seves aquarel·les al Museu de la Ciutat), i és en aquest punt on la relació d'en Lloveras amb Mollet comença: el seu oncle, el també pintor Frederic Herrera, vivia a la nostra ciutat (llavors vil·la), precisament davant de l'Ateneu, cantonada amb el torrent Caganell (avui, carrer Balmes) i al costat del sabater Joan Cot. El fill de l'Herrera, n'Ignasi, era conegut amb el malnom de *Nasi pintor*, i reconegut per les seves decoracions de façanes. En nombroses ocasions, es podia veure en Lloveras treballant colze a colze amb el seu cosí germà.

Tenim uns quants exemples d'aquest binomi: la casa dels Creus (on havia viscut temporades el pintor Mir), al costat de la caserna de la Guàrdia Civil, l'edifici modernista de cal Doctor Pedro (ocupada llavors per en Nicolàs Godina, secretari de l'Ajuntament), casa que malauradament va desaparèixer i ara l'ocupa un bloc de pisos al carrer Jaume I, número 97, la casa dels Indians del núm. 119 del mateix carrer i la façana de la farmàcia Canal (ara Amadó), a la plaça del Mercadal.

No era estrany veure Lloveras a l'Ateneu, dibuixant sobre la taula de marbre i conversant amb en Mauri, amic seu i cafeter de l'establiment. Encara recordo el retrat a l'oli que li va fer a la seva filla gran: un quadre preciós, de tonalitats blavoses, en conjunt amb els ulls clars i bonics que ella tenia. I també recordo amb nitidesa la figura del pintor, voluminosa i corpulenta, alt i arrogant, sempre acompanyat de la seva barba blanca, de les seves ulleres de cul de got i del seu posat elegant.

A Mollet va cultivar amistat amb l'artista Josep Alfonso Cuní. D'ells dos són els cartells que servien per anunciar la programació del cinema Ateneu i el gran mural que confeccionaven amb els actors i temes relacionats amb

la pel·lícula de torn. Ara bé, aquesta relació va esllanguir-se que va marxar en Cuní a Madrid: se li va presentar l'oportunitat de treballar amb el grup de Balagueró, César Manrique i Nadea Werba i s'hi traslladà, per tal d'aprofundir en l'abstracte, aprenent d'aquests mestres. (De fet, en Cuní mereixeria que se'n parlés més detingudament, ja que com a pintor centrat en l'abstracte va assolir un gran ressò amb uns cartons del Palau Reial i un paisatge del Vallès. Entre els anys 1994 i 96, de fet, la seva cotització va pujar com l'escuma a la ciutat).

Durant el període de guerra, del 1936 al 1939, va retolar i il·lustrar nombrosos cartells, dels quals destaquem la llum que aporta la gran paleta de colors emprada; en certa manera, és la gènesi del seu admirat estil en aquarel·la. Però no és fins als anys quaranta que el pintor abandona altres disciplines per centrar-se en l'aquarel·la de forma exclusiva, una decisió que aviat la crítica aplaudeix, amb el reconeixement a la seva obra a les edicions del 1942, 1944 i 1948 de l'Exposició Nacional de Belles Arts. El 1957 aconsegueix la segona medalla, amb l'obra *Calle de Londres*.

Res atura la seva condició de viatger incansable i curiós, i es dedica a recórrer i pintar les ciutats d'Amsterdam, París —on exposa a la sala Barheim l'any 1963, les seves últimes creacions fetes a Londres, París i Nova York— i Hamburg. A partir de la seva "època alemanya", encetada la dècada dels setanta, Lloveras treballa amb un altre artista, el seu alumne i amic Josep Cruañas. Aquest binomi de genials artistes, cofundadors de la Cova del Drac (amb Vives Fierro, Barnadas, Morató Aragonés, Sanjuan, Griera, Siches, Rollán, Sarsanedas, R. Llovet i Agustín Río, entre d'altres) i es compenetren de tal manera que junts pin-

ten, treballen i exposen arreu d'Europa (Liberty Gallery, Londres...), dels Estats Units d'Amèrica i fins i tot de Rússia. D'aquesta època es recorden els seus paisatges de cases amb teulades negres i façanes grogues.

Lloveras també es relaciona amb el món editorial: l'any 1970 il·lustra el *Romancero Gitano* i col·labora amb Camilo José Cela, amb la il·lustració del volum dedicat a Barcelona del *Calidoscopio callejero, marítimo y campestre* de l'autor gallec. També edita un llibre amb el títol *Viaje artístico por España*.

L'any 1971 fa la seva primera exposició individual a la Sala Gaspar i obté un clamorós èxit en assistència, lloances dels crítics i vendes. De fet, no és ben bé la primera, perquè com a membre de l'Agrupació d'Aquarellistes de Catalunya ja havia exposat obra seva a la seva seu, al Palau de la Virreina.

Malauradament, sembla que l'any 1980 té una forta depressió i —tot i que mai s'ha confirmat— va posar fi a la seva vida tres anys després, a Tossa de Mar, a l'edat de 72 anys. Fou una commoció en els cercles artístics, fins al punt que l'Agrupació d'Aquarellistes promogué una exposició antològica de la seva obra en la II Biennial d'Aquarel·la de Barcelona, que es celebrà al Palau Reial de Pedralbes l'any 1985.

Anàlisi de la obra

L'obra que es reproduïx a la imatge i que es troba a la Col·lecció Garreta-Rovira, és una mostra de l'any 1948,

una manifestació costumista del seu millor moment pictòric (tot just havia guanyat la tercera Medalla de l'Exposició Nacional d'Aquarel·la), amb escenari a la ciutat de Barcelona.

La seva pinzellada és sobria, encertada, ferma i altament expressiva. L'aquarel·la és una disciplina més difícil del que sembla, i s'ha de saber entendre'n la naturalesa: cada toc o taca de color, cada pinzellada, és definitiva, impregnada al paper de cotó o lli i sense opció de modificar-la sota pena de perdre nitidesa i frescor. L'oli permet rectificacions, però no així l'aquarel·la, i en Lloveras executava cada pinzellada amb la destresa d'un funambulista a la corda, amb seguretat i equilibri. D'aquí ve la meua certesa de la seva gran vàlua.

L'aquarel·la ens mostra uns elements arquitectònics que encara ara poden reconèixer-se, tenint com a escenari principal el passeig de Colom: es pot veure el Govern Civil i al costat, l'estació de França (abans MZA) i el Zoo.

A banda de la seva bellesa cromàtica, destacaria la resolució dels detalls, magistrals en finestres, portes, els fanals típics i sobretot la font de pla de Palau. No falten els vehicles: tartanes de lona, carretons del Born i autobusos de dos pisos, que donen vida, moviment i bullici, juntament amb els personatges que traginen amunt i avall i doten l'escena de vida i de moviment.

En definitiva, una mostra magistral d'execució de pinzellada, excel·lentment resolta i impregnada de caràcter.

Publicacions del Centre d'Estudis Molletans

Revista Notes

La revista *Notes* és una miscel·lània que aplega articles de recerca i divulgació relatius a Mollet del Vallès i els pobles veïns (Baix Vallès). Des del volum 12 inclou un monogràfic.

1	1987	<i>exhaurit</i>	
2	1988	<i>exhaurit</i>	
3	1989		
4	1990	<i>exhaurit</i>	
5	1991		
6	1992	<i>exhaurit</i>	
7	1993	<i>exhaurit</i>	
8	1994		
9	1995	<i>exhaurit</i>	
10	1996	<i>exhaurit</i>	
11	1997	<i>exhaurit</i>	
12	1998	<i>exhaurit</i>	<i>Reflexions sobre el planejament urbanístic de Mollet del Vallès</i>
13	1999		<i>Ciutat i riu</i>
14	2000	<i>exhaurit</i>	<i>Les ciutats emergents</i>
15	2000		<i>Retalls del segle XX de Mollet del Vallès</i>
16	2001	<i>exhaurit</i>	<i>La gestió del territori del passadis prelitoral de Catalunya</i>
17	2002	<i>exhaurit</i>	<i>El preu de conviure amb la natura: els riscos naturals. Exemples aplicats al municipi de Mollet del Vallès</i>
18	2003		<i>Projectes arquitectònics singulars que han marcat la transformació urbanística de Mollet del Vallès</i>
19	2004		<i>Empreses emblemàtiques de la industrialització de Mollet del Vallès</i>
20	2005		<i>El Baix Vallès: realitat o ficció?</i>
21	2006		<i>El patrimoni arqueològic del Baix Vallès</i>
22	2007		<i>El món del vi i del cava al Baix Vallès</i>
23	2008		<i>Una nova agricultura a Gallecs</i>
24	2009		<i>Libertat i seguretat a Mollet i Catalunya: els reptes del nou mil·lenni</i>
25	2010		<i>Les religions dins de la comunitat molletana: integració i convivència</i>
26	2011		<i>Els menüers del Baix Vallès</i>

Col·lecció Vicenç Plantada

201

La *Col·lecció Vicenç Plantada* té com a objectiu publicar, de manera rigorosa i divulgadora alhora, estudis i materials monogràfics relatius a Mollet del Vallès i els pobles veïns (Baix Vallès).

La col·lecció pren el nom de Vicenç Plantada i Fonolleda (1839-1913), l'estudiós molletà que va contribuir de manera decisiva al coneixement de la seva ciutat.

Obres completes de Vicenç Plantada 1. Cròniques i articles en La Renaixença

Ferran Pérez i Gómez

Volum 1 (1997). 263 pàg.

Juntament amb el segon volum, aquest va ser el treball guanyador de la I Beca de Recerca Vicenç Plantada. Es tracta d'una aproximació a la figura d'en Vicenç Plantada i Fonolleda, molletà il·lustre i estudiós de les més variades disciplines. El llibre comença amb una aproximació a l'època en la qual va viure el protagonista. Hi trobem una completa biografia en els vessants de mestre i pedagog, veterinar i científic, naturalista, periodista i escriptor, polític catalanista, excursionista i folklorista. La base d'aquest llibre la constitueix el recull de les principals cròniques que va escriure a *La Renaixença* entre el 1881 i el 1905.

Obres completes de Vicenç Plantada 2. Monografies i altres escrits

Ferran Pérez i Gómez

Volum 2 (1998). 238 pàg.

Segon volum de les obres completes de Vicenç Plantada, que aplega monografies sobre meteorologia, zoologia i geografia, diverses narracions breus de temàtica diversa aparegudes a *La Renaixença*, articles publicats al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, material folklòric, articles i cròniques publicats a les revistes *L'art del pagès*, *Agricultura*, *La Veu del Vallès*, *La Veu de Catalunya*, *Juny* i *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*. A més, podem trobar un curiós i divertit treball sobre homònims del Vallès.

Gallecs, espai obert

Diversos autors

Vol. 3 (1996). 137 pàg. *Exhaurit*

Es tracta d'un recull de les actes de les Jornades *Gallecs. Els valors del patrimoni natural i cultural i l'articulació de la seva protecció amb el planejament urbanístic*, que van tenir lloc a Mollet del Vallès, els dies 16 i 17 de juny de 1995. Els títols dels temes que tracta són: *Els valors geològics, vegetals, faunístics i paisatgístics de Gallecs, L'activitat agrícola a Gallecs i la seva relació amb el patrimoni històric i ambiental, La gestió dels espais naturals a la regió metropolitana de Barcelona: Gallecs i Collserola, dos casos extrems, Gallecs: temàtica, actors i dimensions d'un conflicte i Gallecs en el sistema d'espais oberts de la regió metropolitana de Barcelona: dinàmiques territorials i planejament urbanístic*. El llibre clou amb índexs d'antropònims, topònims i institucions.

La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès

M. Àngels Suárez i González

Vol. 4 (2000). 369 pàg.

Aquest va ser el treball guanyador de la II Beca de Recerca Vicenç Plantada. Es tracta d'una publicació que abasta el període que va de la instauració de la Segona República fins al començament de la repressió, un cop acabada la Guerra Civil. És un exhaustiu treball que consta de cinc parts: la població i l'economia dels anys trenta del segle XX, la República, la Guerra Civil i la postguerra. La part més important és la que correspon a la Guerra Civil, on l'autora ens parla de temes com la revolució social, els Fets de Maig, l'economia de guerra, els soldats molletans, les víctimes de la repressió a la reraguarda, els refugiats, els bombardeigs i l'ensenyament. El llibre acaba amb una completa bibliografia, a més d'un annex documental i tres índexs: onomàstic, toponímic i de fotografies.

202

Josep Fortuny i Torrents. Una biografia política

Joan Corbalan i Gil i Antoni Lardín i Oliver

Vol. 5 (2000). 187 pàg. *Exhaurit*

Es tracta de la biografia d'una de les personalitats polítiques més rellevants del Mollet contemporani. Fortuny va ser regidor i alcalde de la vila durant la Segona República i la Guerra Civil i va morir afusellat per les tropes franquistes l'any 1939.

El llibre consta d'una part biogràfica, que narra la vida d'en Josep Fortuny, totalment lligada a la història del Mollet dels anys trenta del segle XX. L'apèndix documental és la part més àmplia i consta de fotografies, articles publicats a diverses revistes, una Memòria sobre l'època de la Dictadura, els informes políticossocials del processament, el judici sumaríssim, l'estada a la Model i la correspondència que en Josep Fortuny va mantenir amb la seva família. Com a annexos, destaquen diverses actes d'incautació durant la Guerra, un Informe per a la Causa General i un llistat d'organitzacions polítiques molletanes amb alguns membres locals (1936-1939).

Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès

Enric Garcia-Pey

Vol. 6 (2001). 413 pàg.

Aquest va ser el treball guanyador de la III Beca de Recerca Vicenç Plantada. L'obra és un recull onomàstic d'antropònims, classificats per noms de fonts, cognoms, personatges i sobrenoms -motius- noms de casa; i un altre de topònims, classificats segons nom de la població, i temes com l'aigua, arbres singularitzats, construccions, culte, indrets arbrats, indrets singularitzats, masos, partides de terra, zones de pas, poblacions i parròquies, comarques i països i relleu.

Joan Ambrós i Lloreda. Per Catalunya i la Llibertat

Joan Corbalan i Gil i Consol Garcia-Moreno i Marchan

Volum 7 (2002). 526 pàg.

En Joan Ambrós va ser regidor de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, soldat i escriptor i va morir a l'exili a França.

El llibre conté una aproximació a la vida d'en Joan Ambrós, amb Mollet com a centre i amb l'exili com a punt de referència. La part més extensa és un exhaustiu recull dels seus escrits de joventut i, sobretot, dels seus escrits de l'exili, que inclouen poemes i sardanes, articles i un epistolari. Com a apèndix figura un recull de fotografies, un altre de documents, la bibliografia i les fonts documentals emprades i un complet inventari general d'escrits d'en Joan Ambrós i Lloreda.

Santa Maria de Gallecs. Estudi de materials, tècniques constructives i estat de conservació

Joan Carles Ortiz i Chacón

Volum 8 (2003). 118 pàg.

L'església de Santa Maria de Gallecs és un edifici d'estil romànic, situat en el paratge del mateix nom dins del terme municipal de Mollet del Vallès.

El llibre consisteix en un estudi acurat dels materials originaris que es van utilitzar en la construcció de l'església i en les posteriors restauracions. Després d'un breu repàs històric i de les tècniques constructives, el cos del llibre se centra en els resultats analítics i de caracterització dels materials lítics, els morters i els elements ceràmics que formen part dels paraments de l'edifici. Finalment, s'avalua l'estat de conservació, amb l'objectiu d'obtenir pautes per a futures obres de restauració.

Guia dels arbres d'interès local de Mollet del Vallès. Exemples d'aplicació de la Norma Granada

Olga Alcaide i Ardanaz

Volum 9 (2005). 197 pàg.

El llibre consisteix en un catàleg dels arbres de Mollet del Vallès que destaquen per les seves característiques intrínseques o per factors locals, fet que els converteix en arbres d'interès local. A cada un d'aquests elements arboris se'ls ha aplicat la Norma Granada, mètode per taxar els arbres ornamentals, de la qual se n'obté un valor econòmic en euros. Com a resultat d'aquest treball, s'han elaborat unes eines didàctiques (plànols de la ciutat, itineraris, clau d'identificació i glossari botànic) que tenen com a objectiu acostar les persones interessades al coneixement de l'arbrat ornamental.

La sardana a Mollet. Un segle d'història

Consol Garcia-Moreno i Marchan

Volum 10 (2007). 301 pàg. més CD

Mollet era considerada una vila sardanista el primer terç del segle XX. Hi havia una entitat constituïda per gestionar el conreu d'aquesta dansa i impulsar la seva expansió des de 1926; la sardana, però, ja s'havia fet present en actes socials, polítics i festius molletans des de la primera dècada del segle.

El llibre és una crònica de la presència d'aquest fet cultural entre els molletans fins als nostres dies. S'exposa com s'ha manifestat la simbiosi sardanisme-catalanisme en aquesta comunitat vallesana al llarg de tantes dècades. Assenyala tres etapes força definides en la trajectòria del sardanisme a Mollet i analitza les circumstàncies que han determinat els trets que les diferencia.

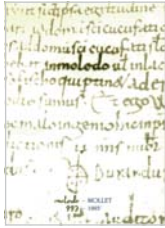
Etnobotànica de Gallecs. Plantes i cultura popular al Baix Vallès

M. Àngels Bonet, Mònica Roldan, Jordi Camprubi i Joan Vallès

Volum 11 (2008). 308 pàg.

L'objectiu fonamental d'aquest treball és establir els catàlegs de les plantes conegudes, apreciades i utilitzades per la gent que viu a Gallecs, amb l'especificació dels seus noms i usos. Gallecs, una mena de petit oasi de natura envoltat d'urbanització, preserva biodiversitat silvestre (pel que fa a les plantes, clapes de vegetació natural), agrobiodiversitat (camps, horts, vinyes, vergers) i etnobiobiodiversitat (sabers populars sobre les plantes).

Altres publicacions

Moledo-Mollet 993-1993

Joan Corbalan, Josep Gordi, Pere Gordi, Antoni Lardín, Jaume Noró, Xavier Pérez, Carme Pi, Lluís Vilà i Jaume Vilaginés

1993. 204 pàg. *Exhaunít*

Síntesi històrica de Mollet publicada arran de la commemoració del seu Mil·lenari. Consta de set articles: «El marc físic», «Prehistòria i època antiga», «L'època medieval (segles X-XIV)», «L'edat moderna (segles XVI-XVII)», «El segle XIX», «De principis del segle XX fins als anys cinquanta» i «La població, l'economia i l'urbanisme (1950-1992)». El llibre acaba amb una cronologia fins l'any 1993, uns itineraris pel Mollet medieval i modern, i pel Mollet dels segles XIX i XX i el Mollet més recent, i una completa bibliografia de cada article.

Venda, consultes i descàrregues

Per adquirir els llibres del CEM podeu adreçar-vos a l'Oficina d'Atenció Ciutadana de l'Ajuntament de Mollet del Vallès (plaça Major, 1 - telèfon 93 571 95 00) o bé comprar-los per internet, mitjançant el web de Bestiari: <http://www.bestiari.net>

Per consultar o descarregar-vos, en format pdf, tots els articles de *Notes*, visiteu el web de Revistes catalanes amb accés obert: <http://raco.cat>

Criteris de publicació de la revista *Notes*

La revista *Notes* aplega articles de recerca i divulgació de Mollet del Vallès i els pobles veïns (Baix Vallès). S'edita un volum anual que es presenta cada 22 de gener (Diada de Sant Vicenç, patró de la ciutat de Mollet del Vallès).

La revista consta de les seccions següents: miscel·lània, monogràfic i fitxa artística.

La llengua de la revista és el català i el Consell de Redacció es reserva el dret de publicar o traduir escrits en altres llengües.

Tramesa i acceptació dels articles

Els articles cal presentar-los en suport informàtic:

Probabilitat A) mitjançant correu electrònic: cem@molletvalles.cat

Probabilitat B) mitjançant correu postal o lliurament personal a una d'aquestes adreces:

Centre d'Estudis Molletans

Centre d'Estudis Molletans

Can Lledó

Ajuntament de Mollet del Vallès

C. Comte d'Urgell, 26

Plaça Major, 1

08100 Mollet del Vallès

08100 Mollet del Vallès

Segui quina sigui la modalitat de presentació triada, la data màxima de lliurament dels articles finalitza el **15 de setembre**.

El Consell de Redacció és responsable de l'avaluació dels articles rebuts i es reserva el dret de: 1) sotmetre els articles al judici d'experts en la matèria; 2) fer les esmenes menors que cregui oportunes per tal d'adaptar el text a l'estil de la publicació o per millorar-ne la comprensió; 3) retornar els articles als autors, quan s'hagin de realitzar esmenes importants (en aquest supòsit s'establirà una nova data de lliurament); i 4) publicar o no els articles. La no acceptació dels articles es comunicarà als autors en el termini més breu possible. Els originals no publicats es retornaran.

Per cada article publicat, els autors rebran un total de cinc exemplars del número corresponent de la revista.

205

Presentació dels textos

El text de l'article es presentarà en suport informàtic, en un únic arxiu, preferiblement de Microsoft Word o OpenOffice Writer. L'arxiu tindrà entre 10.000 i 60.000 caràcters amb espais inclosos (articles de la miscel·lània i el monogràfic) i entre 3.000 i 7.000 caràcters amb espais inclosos (fitxa artística).

El contingut de la primera pàgina de l'arxiu de text serà exclusivament el següent: 1) títol de l'article –que serà breu i descriptiu–; 2) dades completes de tots i cadascun dels autors (nom i cognoms complets, titulació acadèmica i/o lloc de treball, adreça postal completa, telèfons de contacte i adreça electrònica); 3) resum d'entre 50 i 150 paraules, on s'indicarà l'abast, el contingut, la metodologia, els resultats i les conclusions principals; i 4) llista d'entre 3 i 6 paraules clau que permetin caracteritzar el contingut de l'article.

A continuació es desenvoluparà el text de l'article, estructurat, si escau, en capítols i subcapítols, fins a un màxim de tres nivells d'estructuració (capítol, subcapítol de primer nivell i subcapítol de segon nivell). Els títols dels capítols i els subcapítols estaran sempre numerats de manera correlativa (1. Capítol; 1.1. Subcapítol de primer nivell; 1.1.1. Subcapítol de segon nivell).

El text de l'article clourà amb una llista de referències bibliogràfiques, escrita i ordenada d'acord amb els criteris que s'indiquen més endavant.

Les referències a altres documents s'indiquen de les maneres següents:

Citacions bibliogràfiques. Les crides a les citacions bibliogràfiques se situaran a dins del text i faran referència, de manera obligatòria, a un element que aparegui a la bibliografia. Constaran del primer cognom de l'autor, seguit de l'any de la publicació. En el cas de dos autors, hi figuraran els dos primers cognoms i l'any; i quan es tracti de més de dos autors, aleshores només figurarà el primer cognom del primer autor seguit de l'expressió *et al* i l'any de publicació. Exemples: PLANA (2006) o (PLANA, 2006); PLANA i COLL (2006) o (PLANÀ i COLL, 2006); PLANA *et al* (2006) o (PLANA *et al*, 2006). Quan hi hagi dues o més obres d'un mateix autor

i any, aleshores es diferenciaran amb una lletra minúscula adjunta al número de l'any (2006a, 2006b, etc.). Exemples: PLANA (2006a), PLANA (2006b) o bé (PLANA, 2006a), (PLANA, 2006b), etc.

Notes a peu de pàgina. Les crides a les notes a peu de pàgina s'han d'identificar amb superíndexs numerats correlativament (1, 2, 3...). L'autor és responsable que les citacions siguin completes i exactes. Es pot citar qualsevol tipus de material: manuscrits, impresos, fitxers informàtics, documents accessibles en línia, etc.

Quan s'utilitzin sigles o altres abreviacions, caldrà posar, la primera vegada que apareguin en el text, l'expressió desenvolupada i, a continuació, la sigla o abreviació entre parèntesis.

Les abreviacions d'unitats físiques s'ajustaran al què estableix el Sistema Internacional d'Unitats.

La formulació i la nomenclatura química s'ajustarà a les normes de l'International Union of Pure and Applied Chemistry (IUPAC).

Els noms científics d'espècies biològiques o paleontològiques s'escriuran, en cursiva, de les maneres següents: *Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758; *Crategus monogyna*; *Quercus* sp.

Totes les figures, indistintament de la seva naturalesa (gràfics, esquemes, fotografies, taules etc.), es numeraran, de manera correlativa, d'acord amb l'ordre d'aparició en l'article (Figura 1, Figura 2, etc.). Les figures es presentaran en arxius informàtics separats i a part de l'arxiu de text, de manera que en aquest només s'indicarà (amb la fórmula Figura 1, Figura 2, etc.) el lloc aproximatiu d'inserció de les figures. Malgrat això, l'emplaçament definitiu estarà condicionat a les exigències de la composició tipogràfica.

A la darrera pàgina de l'arxiu de text hi haurà una llista numerada (Figura 1, Figura 2, etc.) amb els texts dels peus de figura i l'autoria de la figura i l'any de realització. Exemple: text del peu de figura (J. Borràs, 2007).

Figures

206

Cada figura, indistintament de la seva naturalesa (fotografies, dibuixos, mapes, esquemes, taules etc.), es presentaran en arxius informàtics separats. Els noms dels arxius seran Figura 01, Figura 02..., de manera que coincidiran amb la numeració que s'ha indicat en l'arxiu de text. Els arxius estaran en formats que siguin intercanviables (Microsoft Excel, Macromedia Freehand, Corel Draw, Adobe Photoshop, tiff, jpg, etc.).

La mida màxima de les figures serà la de la caixa de la revista (13 x 20 cm).

Les fotografies, els dibuixos, els mapes i els esquemes digitalitzats tindran una mida i una resolució que permeti la seva correcta reproducció. Els gràfics digitalitzats que incorporin caràcters alfanumèrics, un cop reduïts a la caixa de la revista, mai tindran una alçada inferior a 1 mm.

Tots els símbols utilitzats es referenciaran en una llegenda, el text de la qual es desenvoluparà en la mateixa llegenda o bé a peu de pàgina (en el darrer cas, els símbols de la llegenda i el text a peu de pàgina es relacionaran mitjançant números o lletres correlatius 1, 2, 3... o a, b, c...).

Els mapes i altres elements gràfics que requereixin una reproducció a escala incorporaran, de manera obligatòria, una escala gràfica (no s'admetran escales numèriques).

Quan es reproduïxin figures de tercers, l'autor o autors seran responsables de demanar l'autorització o autoritzacions pertinents i/o fer-se càrrec de les possibles despeses en concepte de drets de reproducció.

Referències bibliogràfiques

La llista de referències bibliogràfiques estarà ordenada alfabèticament per autors i cronològicament dins el mateix autor (les obres d'un mateix autor i any es diferenciaran amb una lletra minúscula adjunta al número de l'any: 2006a, 2006b, etc.).

Atès el caràcter miscel·lani de la revista *Notes*, no s'abreviaran els noms de les publicacions periòdiques.

Les referències bibliogràfiques s'ajustaran a una de les dues possibilitats que s'indiquen a continuació:

1. Llibres i monografies

ARIMON, G. (2006). *El teatre al Centre Parroquial de Mollet del Vallès (1945-1961)*. Ajuntament de Mollet del Vallès. 226 p. Mollet del Vallès.

GORDI, J. (2003). *Gallecs. Més de trenta anys de propostes i accions*. Editorial Mediterrània. 191 p. Barcelona.

SUÁREZ, M.A. (2000). *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 4. 369 p. Mollet del Vallès.

2. Llibres i monografies col·lectius**a) Per al llibre en conjunt**

NEL·LO, O. (Coord.) (1996). *Gallecs espai obert*. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 3. 137 p. Mollet del Vallès.

b) Per a un dels treballs

GALLEGO, R. i GRAU, M. (1996). *Gallecs: temàtica, actors i dimensions d'un conflicte*. *Ix*. *Gallecs espai obert*. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 3: 81-104. Mollet del Vallès.

3. Articles en publicacions periòdiques

BERTRAN, J. i TARRAGÓ, M. (2002). *Les inestabilitats de vessants. Exemples del municipi de Mollet del Vallès*. *Notes*, 17: 165-175. Mollet del Vallès.

4. Comunicacions a congressos

MARTÍNEZ, S., CEBOLLADA, A., SISCART, D. i MARTÍN, J. (1988). *Els espais naturals de la plana del Vallès. Les bases d'una reivindicació*. Conferència dels Espais Naturals de la Plana del Vallès (Terrassa, 1997), Recull de Ponències i Taules Rodones: 33-45. Associació per la Defensa i l'Estudi de la Natura (ADENC). Sabadell.

5. Tesis

PLANAS, J. (2003). *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Tesis Doctoral Universitat Autònoma de Barcelona 330 p. Bellaterra.

6. Publicacions electròniques

AJUNTAMENT DE MOLLET DEL VALLÈS. *Història de la ciutat*. <http://www.molletvalles.cat/index.php?id=387>

ARIMON, G. *El teatre al Centre Parroquial de Mollet del Vallès (1945-1961)*. Mollet del Vallès: Ajuntament de Mollet del Vallès, 2006. 226 p.

GORDI, J. *Gallecs. Més de trenta anys de propostes i accions*. Barcelona: Mediterrània, 2003. 191 p.

SUÁREZ, M.A. *La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès*. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, 2000. 369 p. (Vicenç Plantada; 4).

NEL·LO, O. (Coord.). *Gallecs espai obert*. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, 1996. 137 p. (Vicenç Plantada; 3).

GALLEGO, R. i GRAU, M. "Gallecs: temàtica, actors i dimensions d'un conflicte". A: *Gallecs espai obert*. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, 1996. p. 81-104. (Vicenç Plantada; 3).

BERTRAN, J. i TARRAGÓ, M. "Les inestabilitats de vessants. Exemples del municipi de Mollet del Vallès". *Notes*, 2002, vol. 17, p. 165-175.

MARTÍNEZ, S., CEBOLLADA, A., SISCART, D. i MARTÍN, J. "Els espais naturals de la plana del Vallès. Les bases d'una reivindicació". *Conferència dels Espais Naturals de la Plana del Vallès (Terrassa, 1997)*. Sabadell: Associació per la Defensa i l'Estudi de la Natura (ADENC), 1988. p. 33-45.

PLANAS, J. *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: Els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2003. 330 p.

AJUNTAMENT DE MOLLET DEL VALLÈS. *Història de la ciutat* [en línia]. Mollet del Vallès: Ajuntament de Mollet del Vallès, 2010 [Consulta: 9 desembre 2010]. Disponible a: <<http://www.molletvalles.cat/index.php?id=387>>.

**Centre
d'Estudis
Molletans**

Ajuntament de
Mollet del Vallès

